

Բագրու

Այս Ս. Գրային քանի մը տողերը ինծի ներշնչեցին այն վայրկեանները, որոնց ընթացքին ես ծանօթացայ ծագումով հայ լիբանանցի քանդակագործ՝ Վարուժան Մարտիրեանի արուեստին:

Արուեստիդ միջոցով զգացի նոր կեանք ստացած, վերստին շնչաւորուած փայտի բուրմունքը. կրցայ ներթափանցել փայտի մոգական աշխարհը, որ իմ մէջ ծնունդ տուաւ բանաստեղծական ներաշխարհի:

Վերացական եւ ֆիկիւրաքիֆ ոճերու համատեղութեամբ, Վարուժան Մարտիրեան իր տաղանդով ներթափանցած է փայտի աշխարհը, որ չենթարկուիր ոչ մէկ լեզուի եւ ոչ ալ երկրաչափական կերպաւորման, այլ կու տայ ազատութիւն բնական, երազային եւ գեղագիտական որակներու, որոնք իրենց խորութեամբ խիստ մօտ են մարդկային նուիրական զգացումներուն, այսինքն՝ զգայնութեան, կանացիութեան, մայրութեան...

(«Ինֆորմ ապանօ»)

ՓԱՌԻԼՕ ԿԵՏԻՆԱ

1/ ՉՄԵՌ / 1999

digitised by

A.R.A.R.@

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1.— Գ. ՊԸԼՏԵԱՆ	Ընդառաջում
11.— Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ	Բանաստեղծություններ
18.— Թ. ԶԻՖԼԵԱՆ	Փերեգակը
29.— Ա. ԳԱՐԱԼԵՔԵԱՆ	Բանաստեղծություններ
32.— Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ	Ահմադ Նուրիզադեի հետ
47.— Ա. ՆՈՒՐԻԶԱԴԷ	Մասիսը սար չէ
57.— Ռ. ԵՍԱՅԵԱՆ	Տեսակցություն
60.— Ս. ՔԻԼԵՃԵԱՆ	Բանաստեղծություններ
71.— * * *	Զորս անուն...
72.— Մ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ	Ինչքան լաւ հասկցած է մեզ
86.— Մ. ՏԵՄԻՐՅԵԱՆ	Երաժշտություն, լեզու եւ լեզուամտածողություն
93.— Խ. ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ	Մի քանի անտիպ մամակներ Վազգէն Շուշանեանից
95.— Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ	Նամակներ
108.— Թ. ԹՈՐԱՆԵԱՆ	Վերապրող արձակագիրը՝ Սմբատ Փանոսեան
125.— Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ	«Ես իմ անուշ»ի ողիսականը
139.— Մ. ԽԱԶԱՏՐԵԱՆ	Համաստեղի «Գիւղը» ժողովածուն
148.— Ա. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ	Բառն իրեն եմքարկելու նահատակությունը
151.— * * *	Մշակութային լուրեր

Կողմի նկար՝
գործ Վարուժան Մարտիրեանի

ԲԱԳԻՆ

1

Բագին

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒՐԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԼԸ. ՏԱՐԻ

ԹԻ 1

ԶՍԵՌ 1999

ՊԵՅՐՈՒԹ

Գ. ՊԸԼՏԵԱՆ

ԸՆԴԱԿՈՒԱԶՈՒՄ

ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Կան անոնք, ինչպէս գիշերը, ինչպէս լուսինը, ինչպէս հովը. գիշերը իր շուկով ու իմաստի անյիշողութեամբ, դարերէ ի վեր, եւ հովը որ կրնայ ոռնալ, եթէ խորունկ բամբուրեամբ մը հրեմ, խոտորեմ, հոլովեմ վայն, տանիմ վայն մինչեւ բարձրադաշտ լուսին, ուրկէ շատոնց ջնջուեր են թաւ ձայնաւորները, եւ կը թուի անոնք այնպէս են, ինչպէս կը զգանք ու կը խոովեն մեզ:

Երբ լեռնային ձամբան, անտառներու մէջ կորսուած, մերթ անհետացող, մերթ տերեւներու խշրտութիւն մէջ յայտնուող, մէկէն կը տանի բացուածքին, համայնատարած մթութեան ուր ծառերուն ստուերները անտեսանելի լոյսի մը ստեղծելով տոգորուած կը յօրինեն:

Գիշերն ու լուսինը, անոնք միացնող թեթեւ շոյանքն ալ որ կը կոչուի սիւք, այդ շունչը թափառող կատարներուն վրայ ու բերնիդ մէջ, կը թափուի անոնցմով, հապուազիւտ

րոպէ, երբ կը թուիս մտած ըլլալ ժամանակի մը մէջ աճումի ու հանգըստեան, ինչպէս խաղաղական շարականներ մութի խորէն ձայնի աներկրայնութիւն մը կը յարուցանեն:

Կան անոնք, կ'ըսէի, այդ բառերը ուր ամփոփուած կը թուի վաղնջական զգայութիւն մը:

Այնտեղ կը կարծենք փոխադրուած են գիշերն ու լոռութիւնը, այնպէս՝ ինչպէս առաջին անգամ ու բազմաթիւ անգամներ հովն ու հողերը, երկիրն ու ցայգոյրորտը տրուել են որ տեղադրուին լեզուին մէջ, այդ ամէնը, այդ բնաձայն անթափանցութիւնը երկրին եկեր, երկնուեր ու դրուեր է, կը կարծենք, մեր տրամադրութեան տակ:

Հնչիւնները կարծես ուրիշ բան չըլլան եթէ ոչ կտոր մը գիշեր, կտոր մը լոռութիւն, շշուկ մը, մթին խաւ մը հողի հովու բերնին մէջ, որ սկսեր է շատոնց ու կը շարունակէ տեսել մինչեւ քու անունդ, տարր մը որ պտղեր է, աճեր ու եղեր է հնչիւն, հնչիւններու խտութիւն մը, թրթռացող գեղագրութիւն մը, գեղապարութիւն մը ձայնային:

Նշաններու կամայականութիւնը կը թուի թէ պահ մը առկախուեր է, տեղի տուեր է բնութեան, կարծես բացուեր է, ընդուներ՝ իր մէջ այն որ տրուեր է իբրեւ միայն կնիք ու հետք, քաշուեր, փակուեր է ինքն իր վրայ, որպէսզի մեր շարահիւստութիւնը յօրինէ անոր վրայ, միմէ ու կրկնագրէ ձայնային նմանութիւն մը աշխարհէն: Գուցէ հիմնովին տարբեր անկէ, քանի նմանութիւնը այդ տարբերութիւնը կ'ենթադրէ. չնչին տար մը որ կը հերձէ նոյնութիւնը, չնչին տրամ մը:

Գիշեր ու լոռութիւն, հով ու հող գուցէ յուշեն բացակայութիւն մը, որ անունները կրնան միայն բացայայտել եւ որուն կը յառի միտքը երբեմն, երբ խաւարումը տարածէ իր մեծ ալիքը մեր վրայ եւ երբ փնտռենք ինչ որ կար ամէնէն հին ու ամէնէն նախնական, տեսակ մը ծագում, որ ամէնէն մօտն է մեզի, քանի որ լեզուն ամէնէն մօտն է ծագումին, ինչպէս մահը, ինչպէս մարմինը: Ոչ իսկ մօտ է, այլ մենք է:

Բայց երբեք պիտի չկարենանք խորացնել, տարբադարել բրտութիւնը տարածուող ու ինքզինք մեզի մերժող, այն որ անուններուն մէջ խլուեր է աշխարհէն, ինչ կ'ըսեմ, այն որ յայտնուեր է տեսանելի, լսելի հերքումին մէջ իսկ, որ զանոնք առեր է սակայն իր մէջ, լեզուն կը տեսնենք, կը շօշափենք, կը լսենք, գրեթէ ունինք զայն, որ կը հռչակենք մերը, իմը,

եւ այս սկզբնական, սանձարձակ, անափ բրտութիւնը, բռնութիւնը պէտք է ըսեմ, որ բռներ, ըմբռներ է մարդը մահւան առդիմութեանը մէջ, կարծես թէ, բոլոր օրէնքներէն,

սահմանադրութիւններէն անդին՝ դարձուցեր է զիս լքեալ մարմին մը. աստուածներ չկան որոնց համար զոհեն, լքեալ գոյք մը որ կրնաս փշրել, իւրացնել, ջնջել:

Եւ ի՞նչ քաղցրութիւն սակայն, բարութեան ու շնորհքի ի՞նչ փափկութիւն՝ այս հսկայ պարապին մէջ, ամէն ինչ ընդունող իր մէջ, ամէն ինչ լքող, իր մեծ լքումին հաւասար:

ՈՃԵՐ

Հարկ է պատմես մէկը միւսին ետեւէն, ոճով, քաղցրն ու կծուն, ծառն ու ծովը, բնակելին ու անբնականը, ոտն առ ոտն:

Թերեւս ոստ մը, մորճիկ մը, սկիւրբ, ի՞նչ արձակ ու խօլ բխում բուսեղէն, աճելութիւն մը որուն ժամանակ չէ ձգուած դառնալու ճիւղ ու սաղարթ, պարածածնելու օդին մէջ, պճնելու ծառը, այլ կտրուած ինչպէս բոլոր պլտիկ, անպէտք նկատուած ճիւղերը որ, ուշացած եւ ապայծմէ, կը բողբոջին բունի կողքէն, բոլոր անոնք որ կը յօտէինք, որպէսզի բունը ուռճանար իր սպիներն ի վեր:

Դէպ մըն էր ձիթենիի, եղեւինի, ծիրանենիի կամ թթենիի, կը ձգէինք ոստերը որ չորնային, կոնծէին, ճաթուն, բեկուող, քիչ մը խեժոտ երբեմն կամ կրծուած արդէն, սպասելով այն օրուան երբ կրակին շուրջ պիտի դառնայինք, պաշտէինք զայն կրկին, գրեթէ, Տեառնընդառաջի այդ մատուցման ատեն, ցատկէինք պիտի վրայէն, աւելի ու աւելի բարձր քան բոցերը, քան շուքի բլուրները: Պոռչտուքը, ճիշը, կրակն ու ասոր խայտանքը կը մարէին, կը կքէին մոխիրի, հողի ու խիճի խառնուրդի մը տակ, ուր բռնկէին տակաւին առկայծ, ոլոր լեզուները: Կիսայրած ոստեր կային, տարօրինակ ձեւերով, խօլածածան պոչ մը տարաշխարհիկ հրահաւի կամ օդապտոյտ փետուրի. եւ կը յայտնուի հիմա ծղօտը իր մուրի սեւ կոթով. անով էր որ նոր ծեփուած տան մը պատին գրեցիր առաջին տառը անունի մը որ այլեւս չես կրնար մտաբերել, չկար իսկ այդ պահուն, մնացեալ չունէր —միայն մէկ տառ, տառի սկիւրբ մը, որ փորձեցիր գեղագրել, թոչնագիր կամ ծաղկուն: Բայց շատ պինդ կամ պրկուած, անփորձ բռնուածք մը ձեռքի կոտրեց ածուխը, տառը դարձաւ սկզբնագրի գուշակում մը, չքացաւ ծեփի մոխրագոյնին մէջ:

Յօդուն՝ որ կը դիմէր լոյսին, տեսակ մը բնական արձակում մը աւիշի՝ բունն ի վեր, ընթացք մը, ընթացքի ընթածիր մը դեռ դիւրաբեկ բայց վճռական, այն կոր ու առաձիգ, բարձրուղէն ու առգայտ գրաւումը, այն բոլորը որմէ անդին կը սկսէր բոլորտիքը:

Կը սիրեմ այդ բուսային պատկերը, ուր ոճը կը կտրուի

190-2019

բունէն ու մայր կոչուած հողի պաշտումէն, բեղմնաւորութենէն որ բնութիւնն է բնովին, եւ կ'անջատուի, կը մշակուի, կը սրուի, կը դառնայ սկիւր մը, թերեւս միայն սկիւր մը ձեւի: Չեղբը տարածութեան վրայ ձեւ մը կը յօրինէ, կը գծէ իբրեւ ծաւալ ու խորութիւն, ինչպէս սաղարթ մը որ պիտի աճէր ոստէն իր տարտամ ուրուագիծով, որքան նախագոյ, այնքան գործունեայ ու բացակայ, ինչպէս բոլոր բառերը որ են ու կը կանխեն քեզ, բայց չկայ լեզուն, որով մարմինս կ'ըլլայ ինքզինք:

Ոստին ոտքը, կրունկը, կոճը, անշուշտ, դեռ անտաշ, բութ, իր հետքովը հատումին, ծայրը կոխուող, առկախ, մերթ խորդ, մերթ օդին, ուրկէ կը սկսի ոճը...

...Երկրորդել ոճով

Հարկ է չորնայ, դառնայ փայտ որ տաշես: Յօտումէն անդին՝ գիծերուն սրընթաց դիտումը դէպի գագաթ մը բուրգի կամ նետի որ հասնի նշանախեցին — կարծես գրել կարելի ըլլար միայն երբ կիրք ու ցանկութիւն անցած են եւ կրնան անդրափոխուիլ, պէտք է անդրափոխուին, քանի որ բնութիւնը լի է կիրքերով: Բխումը կ'ըլլայ այլ, կ'այլանայ — կարելի է գրել միայն երբ հրդեհը անցած է մատներէդ, երբ մատներդ ունին այլեւս, արդէն, այդ ցանկութիւնը, այդ առաձգութիւնը ջիղի, ուժի, թափի, դիմադրականութեան, թռչունի մը պէս որ կ'օրօրուի ծառի բունէն հեռու, ամէնէն բարձր ճիւղի կատարին, հաւասարակշիռ՝ անկայունութեան մը մէջ:

Լքեալ արտ մըն է հիմա, բոյսերու թափօն մը, ուր վայրենացած ձիթենի մը կ'աճի, քանի մը գաճաճ պիստակենիներ եւ ծովամերձ տեղերու վրայ բողբոջող, բազմապատկրող բուսականութիւն մը իր անուններու այլապանութեամբ՝ անորոշ, փշոտ լեղիին քով, իւղոտը տտիպին, եւ կ'արձակեն իրենց ոճերը, անդադար քայքայուող, եղաշարժող հողին վրայ, թռչուններ միայն կու գան այնտեղ որոնել ու կտցել անտեսանելի հատիկներ, փրկելով կարծես այդ զուր աճումը կորուստէ:

Բայց շոճիներ կային, կը պառկէին գրեթէ գետին, ուղղութեամբը հովու տեւական յարձակումներուն, փոշոտ, թելոտ հովանոցներով ու ստուերներով յարափոփոխ, եւ նոճիներ իրենց բարակ, կապոյտ կամ մանուշակագոյն բոցերով կը սանտրէին ամպերն ու երկինքը, գիտես, կը կրէին իրենց մէջ այն ոճը փարելու հողին, միանալու ասոր շարժումին, տեսակ մը վիճակ որ կը փնտռէր ու կը գտնէր իր պարագիծը:

Յօտուած ոստեր որ տարիներ մնացին պատկերի մը յենած կամ ծաղկամանի մը բերնին, խօլապար, բայց փոշոտ

ամփոփոյթ մը դեղին կամ կարմիր անթառամներու, ստորածաղիկի, խոլորձի, խրբուկի, քարամոշի եւ դեռ միտք չպահւող ուրիշ վայրի թուփերու, որ կ'աճէին երկու քարի միջեւ, ծայրի մը թառած ափ մը հողի վրայ, եւ խլեցիր, չորութեան արուեստի մը ներշնչումով:

Չորցած ցօղուններու, ցախերու, տերեւներու երկիր՝ ուր բոցը ոստոստուն, տարաբեկբեկ ու տարաափիւտ կը կանուցէ աշտարակներ, կաթողիկէներ, կամուրջներ, երկնաքեռներ, տիեզերքներ մտային, կը խափանէ վանոնք կրկին, կիրքի բորբոքում մը որ ոչինչ կը ձգէ իր ետին, այլ սեւ խաւ մը, տեսակ մը ոլորապտոյտ, կիսախանձ գրուածք մը բուսահողի, եւ կը ջնջուի իր կարգին:

Սակայն անիկա չէ՞ արդեօք այն որ կը կորսուի ու չկայ, աներեւելին, բայց կ'ընկերակցի, ըսենք տարածութիւնը ընդգրկող ու շարժուն վայր, ինչպէս բոլոր կէտերը որ մարմին մը կը գրաւէ միջոցին մէջ երբ կը պարէ, տեսակ մը երեւակայական արապեսք մը, ան որ երբեք պիտի չդառնայ տարածութիւն, ան որ ոչ թէ կը կրէ, այլ կ'եղերէ, կը պարագրէ, պարապի մը պէս ծաւալը շրջապարող:

Քարա՞փ — հապի թէ:

Թերեւս ինչ որ ունիս ափիդ մէջ, կը կարծես ունիս զայն, գիծ մը, գիծերու խուրձ մը, գուշակի ճակատագիր մը, ինչպէս հողը որ չունիս եւ կայ ոտքիդ տակ, ինչպէս ջուրը քեզ գրկող, սակայն միշտ խուսափող: Կեանքի ո՞ճ մը:

Շատ ցած, գրեթէ կպած ծառին, խանձուած խոտերու վրայ, անոնց ծայրագոյն կոթին կ'աճին, աւելի ճիշդ աճեր են ու կոնծեր թաւ-մանուշակագոյն ծաղիկներ որոնք կը հակին, անհուն տոգորումով մը կը հակին դէպի հրուանդանի հովը, կարծես ուզէին վիճակ ու ոճ փոխել: Իսկ հովը կը սլանայ, թէեւ կը մնայ անտեսանելի, դէպի ծով, կը հաւասարի հարթ մակերեսին: Երբեմն խոտի խուրձեր կը խլէ, կը նետէ մրրիկի մը վայելումին: Թեթեւ, շատ թեթեւ, կարծես ամբարձում մը թափանցկութեան մէջ:

Ժայռին է՞ն ծայրը, ափի մը պէս երկարած, քարեղէն կառուցում մը ջրաշուշանի, կարծես աւազներէն հոս փոխադրուած աւազաշուշան մը, ոչ թէ սպիտակ այլ մթին, բորբոսած, մետաղային: Եւ այս ամբողջը գուցէ այն տրամադրութեամբ որ կարելի դարձնել երկրորդումը ոճով, իբր թէ աշխարհը գոյութիւն ունենայ միայն երկրորդումի մը համար:

Քարա՞փ, ըսի — հապի թէ, այլ եղերք մը ցամաքի որ կը հետեւի ջուրի վէտվէտումներուն, գիծ մը, ուրուագծում մը, պիտի ըսէի, գիծի, վարանող, տարուբերուող, մերթ աղի խաւ, մերթ ջուր, արեւաշաղ ու խաղ ծովու, կղզիի եղերա-

գիծ, ծայրամաս աւարտող հողի կամ սկսող հողի, որ ժամանակը, այսինքն՝ արեւ ու ծով, բայց մանաւանդ ձեռքեր ծեփեր են, ամրացուցեր, պնդացուցեր, եւ կը մնայ բաց սակայն, կը հետեւի շարժումին, որ կ'ընթանայ քովէն ամբողջ հսկայ ջուրի ծաւալին, երբեմն ցեխոտ, երբեմն մթին ու սիկոտ՝ որուն կը կարծես ան միայն կը դիմադրէ պատնէշի պէս ընդդէմ տարրերու խուժումին, ինչպէս հսկող սուրբ աստուածային էջքին դիմաց, բայց պատնէշ մը որ մակընթացութիւնը կու գայ թեթեւօրէն ծածկել, խաղալ անոր խորտուրտութիւններուն ու կեռերուն հետ, կ'օրօրի, իր հաւասարակշռութիւնը պահպանող քաղաքի մը նման փայտեղէն, որ պատահական յօրինում մը կը թուի, բնական տուեալներու պատշաճեցում մը, պատահական ու ժամանակաւոր կեցութեան մը համար:

Ինչպէս կղզին ուր ապրեցանք, եւ կղզին ոճ մըն էր կեցութեան.

դէռ չհանգչած, չնստած հողի դարաւանդ մըն է, խախուտ, անկայուն թափով, մերթ շեղ ու մերթ հարթ, կաւի ու ծայռի խառնուրդ մը, խորհուրդ մը, որ կը փխրի, կը փշրուի. ջուրը վրան կու գայ լճանալ, տեղաւորել աղի ձերմակ խաւեր սեւ խորքով, կամ ճողփալ, ջարդուիլ կրանիտէ քարերուն դէմ, փրփրալ:

Ամէն քայլի ցամաքը ձեւ կը փոխէ:

Այնքան ատեն որ կը յառաջանամ՝ ծովը կը հեռանայ, քովէս կը վալէ ջուր մտնող պամբիկի մը խրխինջին պէս. մերթ քայքայուող մերթ կուտօրէն կտրուած գիծը կը հեռանայ ինձմէ, կը մօտենամ անոր, կը հետեւիմ, կը քալեմ անոր վրայէն կարծես հասած ըլլալի հորիզոն, եւ ահա հոն կը սուրայ, կ'երթայ, կը միանայ փրփուրներու պարին մէջ կանգնած ծայռի կեռին, կը դառնայ ցոռկ, բբուկ մը, նետ մը անդադար օդն ու ջուրը բացող ու պեղող, արձակող բխուածք մը պղպջակի ու հեշտութեան: Երբ կատարէն կը թռչի վերջին ճայը եւ կը թուի թէ կը լքեմ, ամէն բնականութիւն, ամէն ամայք, այն ատեն գիտեմ, որ ոտքը այն է որ կը լքեմ, այլեւս չկայ. կայ միայն ծովը որ մարմինդ կ'ընդունի իր մէջ, երկրորդ հաղորդութեան մը համար:

Չուրերուն մէջ ձեռքը ձեւեր կը յօրինէ, կը բանայ ու կը փակէ լաբիրինթոսներ, ջրախոտի կենցաղ մը, օրօրուն, փետուած մալի խուրձեր, յաղթանակներէ մնացող պատըռւած դրօշներ, յետոյ մարմինը պատանի խեղդեալին, որ լքեցիր Ճիւնիի բացերուն եւ կը շարունակէ գլորիլ, անդադար տապալիլ, չես կրնար փրկել, այլ միայն ակնարկել անոր,

երբ կոպերդ կը փակես ու լոյսը կը թափանցէ տակաւին: Կը լողաս: Կը շոյես թաւալը հոսանքին: Կը հետեւիս շարժումին: Կ'ուզես հպիլ պարագիծին: Գիտնայ: Կը ձգես որ այս թափանցիկ թանձրութիւնը դառնայ մակերեսի մը ետին՝ տեսանելի:

Ոստէն մինչեւ կեռ ու ծով, կամ նոճիի սրընթացք թաթխում մը երկնքին մէջ, անձրեւոտ օրերուն, ոչ թէ վիճակ կը փոխեմ, միջոց ու բովանդակ, այլ ըլլալու ոճեր, քանի որ ամէն տարր, վիճակ ու պահ, որպէսպի դառնայ վայր, տեսակ մը կշռութիւն տուող բեւեռ, կենդանի ճարտարապետութիւն մը կը պարտադրէ մարմնին, որուն պարը ձեւն է առաջին, իսկ մտածումը՝ հեռաւոր, յետին կամ ծայրագոյն առաղձը այերային:

Գուցէ ան (ոճը) ձեռքէն անդին՝ մարմինն է: Մա՞րդը, որով անոր կը վերագրուի անշփոթելի մասնայատկութիւն մը, խտացումը տարբերութիւններու: Բայց որ ըլլար կնիքի մը նման, ստորագրութեան մը պէս, անկշռելի եւ ճանաչելի: Այն ատեն ոճը մակերեսը ծածկող գիծը պիտի ըլլար, մորթի խաւ, կնճիռի, ճանկի, բիտի հետք. կամ կէտերու, մաշկի, ծաւալի գուշակում մը, կապ մը, ո՛չ, կապ մը, որ բոլոր տարբերութիւնները կը յօդաւորէ եւ կը բեւեռէ առեղծուածը ինքնութեան նշանի մը մէջ: Քրոմոպոմային, կենսական, ծնային բաղադրութիւն մը, որ կար մարմնին մէջ արձանագրւած, աւելի ճիշդ՝ որ արձանագրեր էր մարմինը իբրեւ այդ, եւ հիմա թերեւս կ'անդրափոխուի, կ'այլանայ, կը տպաւորէ ինքզինք գրածիս մէջ...

...Չայն մը որ կը ջնջուի, կը կոտորակուի, կը լքէ ինքզինք մահուան մը տոգորումէն առնուած, նրբին, ուր դէռ խօսիմ:

Եւ բաժանել ոճով:

Ինչ որ կը տարածուի գիրերուն տակ, անոնց շարուածքին, անոնց ընթացքին, մարմնին հետքը, հետքը բոլոր բաներուն՝ որպէս եւ հրդեհի զի ոճով ուտիցէ պամենայն, ինչ որ կը վրիպի անդադար ուշադրութենէս եւ որ կը մոռնամ, տեսակ մը բանակարգ, վերին առկանոնում մը կանոններու, զի ոճով պարտիս կատարել, պարտիս աւարտել բաժանումը:

Անկէ վեր կը սկսի բարձրութիւնը, մեծ ոճը, այն որ իր խստութեամբ կանոնի ու վարքի կը սանձէր մրրիկը կիրքե-

րուն, Վեղումներուն Վեղումը միակ վանգով եւ կը դառնար անոնցմով տոգորուն ու հարուստ: Այն որ կ'ընտրէ այս ամայքը, այս ճգնանքը, որ ուշադրութիւն է, որպէսզի որոշէ, վճռէ, բաժնէ ու հոչակէ ուժգինն ու ճկունը ձգումին մէջ:

Իսկ բարձրէն անդին՝ այդ գագաթումը, այդ կէտը ծայրագոյն կէտին, ուր գերազանց կը դառնայ անոճութիւն, յետին մաշումի, շնչահատման կամ լքումի մը անձնատուր:

Իսկ հիմա, ամէնէն բիրտը կ'ուզեմ, որ ձայներու, մտքերու անհուն խաժամուժը, այդ քանի ու բառի աղիտալի այլապանութիւնը, կը բերէ սահմանի, ոչ թէ կ'ապաստանի մանրին մէջ, այլ կ'իշխէ, կը դիմադրէ անդադար իրերու աւելորդ հոսանքին, ինչպէս դրան ճիգը ամբողջ դարպաս մը կը պահպանէ եւ քաղաքը կը դարձնէ ամբողջ: Թերեւս ամէնէն խիտը:

Ճպոտ՝ որ, խիստ, կը կարգաւորէ ձայները, կ'անցնի դասէ դաս, կը տեղաւորէ մէկ շեշտը միւսի ետին, քիչ մը խախտու ետեւառաջութեամբ մը, այնպէս որ քմայքը սլահպանէ իր չափը, իր անչափը, կը ծալքաւորէ, պիտի ըսէի, տեսակ մը բազմաձայնութիւն անհամադիր՝ ներդաշնակի եւ անդաշնի, բազմաձայն շարժում մը, ծփանք ու սեւեռում, բազմաստեղն սաղարթում մը ուր աւիշները յօտումին, բոլոր եղէգներն ու սրինգները լացող, բոլոր լարերը ծովային աղէտներուն եղերերգող, կը բանին նոյն կարգով, դեկավարում ինքնաշարժութիւն կէտէն որ անհետացաւ ինք եւ ձգեց որ իր սեւ ու ճերմակ ոտնահետքերով մեծ մարմինը առեղծըւածին գեղապարէ, յառաջատու, հեզագնաց պատկերը որ միշտ մտածեցինք, իր աներեւոյթին մէջ մէկէն փայլատակող:

ԶՂՋՈՒՄ

Բառեր կը ջնջեմ գտնելու համար ամէնէն կարճ ճամբան:

Բառապաշարի հարստութիւնը, երբեմն, կը նկատուի բանաստեղծութեան կամ բանաստեղծի մը առաքինութիւններէն մին, այսինքն՝ անոր բանաստեղծականութեան կամ ասոր բանաստեղծ ըլլալուն յատկանիշներէն մին: Թէ քանի արդէն գործածուած ու մոռցուած բառ մտած է վերստին շրջագայութեան մէջ, կամ թէ քանի նորահնար բառ կեանքի կանչուած է, վիճակագրական տուեալներ են: Գրողի մը

համար՝ գիրքերը կ'ըսեն, ունի երկար բառացանկ, հոմանիշներու այլապանութիւն, հակահիշներու մթերք, լեզուական պերճութիւն: Բառային այս հարստութիւնը, առատութիւնը, ճոխութիւնը քանակական երեւոյթ մըն է անկասկած, որ գուցէ դառնայ որակ եւ կարենայ խանդավառել երբեմն, կը քողարկէ նոր հարուստի հոգեւորութիւն մը եւ ծայրագոյն չքաւորի հոգեբանութիւն մը: Անստգիւտ ու հապաղէպ անուն մը կը թուի, պահ մը, մեր տեսողութեան առջեւ բերել կորսուած բողբոջ մը, թուի մը, քարը կոտորող ու անկէ բարձրացող ծիլ մը, որ կը սիրենք շոյել եւ կը հիանանք այն տարերային ուժին որ այդ թելիկը արձակեց թանձրութեան նուաճումին մինչեւ լոյսը:

Անշուշտ, գիրքերը մասամբ իրաւունք ունին, երբ կորսուած բառը կորսուած իրականութիւն մը կը փրկէ, գոնէ կը կարծենք այդպէս. շօթակ կ'երթանք, աքսոր ու տարագրութիւն կը յիշենք անձկութեամբ ու պատմութեամբ կը խտացնենք պահը: Բայց ըսել աշխարհի անհունը՝ լեզուի անհուն անուններով, ահա փորձութիւն մը, որ կը հիմնէ լեզուն, իր կոչական մակարդակին: Ջարմանալի չէ որ բանաստեղծներ — եւ միայն անոնք — ուզեն կրկնել այս անուանումը, զայն նկատեն իրենց կոչումը, ի վերջոյ: Անոնք կը կոչեն, կոչ կ'ընեն որ բոլոր բաները առնեն անուն ու գան, մի առ մի, գրաւեն միջոցը, ... բնութեան պահպանման վսեմ ձեռնարկ: Ոչինչ այնքան խոռվիչ է որքան այս լուսամիտ հաւատքը աշխարհին զուգահեռ անուններու աշխարհ մը յօրինելու, որ ըլլայ անոր չափ այլապանեալ իբրեւ ծաւալ ու խորութիւն, որ ըսէ անոր բոլոր երանգները, գոյնի, ձեւի, կերպի տարբերութիւնները. ըսէ փաթիլներուն տեսակները — ծանրը, թափանցիկը, թիթեռնաթելը, օդապարիկը, ջրախառնն ու փոշին —, պարզէ մուշտակներուն կակուղ, փափուկ, ծանոտ ու կարծր նրբութիւնները, շոյէ բուններուն գորշութիւնները եւ ծաւալեցնէ երկնքին թուիւպը, մռայլն ու մութը, հոմանիշներու երկայնքին:

Բայց որքան ալ առատ, այլապան ու անհամար՝ անուններու ցանկը սահման մը ունի, բոլոր բառաբանները, հիանալի մթերումով մը, ամփոփ ծաւալ ու կշիռ մըն են, ինչքան ալ զանոնք փորձենք բազմապատկել նորաբանութիւններով: Նմանողական եզրը այստեղ արդէն կը հասնի իր ծայրագոյն կէտին ու կը կասի: Ահա աշխարհին ու լեզուին անդաշնութիւնը, անոնց անհամապատասխանութեան յօդաւորումը, որ տեսակ մը հատում է, ինչպէս տողին մէջ կշռոյթ կապմող հատումներ կան, շեղբեր, վիհեր որով մէկը կը մնայ միւսին անհամեմատելի, եւ կը ծնի լեզուին մէջ

անասելիին առասպելը, հմայքը կամ կակապումը: Լոռիինը կ'երկփեղկէ անունները իրարմէ եւ այդպէս է որ կը լսուի, ամէնէն առաջ. լոռիինը կը լսուի լեզուէն:

Մեր միտքը չի կրնար իր տիեզերքին մէջ գրաւել աշխարհին այլապանութիւնները բառերու այլապանութեամբ: Գուցէ չի բաղձար: Ամէն բան անուանելու իր պացքին մէջ կասած, ալգելակուած, թերեւս յաղթուած այլապանութիւններէն՝ ան կը բարձրանայ ընդհանրութիւններու կամքին: Լեզուն վերացականացման ապրակներէն մին չէ՞, երբ նմանը, նմանին նմանն ու նրբահիւսը, գոյնին հնչեղութեան որակները, ձայնի անկշռելի աստիճանները սաստկութեան, թաւութեան, ստուերի ու կիսաստուերի, մէկ խօսքով՝ անկայունութիւնը կը համաստեղուին: Աշխարհի այլապանութիւնները անտանելի են սակայն, կարծես երբեք չկարենանք յառաջանալ անոնց խոտի ու թուփի մանուածապատ մակերեսներէն, եւ հարկ է վանոնք ամփոփենք, զսպենք, միաւորենք բրտութեամբ: Ժուժկալութիւնը լեզուի՝ որ այլեւս կը մնայ իր կալուածին մէջ, իր սահմաններուն, իր տեղը, կը մերժէ այս շռայլանքը, մսխումը, տեսական սերմնահոսքն ու բեղմնաւորումի տենդը. կը փնտռէ ափ մը բառի մէջ լեզուին գաղտնիքը: Բոլոր հոգետրտութիւնները այստեղէն կը բխին եւ ասոր կը վերադառնան:

Բանաստեղծները թող կոչեն. բայց երբ կը շարահիւսեմ, նոյն բառերով երբեմն կը տարապեմ լերան ու կնոջ մարմնի կորագիծ մը, քալուածքի ու կեանքի ընթածիր մը, վստահելով կշռոյթին ու պարապին, այս տեսական բաբախումին, գուցէ պարպապէս կը միմեմ, կը հագուիմ այս հատումին, քիչ բառերով, շատ քիչ ու կրկնուող անուններով տումը, քիչ բառերով, շատ քիչ ու կրկնուող անուններով նախադասութիւններ կը կապմեմ, ոչ իսկ նախադասութիւններ, այլ ընթացք մը հետքերու որ անունները լքեցին: Կարելի չէ անուանել բոլոր մեռելները որ կը պառկին բառերուն տակ, բոլոր բառերը՝ որ կը պոռան բառերուն տակ, ինչպէս մոմիաներ՝ բուրգերուն իրենց ունայնութիւնը յօրանջող: Թերեւս կարելի է միայն վիպել, նոյն հեւքին ու տարբեր շունչին մէջ մակարդակել բոլոր կորսուած, բոլոր զոհուած ու արուած ձայները որ խօսքը, ըլլալու համար, հարկադրուած է ջնջել:

Փարիզ

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ

Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԵՍ ԿԸ ՊԱՅԵՄ ԿՐԱԿԸ...

Նախնիներս կ'ամթեղէիմ կրակը,
կամ՝ մոխիրը կը պահէիմ
վերքերն իրենց դարմանելու,
լուացուելու...
Սւ երբ սուգ էր,
կը ցամէիմ գայմ՝ իրենց
սեւ ու երկար ծամերուն:

Կը հաւաքեմ ես կրակը—
բոցը լուսէ, ամնիւթական, ջերմացնող՝
մոխիրիմ տեղ...
Կը հաւաքեմ հուրը՝ մատղաշ
նայուածքներէն ու բառերէն,
դեռ յուշերէն, ապրումներէն,
հիմ ու մերկայ իմ սերերէն...
Կը մէկտեղեմ
կեանսանքը այդ կիզող՝
մարմիններէն հուրհուրան,
շարժումներէն խօլական՝

բարրառելու համար իբրեւ
ամշէջ, անկէզ մորենի,

տարբեր հարց որ ամէն ապրում
կամ սպասում
կը վերածուի... մոխիրի:

ԱՄԵՆԱՍԻՐԱԾ ԲԱՆԵՐԴ ԵՆ ՈՐ...

Ամենասիրած բաներդ եմ որ քեզ
պիտի արիւնեն,
անոնք՝ որոնք դու
նայնիսկ չես կրնար
արձանագրել, որ չկորսնցնես...

Անոնք պիտի գան
ջլապնդեն քեզ,
տակաւ քննութեամբ՝ անդամալուծեն:
Պիտի չկրնաս ընել ինչ որ դու
պէտք է ընէիր,
պիտի չկրնաս ըլլալ հոն՝ ուր որ
պիտի ըլլայիր

Եւ պիտի մնաս
դիւքանքին մէջ խոր,
պարզ է, քանի որ
պիտի չկրնաս
խզուիլ-հեռանալ
ամենասիրած խորունկ կապերէդ,
սիրած անձերէդ,
սիրած բաներէդ,
որոնք այլեւս
քու ինքնութեանդ
մասնիկներն են...

ՋՐԱՄՈՅՆ

Առաջին անգամ, իր աչքերում մէջ,
զգացի խորունկ վախը կորուստի:
Դարձանային, վառ, հոսանքը գետի
կը տանէր զինք վար...
Կը վազէինք գետափին՝
պոռալով ու կանչելով.
«Լողա՛, ուժե՛ղ, աւելի՛»:
Մեզ պատած էր սարսափը,
իսկ հոսանքը կը տանէր զինք
աւելի վար...

Այդ նայումները գամուած մնաց ուղեղիս մէջ:
Յիշատակեմ երբ: Կը լսէի
ձայնը ջուրի,
որ կը կաթէր գիշերուան մէջ:
Կը տեսնէի
իր մարմինը ջուրին տակ,
որ կը սահէր,
կը զարնուէր քարերուն—
պատկերը կարծես կ'անէր մտքիս մէջ—
դէմքը կապոյտ էր,
եւ ուռած էր
նակտին ձախ կողմը
(Արիւնոտ գիծ մը
առաջացած բախումէն):
Կարկառած ձեռքը՝ անշարժ—
Կը սպասէր ի՞նչ...

Բանակային սուգորդները

Երկու, օրեր փնտոցին մարմինը
ստորերկրեայ հոսանքներուն մէջ գետի:
Նրբորդ օրը գտան գինի.
փրկեցին շուրէն,
յանձնելու՝ հողին:

Կը լսէի խենթ քրքիջը աստուածներու
մատղաշ մարմինն դիմաց: Մնաց
իր նայուածքը պարապ, ահով լի,
գետին հետ գացող
վար, վար ու անդին...

ԻՐԻԿՆԱՄՈՒՏԸ

Իրիկնամուտը տունս է անեղծ,
ուր կը փնտոնի իմ ձայնս անկեղծ:

Ժամն է, անկասկած,
վերագտնելու անձս կտրատուած,
վերահանդիպման լարերն նետելու,
կապել-պրկելու

Եւ մասնատումէն աստիճանական՝
պահ մը, կարն պահ մը
գէթ փրկուելու...

ՋՐԱՇՈՒՇԱՆ

Ջրաշուշանը իր գոյութիւնը հոն կ'ապրի անկախ:

Հայեացքս, անվախ, կը շրջի դանդաղ
գեղեցկութեան շուրջ,
ապա կ'իջնէ վար, կը հանգչի վրան:

Ջրաշուշանը կամ եունտը անոր (միեւնոյնն է),
գոյատեւած է ձմրան սառոյցին
եւ սպասած է ջուրի շարժումին:
Կը դիտեմ ներմակ, գրեթէ թափանցիկ
փերթերը իր նուրբ,
որ ցուրտը դաժան յաղթահարած են:
Կը դիտեմ չորսդիս սաղարթները խիտ,
որոնք սպիտակ խորշակին դիմաց
կորսուած էին,
իսկ հիմա՝ կանաչ
ակամներու պէս կը պայթին անսանձ...

Ջրաշուշանը այնտեղ կը մնայ:
Իր նրբութեան մէջ, անտեղիտալի
եզօր ուժ մը կայ,
որ կը դիմանայ ամէն հարուածի

Եւ գիս կ'առնիմքնէ...

ՍԱՌՈՅՑԻ ՓՈԹՈՐԻԿ

Նախապատմական հսկաներու պէս՝
աշտարակները ելեկտրական
կը կֆին, կ'իյնան:

Ծառերը բոլոր
հագած են սառէ հաստ վերարկուներ,
ելեկտրական լարերը նաեւ
պատուած են մաքուր,
թափանցիկ, բայց պինդ սառույցի խաւով...

Յանկարծ կը գգաս որ սեւ կախարդանք մը
իջած չորսդիդ՝ կը նուանէ քեզ:
Թեւերն հոսանքի
դարձած են վայրագ
սարդոստայններ մահացու,
իրենց հազար ճիրաններուն մէջ բռնած
մայր ոստանը, աւաններ,
բարախող կեանքներ:
Լոյսը մարած է, ջեռուցում չկայ:
Խաւարն ու մութը
խուլ բռնապետներ՝ անհոգ կը խնդան...

Յիշողութեանս պաստառին վրայ
այլ ժապաւէններ կը բանին հիմա:
Մէջս կ'արթննան այլ անդռհանքներ:

Կը գիտակցիմ, որ դեռ աղէտներու
արձագանգներ կան ջիղերուս վրայ:
Այո, մարմինը ոչինչ կը մոռնայ...
Երբ ջլապնդող, անդամալուծող
կացութիւնը կը վերստեղծուի,
կրկին կը տեսնես
անգորութիւնդ
տարերֆին դիմաց
եւ կամ պատմութեան—
կը թակարդուիս,
եւ քիչ բան կրնաս
ընել անձնապէս՝
այդ կացութենէն դուրս գալու համար...

Անձկութիւնը մարմինիդ մէջ կը պայթի:

Մոնրէալ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Թ. ԶԻՃԼԵԱՆ

ՓԵՐԵԶԱԿԸ

Եթէ երբեք ապրած լլլայիր Պոլսոյ մէջ՝ չըջապատուած չարաշնուկ դրացիներով, ուր իւրաքանչիւր քայլափոխիդ զգայիր կռիւն ու ծեծուռութեամբ մորթիդ վրայ, այն ատեն կը գնահատէիր Յարութի նման աներկմիտ ընկերոջ մը ներկայութիւնը կողքիդ:

Յարութ իմ կարեկից ընկերս է:

Մենք միասին մեծցած ենք Պոլսոյ հինաւուրց փողոցին մէջ, որուն փայտաշէն ու խարխլած խրճիթները միակերպ՝ գուրգուրանքով իրար կը յենուին յաջորդաբար. անոնք տմոյն են՝ նման իրենց բնակիչներուն, որոնք կը ծրագրեն, կը բամբասեն, կը վիճին, կը կռուին, կը հաշտուին, կ'ամուսնանան ու կը մահանան ճամբուն վրայ:

Իւրաքանչիւր բնակարան ունի իր զովասուն բակը՝ որ թատուկի տերեւներով ծածկուած, ուր ամրան խոնաւ ու հեղձուցիչ իրիկնամուտին՝ տնեցիք գիրար կ'այցելեն, կը հաւաքուին գաւաթ մը պաղ թանի շուրջ եւ հոն՝ շէնչող եռուզեռ մը կը բարձրանայ, կը շարունակէ մինչեւ որ մարին լոյսերը մայթին:

Վարը, աղբիւրին մօտ՝ կաղնի մը կը տարածուի վսեմաշուք, որուն ներքեւ Փաշան՝ արուարձանին կռուազան շուներ, խոցուած գլուխը թաթերուն մէջ կը հանգչի, ատենը մէյ մը տատանելով իր կիսատ պոչը այնպէս, որ կարծես արթուն ու պատրաստ է ճակատելու միշտ, եթէ բախտորոշ պայմաններ հանդիսանան:

Աղբիւրէն քիչ մը անդին կայ մշակուած հողաշերտ մը, ուր ցանուած են համեմներու տեսակներ: Այս բարբեր հողաշերտին հոգածութիւնը տարեցներուն առօրեայ պարտականութիւնն է:

Կը յիշեմ ամրան անձրեւոտ օրերուն, մենք՝ կենսունակ ու միամիտ պատանիները այս թաղին, խխունջներու նման բնակարաններէն դուրս կը խուժէինք՝ զգալու համար անձրեւին ջինջ ու պարարտ կաթիլները մեր գլխուն, որմէ ետք ձեռք ձեռքի տուած, երգելով ու ցատկուտելով կը պարէինք տեղաւորափ անձրեւին տակ, թաց-խխում:

Ամօրնի կու գայ, ձիւն կու գայ,
Տէրտէր պապամ տում կու գայ,
Փիլաւ կ'եփենք, իւղ չկայ...

Յետոյ, երբ անձրեւը կը դադրէր եւ արեւը դուրս կ'ելլէր բոցավառ, անգսպելի ներմղումէ վարակուած, տարիներէ ի վեր փողոցին մէկ անկիւնը լքուած երկյարկանի տան սանդուխներէն վեր՝ դէպի ձեղնայարկը կը մագլցինք տենդագին, որուն պատշգամէն դուրս նետուելով կը սկսէինք անյագօրէն ներշնչել հողաբոյր շոգին, կը դիտէինք երկնակամարին վրայ գոյացող ամպերուն յարափոփոխ ձեւաւորումներն ու հորիզոնին վրայ հետզհետէ յառաջացող ծիածանի մը հրաշալի երանգը:

Հապա ի՞նչ է կեանքը այս փողոցէն ներս, եթէ ոչ բանաստեղծութիւն մը:

Հայեր վտարանդի՝ որոնք կը բնակին այս փողոցին մէջ, շատ լաւ գիտեն, որ իրենք ժառանգորդներն են պատմական կարգ մը սարսափելի եղելութիւններու, գիտեն, որ իրենց ներկան ու ապագան անհամար-անյայտ թելերով կապուած է անցեալի չարայուշ օրերուն, որոնցմէ ձերբազատուիլը անկարելի կը թուի:

*
* *

Յարութ, Բենիամին, Կուզ Օհան, Քովալոյ Արսէն եւ ես նախաձեռնած ենք շահաբեր, սակայն արկածախնդիր գործառնութեան մը, ուր մեծ քանակութեամբ շարժանկարի տոմսակներ կը գնենք նախօրօք ու զանոնք շաբթուան վերջը կը ծախենք քառապատիկ շահով:

Մէկ խօսքով՝ փերեզակներ դարձած ենք:

Առեւտուրի այս ասպարէզը, սակայն, մենք մեր կամքով ընտրած չենք: Հայ երիտասարդներ էինք՝ ըմբոստ եւ տաքարիւն, կ'ուզէինք ապրիլ անկաշկանդ, կ'ուզէինք վայելել կեանքի բոլոր հրապոյրներն ու պատրանքները, ամէն գնով:

Անդին, Պոլսոյ մէջ կար տարրապաշտ ու ցուցամոլ երիտասարդ թուրք դասակարգ մը, որուն հետ պէտք էր որ չափուէինք: Աւելին. պէտք էր իրենց գերազանցէինք՝ ամբողջապէս համար մեր տեղը մեզ արհամարհող բնագաւառի մը մէջ, որ անողոքաբար կը փորձէր հիւծել մեր աստանդական ոգին ու արժանապատուութիւնը:

Մենք մեզ ուրիշներէն գերադաս չէինք համարեր, բայց եւ այնպէս չէինք ուզեր նաեւ ստորադասուիլ ոեւէ մէկուն կողմէ:

Այս ջղաճիգ ապրումներուն նիւթական գոհացումը, սա-

կայն, մեր պարտականութիւնն էր: Չէինք կրնար, չէինք ուզեր բեռ ըլլալ մեր ծնողներուն, որոնք հազիւ ընտանեկան առօրեան կ'ապահովէին: Իսկ չափահասներուս համար, ճակատի քրտինքով դրամ չահելու առիթները Պոլսոյ մէջ սահմանափակ էին:

Տնտեսական ու հասարակական այս սայթաքուն պայմանները մեզի կը ստիպէին, որ անօրէն միջոցառումներու դիմելով ճարէինք մեր անհեղգ կեանքին նիւթական կարիքները, որ լեցուն էին երիտասարդական պերճանքներով:

Եւ Պոլսոյ փողոցները եղան մեր կեանքի համալսարանները, ուր սորվեցանք ինչ որ մեր ուսուցիչները չէին համարձակեր սորվեցնել...

*
* *

Յարուժ տասնչորս տարեկան պատանի մըն է: Միջահասակ է ան, կայուն ու յաղթ կազմուածքով: Արթուն դէմքին վրայ ունի մոխրագոյն տպաւորիչ աչքեր, հազիւ մրոտած՝ նուրբ շրթունքներուն վերեւ լայնածաւալ քիթ մը, սեւ ու գանգուր մազեր, որոնց մէջ արդէն իսկ նշմարելի են ճերմկած թելեր:

Ան կոկիկ, ներկայանալի ու բծախնդիր է իր հագուածքին մէջ: Նուրբ ու երկար մատներուն եղունգները միշտ խնամուած ու մաքուր կ'երեւին, մանաւանդ ճկոյթ մատը, որուն եղունգը երկար պահած ու դանակի նման սրցուցած է իբրեւ օրինաւոր գէնք մը:

Յարուժ երկու տեսակ ծխախոտ կը պտտցնէ: Մէկը՝ ամերիկեան «Մարլպորոն», որ բացայայտօրէն նշմարելի է շուրջիններուն եւ այդ միայն յաճախորդներուն կը հրամցնէ սակարկութեան ընթացքին, իսկ աժանոցը՝ «Պաֆրա»ն, ինքզինքին համար:

Ամառուան թափանցիկ գիշեր է: Յարուժն ու ես, կաղնիին տակ երկնցած՝ ակնապիշ կը դիտենք մեր շուրջը ոստոստող կայծոռիկներն ու ծակծկած երկինքը՝ մարմրուն աստղերով զարդարուած: Փաշան մեր քով կը մրափէ:

Տարեց բնակիչները այս փողոցին, գիշերանոցներով վար իջած՝ նստած են քով քովի, տուններուն սեմին վրայ, կը ծխեն, կը խօսակցին ու կը քրքրան իրարու հետ սրտակցութեամբ, լուսնի խորհրդաւոր ստուերին տակ:

—Պէպօ,— ըսաւ Յարուժ մեղմօրէն, ինծի դառնալով,— չեմ կարծեր, որ աշխարհի վրայ մեր փողոցին պէս ուրիշ փողոց մը գոյութիւն ունենայ: Կարծես դիւթական վայրի մը մէջ կ'ապրինք:

—Այո, ես ալ այդպէս կը զգամ,— պատասխանեցի ժպտե-

լով:

—Գիտես, երբեմն կը զարմանամ,— շարունակեց ան,— ու ինքզինքիս կը հարցնեմ, թէ այս մարդիկը, որոնք ամէն իրիկուն նոյն ժամուն՝ նոյն տեղը, փախստականներու պէս հաւաքուելով կը փափսան իրարու հետ ճպուռի նման, արդեօք ինչի՞ մասին կը խօսին, արդեօք ուրկէ կը գտնեն խօսելիք նիւթերը: Կը հիանամ իրենց վրայ...

—Բայց բնաւ անդրադարձած ես, թէ ինչպէ՞ս խօսակցութիւնները վայրկեանական կը դադրին, երբ մեզմէ մէկը մօտենայ իրենց...

—Այո, ես ալ նկատած եմ այդ,— պատասխանեց Յարուժ քիթն տակէն ծիծաղելով:

—Արդեօք ի՞նչ է, որ կը փորձեն գաղտնի պահել:

—Ես ալ չեմ գիտեր,— աւելցուց ան մտածկոտ:

Յանկարծ, փաշան պառկած տեղէն գլուխը վերցուց ու կիսատ ականջներովը սկսաւ շօշափել իր շուրջը: Արդարեւ, ճամբուն մէջտեղէն հետզհետէ մեզի մօտեցող Կուզ Օհանին ուրուագիծը նշմարելի կը դառնար: Անոր կը հետեւէին Բենիամին ու Քոփալոյ Արսէնը:

—Տօ, քէմպէլ կեաւունքներ,— կատակեց Բենիամին,— ի՞նչ պառկեր էք կռնակի վրայ: Եսլլա՛ նայիմ, արթնցէ՛ք, շուկան «Մայ տարլինկ» անունով նոր ֆիլմ մը իջած է, եթէ չեմ սխալիր, դերասաններէն մէկն ալ Օմար Շէրիֆն է: Եթէ տեղին շարժինք, լաւ դրամ կը շինենք:

—Տօ, գունտ գլուխ, «Մայ տարլինկ»ը ուրտեղէն հանեցիր, ֆիլմին անունը «Մայէրլինկ» է, Մա՛-յէ՛ր-լինկ,— հաստատեց Կուզ Օհանը ջղայնութեամբ ուշետոյ աւելցուց,— ժապաւէնին նիւթը սիրային ողբերգութիւն մըն է, իսկ երաժշտութիւնը Արամ Խաչատուրեանին կը պատկանի, երեւակայեցէք... Հայ երաժիշտ մը թրքական սինեմաներուն մէջ, դա՛-դա՛-գա՛-գա՛մմմ... սա լսուած բա՞ն է...

—Օհան,— խօսեցաւ Արսէն հեզանքով մը,— Արամ Խաչատուրեանը կը ճանչնա՞ս, իր երաժշտութիւնը լսա՞ծ ես:

Օհանը, որ ընդհանրապէս պատրաստաբան էր, պահ մը տատանեցաւ:

—Այո՛, իր կտորներէն քանի մը հատը մտիկ ըրած եմ: Շիտակը շատ հաւնեցայ: Պարելս եկաւ:

Բոլորս սկսանք լիաթոք խնդալ:

—Տղա՛ք,— մէջ ինկաւ Բենիամինը ափերը իրարու շփելով,— այսօր Չորեքշաբթի է, եթէ Շաբաթ օրուան տոմսակ պիտի գնենք՝ պէտք է այսօր որոշում առնենք, շատ ժամանակ չունինք: Եթէ ատենին շարժինք ու մեր սակարկութիւններուն մէջ ճկուն ըլլանք, վստահ եմ, որ այս ֆիլմը մեզի ահագին շահ պիտի ձգէ:

—Օհան,— ըսաւ Յարուժ խոհեմութեամբ,— որքա՞ն դրա-

մագլուխ ունինք:

—Այնքան, որքան պէտք ունինք,— պատասխանեց Օհան բծախնդրութեամբ:

—Արսէն,— շարունակեց Յարութ,— երեսուն տոմսակ կը գնես Շաբաթ օրուան համար: Ուշադրութիւն ըրէ, մեծամասնութիւնը թող անկիւնի վրայ ըլլայ:

Միտահարներ, որոնք ընդհանրապէս գիշերուան ժամը տասնմէկի սէամսին կը յաճախեն, անկիւնի աթոռները նախընտրելով, չէին զլանար այդ նախընտրութեան համար յաւելեալ գին վճարել:

—Անպայման,— պատասխանեց Արսէն գինուորականի շեշտով մը, ձեռքին մէկը գլխուն վրայ,— Արսէնին «Քովպոյ» ածականը կախած էինք, որովհետեւ ամերիկացի քովպոյներուն նման գլխարկով պտտելու սովորութիւնը ունէր ան:

Իսկ Բենիամինին դէմքին անջնջելի ժպիտ մը բազմած էր:

Կէս գիշերին, փողոցը ցրուած ու քունի մտած է: Բոլորս ոտքի ելանք: Յարութ տակաւին երկնցած է կռնակին վրայ, իսկ Փաշան՝ կողքին:

—Ելիր նայիմ... ելիր,— պնդեցի, թեթեւ կից մը տալով իր կոնքին,— ելիր, տուն երթանք, վաղը դպրոց ունինք:

—Չեմ ուզեր տեղէս շարժիլ,— պատասխանեց ան խորհրդաւոր շեշտով մը,— այս իրիկուն հոս, աստղերուն տակ պիտի պառկիմ:

Մենք՝ փերեզակներս, «նորմալ» երիտասարդներ ենք: Թերեւս արտակարգ յանդգնութեան տէր՝ մարդկային տկարութիւնները շահագործելու բացառիկ յատկութիւններով օժտուած, բայց եւ այնպէս հաւատարիմ ու սրտամօտ էինք իրարու, հակառակ անոր, որ սկզբունքային հարցերու շուրջ յաճախ վիճաբանելով իրարու գլուխ կը ջարդէինք: Սակայն որեւէ խնդիր չէր կրնար խզել մեր կապերը:

Իրարու հանդէպ վստահութիւնը մեր արիւնին մէջ էր:

Սակայն բարոյական այս բծախնդրութիւնը չէինք ցուցաբերեր ուրիշներուն, մասնաւորապէս մեր յաճախորդներուն հանդէպ: Խիղճ, խղճմտանք, բարեացակամութիւն իմաստ չունէին մեզի համար: Այս պարագային մեր չափանիշը դրամն էր: Միայն դրամը: Ճշմարիտ:

*
* *

Շաբաթ, Սեպտեմբեր 1965:

Հանդարտ անձրեւ մը կը մաղուէր մոխրագոյն երկինքէն, երբ Յարութ եւ ես դուրս ելանք մեր բնակարաններէն, ճամբուն վրայ տուներու ջախջախները զարնելով միացանք մեր ընկերներուն ու բոլորիս ձեռքերը գրպանը՝ սկսանք

քալել քով քովի լուռ, մտախոհ հեւքով: Քալեցինք դէպի աղբիւրին կողմը, անցանք երկյարկանի մեր հաւաքավայրը, տախտակէ ցանկապատին վրայէն մագլցելով՝ միւս կողմը ցատկեցինք:

—Օհան, հելէ մէյ մը նայէ մեծ մայրս պատուհանին առջեւն է, թէ ոչ,— հարցուց Յարութ առանց ետին դռնալու:

Օհան գաղտագողի նայուածք մը նետեց փողոցին կողմը, պատուհանները քննելէ ետք:

—Ազատ ես,— պատասխանեց ան հաստատակամ:

Յարութ քանի մը քայլ եւս յառաջանալով ճամբուն մէկ անկիւնը տեղ գտած հսկայ ժայռին առջեւ կեցաւ, հոսովոր բազուկներովը վերցուց զայն տեղէն, իսկ Բենիամինը անոր տակ զետեղուած ծխախոտի երկու տուփերը անմիջապէս հաւաքելով՝ գրպանը դրաւ:

Հիմա մայր պողոտային վրայ ենք: Անձայն-անշուկ կը մօտենանք կայանին շուրջ սպասող ամբոխին, իրենցմէ քիչ մը հեռու, չէնքի մը սեմին ներքեւ կը պահուրտինք:

Ահաւասիկ կանգ առած է հանրակառքը, որուն բոլոր ճամբորդները տոմսակները գնած ու տեղերնին նստած են: Օրինաւոր մարդիկ: Հիմա ան կամաց-կամաց ճամբայ ելլելու վրայ է ու մենք զսպուած՝ յովազներու նման դուրս կը նետուինք մեր թաքստոցէն, կը կախուինք անոր կողմերէն:

Անգամ մը եւս յաջողած ենք քաղաք իջնել՝ ճրիաբար...

Կը պատահէր երբեմն, որ արկածախնդիր շարժավար մը յանդգնութիւնը կ'ունենար ինքնաշարժով մեզ հալածելու, սակայն մեր ափերուն մէջ պահուրտած երկաթէ գնդիկներն ու մեր ժպտերես դէմքին վճռական արտայայտութիւնները նկատելէ ետք, անմիջապէս ճամբան կը փոխէր ան:

Ճամբուն վրայ Գըվըր Գէորգին կը հանդիպինք: Ընկերուհիին՝ Մարիամին հետ — խուլ մագերով աղջիկ մը — ջերմեռանդ խօսակցութեան մը բռնուած կ'երեւի: Մեզ տեսնելուն ռանդ խօսակցութեան մը ձգտելով, կը սկսի հալածել հանրակառքը, մինչ այդ ձեռքերը կգակին շուրջ կը պոռայ:

—Մօ՛ լակոտնե՛ր... այս գիշեր պիտի աշխատի՞ք, թէ ոչ:

—Այո՛, յոռո՛ո:

—Ո՞ր էք...

—Թաքսիմ:

—Ո՞ր մէկ ֆիլմը...

—Մայտա՛ աա՛րլի՛ ինկ...

—Եղաւ: Ժամը եօթին հո՛ն եմ:

Գըվըր Գէորգ — Գըվըր ածականը կախած էինք իրեն գոռու-խարտեաշ մագերուն համար — այն միակ անձն էր, որ կէս գիշերով տոմսակի կ'արժանանար...

Հանրակառքը կը սահի դէպի Թաքսիմ, հայաչափ արուարձանը: Հիմա կը սուրանք էսայեան աղջկանց երկրորդա-

կան վարժարանին առջեւէն, ուր մայրերը խիզախ՝ ամառ-
ձմեռ հովանոցով կը հսկեն դպրոցին բակը, իսկ երիտասարդ-
ներէ բաղկացած աղմկարար խումբ մը հաւաքուած է հոն,
ընկերուհի «որսալու» պատրանքով...

Ժամը հինգուկէս է, հասած ենք Բերա: Մեր աշխատավայ-
րը չքեղ, փառաւոր սինեմա մըն է, տէրը՝ մեծահարուստ հայ
վաճառական մը, զոր ճանչնալու առիթը տակաւին ունեցած
չենք: Անկասկած, ան տեղեակ էր չէնքին սպասասրահներէն
ներս մեր տարած անօրէն գործունէութեան, սակայն երբեք
չէր փորձած հեռացնել մեզ այս միջավայրէն, գիտակցելով
հանդերձ, որ մեր ներկայութիւնը օր մը կրնար իրեն գլխու
ցաւ պատճառել:

Բերայի պճնազարդ պողոտային վրայ հաստատուած այս
չքեղ զբօսավայրը ծանօթ տեղ մըն էր Պոլսոյ սնապարծ թուրք
դասակարգին, որուն դասակարգային յատկանիշները ամրա-
ցած են աւելի հարստահարութեան, քան իմացական արժէքնե-
րու վրայ:

Հազիւ սպասասրահէն ներս մտած, յանկարծ դէմ առ
դէմ կու գանք Եաւուզին եւ իր աւագակ երեք ընկերներուն: Ան
մօտ տասնչորս տարեկան, թխադէմ, թաւ յօնքերով, կարճա-
հասակ, սակայն թիկնեղ թուրք պատանի մըն է:

Այս առաջին անգամը չէր, որ Եաւուզ կը փորձէր գրաւել
մեր «հաւնոցը»: Թէեւ չէինք մտահոգուած, սակայն գիտէինք,
որ իրմէ ձերբազատուելը այդքան ալ դիւրին պիտի չըլլար:

—Օհա՛ն,— որոտաց Յարութ,— դուրս ելիր. չէնքին չուրջը
խուզարկէ, նայէ տեղ մը ոստիկան-մոստիկան պահուրտած
չըլլայ:

—Եղաւ, վարպետ,— պատասխանեց Օհան կտրուկ: Հինգ
վայրկեանէն վերադարձաւ, մեր ապահովութիւնը հաստատե-
լով:

Ճգնաժամային կացութիւն մը ստեղծուած էր յանկարծ:
Նախ պէտք էր, որ Եաւուզը վերջնականօրէն համոզէինք, թէ
այս ածուն մերն էր եւ ինք բաժին չունէր հոս: Յետոյ, այս
պահանջը պէտք էր որ հանդարտօրէն պարտադրէինք: Վեր-
ջապէս հոս կռուելու չէինք եկած, այլ աշխատելու... գրամ
չահելու:

Յարութ սիկարէթ մը հանեց ներսի գրպանէն, վառեց,
որմէ ետք կայծակի արագութեամբ երեք քայլ ցատկելով
մօտեցաւ, կոխեց Եաւուզին ոտնամաններուն վրայ, զայն
գետին գամելով անշարժ: Ան աւելի բարձրահասակ ու ծան-
րակշիռ՝ ձեռքերը գրպանին մէջ, սիկարէթը չրթունքին ծայ-
րը, միապաղաղ կը դիտէր իր հակառակորդը:

—Ուլան Եաւուզ,— ըսաւ ան տափակ ու անտարբեր շեշ-
տով մը,— ասկէ առաջ քանի մը անգամ յիշեցուցած եմ քեզի,
թէ այս վայրը մեր խմբակին կը պատկանի: Դուն իրաւունք

չունիս հոս ոտք դնելու: Մահմաններդ գիտցիր, ընկերներդ
հաւաքէ, առանց աւելորդ-պակաս վիճաբանելու՝ կամաց մը
դուրս սահէ... եսլլա՛ նայիմ, կռնակդ տեսնենք...

Այս վարկաբեկիչ խօսքերէն ջղագրգռուած՝ Եաւուզ փոր-
ձեց ձերբազատուիլ իր վիճակէն, սակայն Յարութ կրկնա-
պատկած էր ճնշումը անոր ոտքերուն վրայ:

—Մտիկ ըրէք ինծի, դուք՝ կեաւուրներ,— պոռթկաց ան
բարկութենէն փրփրած,— ես ձեր նպատակը գիտեմ, բոզի՛
զաւակներ, դուք այս երկիրը գրաւել կ'ուզէք, հա՞...

Եաւուզն ու իրեն պէս մարդոց խօսքեր քիչ թէ շատ
կրնայինք հանդուրժել, սակայն այս նախադասութիւնը...
վա՛րայ՝յայ... այս արտայայտութիւնը... պէտք չէր, որ իր
ծամածուած բերնէն դուրս ելէր:

Կռիւր անհրաժեշտ ու արդար էր:

Արսէն, Յարութին կողքին կեցած՝ անզուգական...
գլխարկը հանելով գետին նետեց ու սկսաւ ախորժակով մը
հայհոյել:

Բենիամին, որ թերեւս մեր մէջէն ամէնէն վախկոտն ու
միամիտն էր, յօնքերը իրարու զարկած, դէմքը «պուլտուկ»
չունի մը սոսկալի կերպարանքը ստացած էր:

Կուզ Օհան պաղարիւն, տոմսակները բաճկոնին ներսի
գրպանը տեղաւորելէ ետք, անմիջապէս կօշիկները հանեց,
զանոնք ձեռնոցի նման անցուց բռունցքներուն եւ սկսաւ
Եաւուզին վրայ քայել:

Ես, ձեռքերս մէջքիս՝ կեցած էի Յարութին կողքին,
ուշադրութեամբ կը հետեւէի Եաւուզի ընկերներուն, որոնք
սկսած էին մեզի մօտենալ:

Իսկ բազմութիւնը կացութենէն տեղեակ, փոխանակ սի-
նեմա մտնելու, մէկդի քաշուած, հեռուէն հետաքրքրութեամբ
կը դիտէին այս արտասովոր ճակատումը, փորձելով կանխա-
տեսել կռիւին վախճանը:

Բոլորս պատրաստ էինք փառաւոր ծեծուրուտութի մը:

Ճիշդ այդ պահուն, սակայն, չրթներուն վրայ անփոյթ
ժպիտով մը Գրվր Գէորգ սրահէն ներս մտաւ: Երկվայրկեան
մը չուրջը դիտեց միայն ու կացութեան լրջութիւնը անմիջա-
պէս զգալով, առանց վարանելու մօտեցաւ Եաւուզին, զայն
ծոծրակէն բռնելով նապաստակի նման վերցուց ու գոռաց...

—Ուլան քէլէ՛ տղայ... ես քու եօթը պորտ, գերդաստանդ
ու ճակատագիրդ կը...: Ուլան հայվա՛ն, Պոլսոյ մէջ ուրիշ
սինեմա չմնաց ու եկեր քիթդ հո՞ս խոթեր ես: Մօ հէրկէլ...
խուլ ես՝ ինչ ես: Յարութ աղբարիկին խօսքերը իմացար, չէ՞:
Օղլում, ա՛լ հասկցիր, քեզի հոս հաց չկայ... չկկաաաա՛յ:
Եղա՛ւ: Հիմա, առանց ժամանակ կորսնցնելու ընկերներդ
հաւաքէ, ճամբադ գտիր: Գիտցիր, հոս հայու տուն է, հա՛:
Շո՛ւնն... չաաա՛ն... որդիի՛...

Շաւուղ չպատասխանեց: Ան չէր վախցած, սակայն մտահոգ էր՝ մարդու ժի մեր գերազանցութեամբ:

— Զիս մտիկ ըրէ՛ք, կեաւորներ,— որոտաց ան կատաղած,— ես չա՛տ լաւ գիտեմ, թէ ինչ է ձեր նպատակը: Աստուած վկայ, ձեր բոլորը ծակը պիտի խոթել տամ, բոլորդ: Մի մոռնաք, որ ոստիկանութեան մէջ մարդ կը ճանչնամ, հա՞: Վա՛յ կեաւորներ, վա՛յ: Ինչ է... դուք ձեզ Հայաստանի մէջ կը կարծէք կոր, հա՞:

Ու ան հայհոյելով, անիծելով ու միջնեմատը ցոյց տալով՝ սկսաւ սրահէն դուրս ելլել: Իսկ Բենիամին, որ Գրվոր Գէորգին ետեւ պահուրտած էր, ինքն ալ իր կարգին միջնեմատը մէջտեղ հանեց ու, «յաջորդին, եթէ քեզ անգամ մը եւս հոս տեսնեմ... թիւմ ոտքերդ կը կտրեմ, հա՛», սպառնաց իրեն դէմքին վրայ յաղթական ժպիտով մը:

Արդէն բաւական ժամանակ կորսնցուցած էինք: Տեղւոյն վրայ կարճ ժողով մը գումարելէ ետք, որոշեցինք ժամը ութի սէանսը յանձնել ինծի եւ կողմ Օհանին, տասնմէկինը՝ Յարութ, Արսէն եւ Բենիամինին:

*
* *

Յաջորդ օրը, կիրակի, գաղջ ու խոնաւ իրիկնամուտին, բոլորս հաւաքուեցանք մեր սովորական սրճարանը, նախորդ օրուան շահը բաժնուելու համար: Այս մտերմիկ վայրը, որ կը գտնուի Վոսփորի ափին՝ «Պէպէք» կոչուած հայաշատ արւարձանին շուրջ, յայտնի տեղ մըն է կեդրոնական վարժարանի մեր դասընկեր-դասընկերուհիներուն, որոնք մայրամուտին մէկ առ մէկ հոն կը թափին, վայելելու համար աւանդական մեր հիւրասիրութիւնը, ներշնչելով Մարմարային աղոտ հովն ու ալիքներուն ամոքող շշուկը:

Այս պարզ, սակայն կենսունակ մթնոլորտը կը ցնծայ անմեղ վիճաբանութիւններով: Հոս, մենք կը լուծենք Աստուծոյ գոյութեան ու յաւիտենականութեան հարցը, կը բամբասենք ամուրի ուսուցիչները, Ֆրանսական յեղափոխութեան վերաբերեալ նոր եզրակացութիւններու կը յանգինք, Փութ-պոլի ախոյեանութեան նկատմամբ գրաւի կը մտնենք ու վերջաւորութեան կը սկսինք մտահոգուիլ մօտալուտ քննութիւններով:

Յարութ բացակայ է: Ժամանակ չունինք զինք փնտռելու, սակայն մտահոգ ենք:

Երկուշաբթի, բոլորս դպրոց վերադարձած՝ դասի սկսելու վրայ ենք:

Յարութը մէջտեղ չկայ:

Յանկարծ դասարանին դուռը կը բացուի, ան ներս կը

մտնէ անշուք, ուսուցիչին հետ տեսակցութիւն մը ունենալէ ետք, մօտս կը տեղաւորուի անձայն:

Տժգոյն է, կաւիճի նման:

— Ի՞նչ ունիս, ինչո՞ւ սրճարան չհանդիպեցար,— հարցուցի մտահոգ:

— Զեմ ուզեր խօսիլ,— պատասխանեց ան դառնութեամբ:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ պատահեցաւ...

— Խօսիլ չեմ ուզեր ըսի քեզի, չէ՞,— կրկնեց կծու շեշտով մը:

Լռեցի:

Յերեկին կտոր մը բան ուտելու համար պարտէզ ելանք: Զգալի էր, որ տակաւին պատահած դէպքի մը ազդեցութեան տակ էր ան:

— Հիմա պիտի խօսի՞ս, թէ ոչ...

— Պէպէք,— ըսաւ դողդողացող ձայնով մը,— ա՛լ չեմ ուզեր այս գործը շարունակել:

— Բայց ինչո՞ւ: Ի՞նչ պատահեցաւ: Զերբակալուեցա՞ր:

— Ոչ,— ըսաւ ան տատամսելով,— ձեր երթալէն ետք, ես, Արսէնն ու Բենիամինը անմիջապէս տոմսակները ծախելու սկսանք: Պահանջը այնքան շատ էր, որ կէս ժամուան մէջ գրեթէ բոլորը վերջացաւ: Քովս միայն երկու տոմսակ մնացած էր, երբ երկու գոյգեր ինծի մօտեցան: Անշուշտ, զանոնք իրարմէ անջատ պահելով՝ սկսայ տոմսակները աճուրդի դնել:

Հոս պահ մը լռեց, խորունկ շունչ մը առնելով:

— Ուրեմն,— շարունակեց ան թախաձագին,— այդքան ալ դժուար չէր կռահելը, թէ վերջաւորութեան ով պիտի վճարէր բարձրագոյն գինը, որովհետեւ գոյգերէն մէկը հարուստ կ'երեւէր:

Կրկին լռեց Յարութ: Դէմքին վրայ արտակարգ վիշտ մը, դառնութիւն մը քանդակուած էր:

— Եւ, վերջապէս,— փսփսաց թոթովելով,— անոնց ծախեցի:

— Է լա՛ւաւ, սխալ բան մը ըրած չես, մեղք գործած չես: Ինչո՞ւ կը տագնապիս: Մեր նպատակը դրամ չահիլ էր, չէ՞: Յանցաւոր զգալու պատճառ մը ունի՞ս:

Լռութիւնը մեր միջեւ քանի մը երկվայրկեան տեւեց: Պղտոր նայուածքը ուշացրիւ, պիշ աչքերը հեռուն տեղ մը կառչած, ան կարծես դժուարութիւն ունէր խօսելու:

— Հայհոյեց ինծի:

— Ո՞վ...

— Այդ տղան, որ տոմսակները չկրցաւ գնել:

— Օօօօ՛հօօօ՛... ընկերս դուն չա՛տ զգայուն դարձեր ես:

Կարծես առաջին անգամն է, որ հայհոյանք կ'իմանաս: Այսքան դիւրագգած ըլլալու պէտք չունիս:

Յետոյ հետաքրքրութեամբ աւելցուցի.

—էէէ՛... կրկնէ նայինք, ի՞նչ ըսաւ, երկինքին տակ թե-
րեւս նոր բան մը սորվինք...

—Տոմսակ գնողները գրկախառն՝ ուրախ-զուարթ սինե-
մա մտան: Իսկ միւսները,— շարունակեց ան թոթովելով,—
թեւ թեւի մտած՝ գլխահակ ու յուսախաբ սկսան սրահէն
դուրս ելլել: Երիտասարդը մինչ այդ, մերթ ընդ մերթ ետին
դառնալով վրաս հարցական նայուածքներ կը նետէր: Գիտես,
Պէպօ՛... իրենց քալուածքին, կարեկցութեան ու պարզու-
թեան մէջ իւրայատուկ բան մը կար... խայթող, կճող զգացում
մը, որմէ տակաւին չեմ կրցած սթափիլ,— յետոյ գլուխը երե-
րալով աւելցուց,— Խե՛րն անիծեմ, այս մէկը... այս մէկը պէտք
չէր, որ ինծի պատահէր:

Յարութ կրկին խորունկ շունչ մը առաւ ու խորիմաստ
ակնարկը աչքերուս մէջ յարելով շարունակեց.

—Դրան սեմին հասած՝ դուրս ելլելու վրայ էին, երբ
յանկարծ ան իմ կողմս դառնալով պոռաց:

—Պոռա՛ց... ի՞նչ պոռաց...

—Շո՛ւնննն... շա՛աաաան...որդիիիի՛...

—Օօօ՛հ... բայց...

—Յետոյ մէկէն անդրադարձայ: Նշանածին վիզէն խաչ մը
կախուած էր...

—Բայց... ինչո՞ւ...

Խօսքս չկրցայ շարունակել: Յարութ քովէս հեռացած էր
արդէն:

14 Յունուար 1999
Սիտնի-Աւստրալիա

ԹՈՐՈՍ ԶԻՖԼԵԱՆ

Ա. ԳԱՐԱԼԷՔԵԱՆ

ՅԱՐԱՆՈՐՈՔ ՀՈԼՈՎՈՅԹ

Ով ալեծուփ անծայրածիր հոլովոյթ վերանորոգ,
Թափառումներուս հանգուցեալ կայարանն ես դուն
Վշտահար, հայրենակարօտ իմ պատմութեան
Տարածամ տարերքը մակընթացող:
Կանաչաբիր փողոցներու բիբն ես դուն
Եւ բեմադրիչը
Վաւերագրական ժապաւններու:

Կու գամ քեզի կիզիչ անապատներու
Գանկերու պատմութիւնը սերտելու,
Դուն թանգարան
Դուն արխիւային համալիր
Բայց եւ այնպէս
Սիրտս եւ տրոփող
Եւ օրհնութիւնը զաւակներուս
Հաշուետոմար գիտակցութեամբ:

Խաժամութիւն մէջ մթնշաղի
Արեանս կանչը կը շեփորէ
Վկայարանը դարերու սեւագիր
Եւ զայրոյթը երիվարներուս
Հրակարմիր նայուածքով
Կ'ալեկոծէ տազնապահար յայտնութեամբ
Ու կը ժայթքի յարալէզ
Խախտելով հոգիս իր խարխիւն
Գորշ ու ծփուն տրտմութեամբ:

ՔԱՐԱՓՆԵՐՈՒՆ ՍՊԱՍՄԱՆ

Կը բանամ առագաստն աչքերուս ծովերուն
Կ'ըլլամ նաւորդ կարօտախանձ իղծերուս անսանձ
Դուն ձգողական

Վերընծիւղուող մեղրալոյս ջերմութիւն
Գաղափարի խորախորհուրդ գմբէթաւորում

Իրարամերժ բեւեռներու խոչընդոտներ յարուցող
Անձայնանիշ խոստումներու դուն փարոս
Կու գամ քեզի

Ուր յիշատակներս կ'արիւնհիմ
Քարափներուն սպասման...

Գուցէ ուղիներուն քարակոփ
Արիւնհի յիշատակդ հեռասոյզ
Եւ աստղերը բիւրեղ, պատկերով սիրոյ
Փաթիլներով լոյս

Իջնէ խորաններուն յոյսի
Հարազատներու տառապած կարօտներու վրայ
Որպէսզի դարձեալ

Անհուն գգուանքով
Շուշաններ բացուին
Մեր շուրթերուն հարսնացած
Բնութեան հրաշքը պահելով արթուն
Մեր վրայ թափի ամէն ակնթարթ
Անմակդիր բառերը արարչագործ

Որպէսզի կրկին
Մենք կարենանք մաքրել
Ցեցերն մակաբոյծ:

Մեր ուղեղներուն զմրուխտին վրայ
Բոյն դրած Պիղատոսներն ամէն:
Որովհետեւ...

Որովհետեւ մեր ձեռքերը օծանուած են
Հաւատքի քաղցրաբոյր միւռնով յոյսի

Աշնան դալուկ գոյներու հարսնացման երկնակամարին
Եւ աչքերուս պրիսմակային ծովեզրին հեռակայ

Ներհայեցողութեան վարար հոսանքին անձնատուր
Մնացի շուար
Անանց ժամկետը սպասող
Անառագաստ նաւավար...

ՔՄԱՀԱԾՕՐԷՆ ՔԱՆԴՈՒԱԾ

Ամէն մէկ թոպէ իր հետ կը բերէ երազ մը քնքուշ՝
մեղմատատան ալիքներուն տաղասելու.
Ամէն մէկ թոպէ իր հետ կ'ուրուագծէ թաւշեայ
բերկրութիւն՝
երջանկութեան ծովեզրին փշրուելու:

Ո՞վ չի գիտեր ցաւաբեկ ու տրտում եղանակը
երկար գիշերներու.

Ո՞վ չի գիտեր մռայլ ու յոգնաբեկ երգը
արիւնոտ աչքերու.

Ո՞վ չի գիտեր հոգիներու մշուշապատ մեղեդին
կարօտեալ հայեացքներու.

Եւ ես լեղուցային կանաչ լեղիութեամբ,
Եւ քիչ մը խորունկ ու լուռ մռայլութեամբ,
Քիչ մը կիզիչ հրավառութեամբ,
յիշողութեան պաստառներու
- անբալասան -

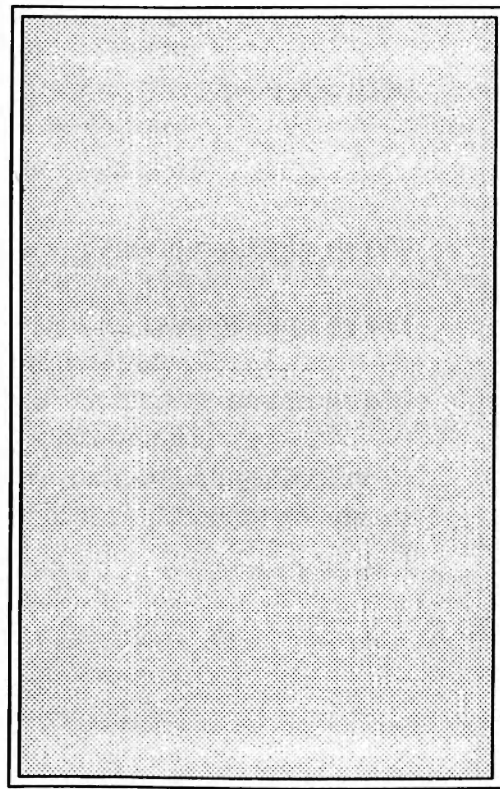
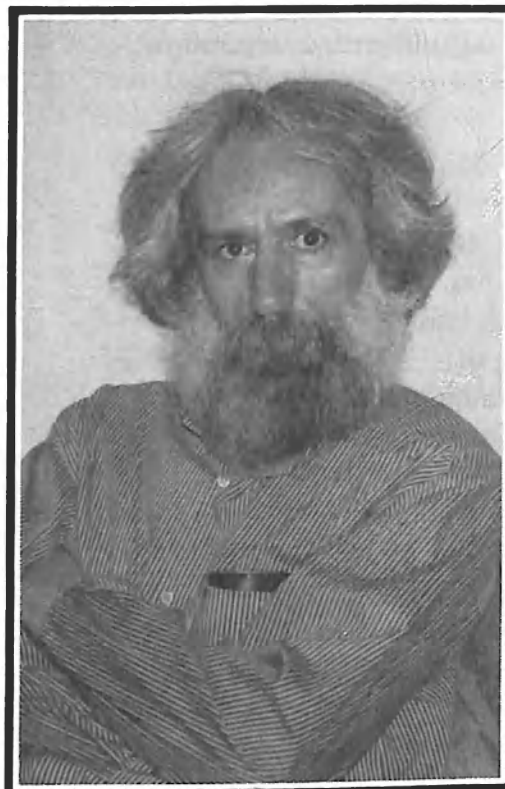
կարօտներու ծարաւի երգը ցաւի,
կարօտներու հեռաւոր բառը անբարբառ,
դարերու աչքերուն մէջ լողացող
երգերս կապոյտ
պիտի լուամ առանց մակդիրի
Եւ տարածութեան տափաստաններուն հեռաւոր
քնահաճօրէն ոգեւորուած,
քնահաճօրէն որդեգրուած,
թումբերը պիտի քանդեն:

Ամէն մէկ թոպէ իր հետ կը բերէ
իղծ մը պատարագուող
խաչուած մարդկութեան
խղճմտանքին մահամերձ:

ԱՋՆԻԻ ԳԱՐԱԼԷՔԵԱՆ

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ ԱՅԱԱԴ ՆՈՒՐԻՉԱԴԷԻ ՀԵՏ

այ բանաստեղծութեան գոհարները օտար ընթերցողներուն ներկայացնելու նպատակով հրատարակուած ժողովածուները միշտ ալ արժանացած են համապատասխան հետաքրքրութեան: Տողացի թարգմանութիւններու հիմամբ օտար բանաստեղծներու կողմէ վերախմբագրուած թարգմանութիւնները, թարգմանութեանց որակական արժէքին պուզահեռ, եթէ շատ քիչ պարագաներու յաջողած են հեռու մնալ անխուսափելի թիրիմացութիւններէ եւ նոյնիսկ անհարապատուութեան մահացու մեղքէն, հայ թարգմանիչներու կատարած բնագրային փոխադրումները, իրենց կարգին, դէմ-յանդիման գտնուած են «թարգմանութիւն հոտել»-ու վտանգին: Միշտ չէ, որ հայ թարգմանիչները կրցած են օտար լեզուով մը երկրորդ կեանք տալ բա-

նաստեղծութեան մը լեզուական, ոճային, պատկերային, կշռութային եւ այլ յատկանիշներու, իսկ տողացի թարգմանութիւններու վրայ ձեւուած ապատ փոխադրումներու մէջ, գլուխ-գործոց բանաստեղծութեան մը որակական յատկանիշներուն կորուստը յաճախ պայն վերածած է անճանաչելի պոհի մը:

Բայց ժամանակավրէպ, անտեղի, թերխաշ կամ խոցելի թարգմանութիւններուն դիմաց՝ ազգերու գրականութիւնները ճանչցած են նաեւ այնպիսի՝ յաջող թարգմանութիւններ, որոնք բանաստեղծութեան մը նոյնիսկ անվերժանելի կարծուած յատկանշային նրբութիւնները հնչեցուցած են երկրորդ լեզուով մը եւ ընդգծած թարգմանական արուեստին յաղթանակը: Այս հարցերը չէին կրնար վրիպիլ մեզմէ, երբ Կիրակի, 3 Օգոստոս 1997ին, «Ալիք» օրաթերթի խմբագրատան մէջ պրոյցի կը նստէինք պարսիկ բանաստեղծ, թարգմանիչ եւ մտաւորական Սիմադ Նուրիպադէի հետ:

Ճիշդ է, որ ոտքի վրայ ծանօթացման յաջորդած մեր պրոյցը դատապարտուած էր ըլլալու յանպատրաստից երկխօսութիւն մը, եւ հեռու՝ նախապէս պատրաստուած հարցումներու հիմամբ պարզացող վերլուծական-վիճաբանական այլ հանդիպումներու սահմաններէն, այնուամենայնիւ, անիկա բնականաբար պիտի անդրադառնար թարգմանական գրականութեան հիմնական հարցերուն, մա՛նաւանդ որ մենք ժամադրուած էինք շուրջ երեսնամեայ թարգմանական վաստակի տէր պարսիկ բանաստեղծի մը հետ, որ ո՛չ միայն ծանօթ էր հայ լեզուին, այլեւ պայն կը գործածէր մայրենիի մը պէս: Աւելի՛ն. Սիմադ Նուրիպադէն յարգելի հայագէտ մը կամ ողջունելի թարգմանիչ մը չէր միայն, այլեւ՝ հայ լեզուին մտերմութեան մէջ ապրող հարապատ մը, որ հայերէնով ստորագրած իր շուրջ 100 բանաստեղծութիւններով, բայց մա՛նաւանդ «Մասիսը սար չէ» խորագրեալ երկարաշունչ հայերգութեամբ կը հաստատէր, որ ինք նաեւ հա՛յ բանաստեղծ է՝ «հայ» բառին ազնւագոյն իմաստով:

Չտարին բանաստեղծ մը՝ որ շուրջ երեսնամեայ իր վաստակով եւ «Մասիսը սար չէ» բանաստեղծութեան երկայնքին ծաւալած շունչով ու ոգիով հարապատ հոգեղբայրն է հայրենաբնակ թէ տարագիր մէն մի հայու, որուն պահանջատէրի ձայնը կը հնչէ անգամ մը եւս, Սիմադ Նուրիպադէի բառերով՝

Մասիսը սար չէ,

Հայ ծողովրդի սիրտն է սարաշէն,

Որ մարմնից դուրս

Յոյս է վարկերգում:

.....

Նա բարձր սար չէ՝ հայութեան համար,

Այլ բարձունքն է նա համայն աշխարհի...

Յաջորդ էջերով կը ներկայացնենք Սիմադ Նուրիպադէի հետ մեր ունեցած պրոյցի արձանագրութեան գրաւոր պատճէնը՝ պայն գրչի աննշան հպումներու ենթարկելէ ետք, ինչպէս նաեւ պարսիկ բանաստեղծին «Մասիսը սար չէ» քերթուածը:

●Այսօրուամ ամեր հանդիպումը պարզ գուգադիպութեամ ամ ծնունդն է: «Այլիք»ի գրադարանին մէջ երբ մեր ուշադրութիւնը գրաւեց 1152 էջէ կազմուած «Հարիւր տարուան Հայրանաստեղծութիւն» խորագրեալ ձեր հաստատար հատորը, մեր մէջ խմորւի սկսաւ ձեզի հետ հանդիպումը ունենալու խոր ցանկութիւնը: Բանի մը օր հոտ, երբ իրանահայ մեր քարեկամները մեր տրամադրութեամ տակ դրին հայերէնով գրած ձեր կարգ մը բանաստեղծութիւններուն լուսապատկէնները եւ քացառիկ հրմուսմով մը շնորհակցին, որ Ահմադ Նուրի-գադէն ո՛չ միայն հայ բանաստեղծներու գործերը պարսկերէնի կը թարգմանէ, այլեւ անքերի հայերէն կը խօսի եւ հրքեմն ալ գրաբարի ու հայ լեզուի դասեր կու տայ մեզի, մեր ցանկութիւնը վերածուեցաւ հաստատ որոշումի: Մա՛նաւանդ կարդալէ հոտ հայերէնով ձեր ստորագրած «Մասիսը սար չէ» խորագրեալ քաբախում բանաստեղծութիւնը: Առանց այս հանդիպումի՝ կարելի չէր աւարտել իրանեան մեր այցելութիւնը:

Առաջին հերթին կ'ուզեմք յայտնել, որ մեծապէս ուրախեմք այս պահուս եւ շնորհակալ՝ որ ընդառաջեցիք հանդիպելու եւ առանց յստակ ծրագրի գրոյց մը ունենալու մեր քաղաքին: Իսկապէս գեղեցիկ անակնկալ մըն է այս հանդիպումը: Մեմք կը հաւատամք, որ Դուրեանէն ու Մեծարեանէն միմէն Անահիտ Պարսաւեան ու Արմէն Մարտիրոս-հան երկարող հայ բանաստեղծութեամ մէկ դարեան հոլովոյթն ու բերքը պարսիկ գրասէր հասա-

րակութեամ ծանօթացուցած Ահմադ Նուրիգադէն ըսելիք շատ բան ունի՝ եւ իր թարգմանական-ստեղծագործական կենսափորձին, եւ հայ եւ պարսկական մշակութային դարաւոր յարաբերութիւններուն մասին:

Հետաքրքրական պիտի ըլլար իմանալ, թէ ի՞նչ մղումներէ թելադրուած ձեր մէջ արթնցաւ հայ լեզուին տիրապետելու սէրը եւ, հետագային՝ շուրջ քառորդ դար առաջ, հայ գրականութեան մտոյշներ պարսիկ ժողովուրդին ծանօթացնելու ձգտումը:

—Նախ եւ առաջ շնորհակալութիւն ձեզի, իմ համեստ աշխատանքին նկատմամբ ձեր ցուցաբերած սխալի վերաբերումին համար: Ի դէպ, ճակատագրական որոշ դէպքեր են պատահում մարդու կեանքի մէջ, որոնք մեծ դեր են խաղում թէ՛ իր կեանքի մէջ եւ թէ՛ որոշ ասպարէզներում: Ես ծնուել եմ Անգալի նաւահանգիստում, կիլան նահանգի քաղաքներէ մէկում եւ եղել եմ մեր թաղամասում, մանկութեան օրօք, հայեր, մանաւանդ հայեր, որովհետեւ ուրիշ ազգերից էլ կային, բայց մեր առեւտրացիները եւ խաղընկերները մեծ մասամբ հայեր են եղել: Ես մանկութեան օրօք, աստիճանաբար, բանաւոր ձեւով ծանօթացայ հայերէն լեզուին: Ի հարկէ, հաւանաբար դուք գիտէք, որ կիլանահայերը, ընդհանրապէս մանուկները քաջ չեն տիրապետել իրենց մայրենի լեզուին, եւ մենք հէնց էն բանաւոր հայերէնը, որ սովորեցինք մեր խաղընկերներէ, հոգեմարդկով էր: Հետագայում, երբ որ արդէն ես ինքս

մտայ պարսից գրականութեան ասպարէզ եւ սկսեցի ստեղծագործութիւններ կատարել, տեսայ որ քանի ծանօթ եմ հայերէն բանաւոր լեզուին, աւելի յարմար կը լինի, որպէս գրականութեամբ գրադուող մէկը՝ ծանօթանամ հայերէն գրաւոր լեզուին եւ, եթէ հնարաւորութիւն եղաւ, իմ կարողութեան սահմաններում ծառայեմ հայ գրականութեան եւ մշակոյթին: Էդ նպատակով ես սկսեցի հայերէն այբուբենը սովորել եւ յետոյ ինքնուս կերպով սկսեցի խորասուզուել հայերէն լեզուի եւ գրականութեան մէջ:

●Ուրեմն կըմամք ըսել, որ հանգրուանային ճանաչումով խորասուզուեցամք հայ լեզուի ոլորտներում մէջ: Գրաբարի եւ արեւմտահայերէնի քերականութիւնն ալ սերտեցի՞ք, թէ միայն քաւականագրաբիւղեայ գրաւոր լեզուին գաղտնիքներուն ծանօթանալով:

—Հետագային, երբոր արդէն խորասուզուեցի հայերէն գրաւոր լեզուի մէջ, մի քանի ամսում ի հարկէ գրադուեցի գրաբարով եւ շատ թեթեւ կերպով ծանօթացայ հայ հին եւ պատմական լեզուի հետ, իսկ աւելի յետոյ՝ լեզուական ու պատմական զանազան աղբիւրների վերաբերեալ իմ հետաքրքրութիւնների կատարումով՝ որոշ չափով աւելի ծանօթացայ հայ հին լեզուի հետ:

Յետոյ, 1980 թուականներից երբոր ես սկսեցի պարսկերէն բանաստեղծութիւններ հրատարակել իրանական մամուլում, դրա զուգահեռ սկսեցի

հայերէն բանաստեղծութիւններ թարգմանել պարսկերէնի եւ լոյս ընծայել իրանական ամսագրերում, օրաթերթերում կամ գրական էջերում:

●Պարսկական մամուլի էջերում հրատարակուած ձեր թարգմանութիւնները հատորի մը մէջ ամփոփելու մասին ե՞րբ մտածեցիք: «Հարիւր տարուան հայ բանաստեղծութիւն» հատորէն առաջ որեւէ քերթագիրք պարսիկ ընթերցողին հրամցնելու մասին հրքեցէ մտածած էք...

—Անշուշտ: Առաջին գիրքս, որ հայերէնէ պարսկերէնի թարգմանեցի եւ լոյս ընծայեցի ձեր թուականով 1972ին, կոչւում էր «Հրաշալի գորութիւն»: Դա իրանահայ բանաստեղծ Գալուստ Խանենցի ծանօթ ժողովածուն էր: Դրանից յետոյ ես մէկ ուրիշ ժողովածու էլ թարգմանեցի Խանենցից, որ կոչւում էր «Բարեւ քեզ, մարդ»:

●Գալուստ Խանենցի վերոյիշեալ գիրքերէն հոտ այլ գրողի մը գործերու թարգմանութեամբ գրադեցա՞ք, թէ լծուեցա՞ք հայ բանաստեղծութեան վերջին հարիւր տարին ամբողջութիւն մը մէջ ամփոփելու երկարաշունչ աշխատանքին:

—Դրանից յետոյ ես պարսկերէնով հրատարակեցի Յովհաննէս Թումանեանի պատմըլածքներից եւ բանաստեղծութիւններից մի քանի գիրքեր, նամանաւանդ «Գիւրբը», «Իմ ընկեր Նեստն», «Քաջ Նազար»ը, «Անոյշ»ը եւ ուրիշ բանաստեղծութիւններ ու պատմուածքներ: Յետոյ՝ Եղիշէ Չարենցից

մի քանի բանաստեղծութիւններ եւ պոեմներ եմ թարգմանել, Հրաչեայ Քոչարից մի վէպ եւ հայ ուրիշ բանաստեղծներից բազմաթիւ գործեր: Սրանից յետոյ ես մտածեցի ձեռնարկել մի շատ լուրջ եւ հիմնական աշխատութիւն եւ հղ առիթով սկսեցի սերտել եւ ուսումնասիրել հայ պոեզիան՝ մի ծաւալուն ժողովածու կազմելու նպատակով, որը երկար տարիների տքնաջան աշխատանքից յետոյ ստացւեց, երբ հինգ տարի առաջ լոյս ընծայեցի «Հարիւր տարուան հայ բանաստեղծութիւն» գիրքը:

●1152 էջերէ բաղկացած հաստափոր հատորը, որ վալերի Բրիւսովի նոյնաբնոյթ անթոյժիէն հետք, հաւանաբար, կը հանդիսանայ օտար բանաստեղծի մը թարգմանական վաստակը խտացուցած եթէ ոչ ամէնէն ուշագրաւ, առնուազն ամէնէն ծաւալուն գործերէն մէկը...

—Այո, 1152 էջից է բաղկացած: Էդ 1152 էջի առաջին 150 էջը նախաբանն է, որի մէջ խօսւում է Հայոց պատմութեան, հայ ժողովրդի կազմաւորման մասին՝ առաջին շրջանից մինչեւ մեր օրերը, խօսւում է հայ առասպելաբանութեան մասին, հայ դիցաբանութեան մասին, հայկական տառերի գիւտի մասին, Հայկի եւ հայ հին եւ նոր գրականութեան հանգրուանների մասին եւ ներկայացւում են հայ մտաւոր մշակոյթի անւանի եւ ականաւոր գործիչները:

●Պարսկերէն տառերը անծաօթ չեն մեզի: Մենք հազիւ-հազ

առիքը ունեցանք արագ ակնարկ մը նետելու նախաբանին եմքախորագիրներուն վրայ, սակայն նոյնիսկ այդ թռուցիկ ակնարկը բաւարար եղաւ, որպէսզի եզրակացնեմք, որ հայ անգիր եւ գրաւոր մշակոյթի ամբողջական համապատկերը դուք յաջողած էք խտացնել 150 էջերու մէջ:

Այսպէս, Ուրարտու-Նայիրի-էն եւ հայ ժողովուրդի կազմաւորումէն հետք, դուք յաջողաբար պարսիկ ժողովուրդին կը ներկայացնէք ամբողջ հայ գրականութիւնը եւ ի մասնաւորի մեր եին ու նոր բանաստեղծութիւնը՝ իր իրերայաջորդ հանգրուաններով ու կարկառուն դէմքերով, Սահակ Պարթեւէն ու Ներսէս Շնորհալիէն մինչեւ Յրիկ եւ Գուշակէն մինչեւ Ալիշան ու Դուրեան: Հայ բանաստեղծութեան անցեալին ու ներկային վրայ ձեր նշանած այս պայծառ լուսարձակէն առաջ, դուք պարսիկ գրասէրին ներկայացած էք համառօտ մուտքով մը: Կ'արժէ իմանալ, թէ «Երկու խօսք ընթերցողին» խորագրեալ ձեր նշանակաւոր դուք ի՞նչ խօսք ուղղած էք պարսիկ գրասէր ժողովուրդին:

—«Երկու խօսք ընթերցողին» իմ մուտքով ես պարսիկ ընթերցողին հետ դէմ առ դէմ գրուցել եմ գրքի բովանդակութեան եւ նպատակի մասին, որ եղել է ծանօթացնել ընթերցողին մեր հարեւան հայ ժողովրդի մտաւոր մշակոյթը, որ կոչւում է գրականութիւն: Այս գրքի նպատակը հայ բանաստեղծութիւնը պարսիկ ընթերցողին ներկայացնելն է, ի հարկէ հնարաւորութեան սահմաններում:

●Այս հատորը քանի՞ տպագրւած է լոյս տեսաւ եւ, երկրորդ՝ իրանեան մամուլն ու գրական շրջանակները ինչպէ՞ս դիմաւորեցին երկար տարիներու տփնաջան աշխատանքի արգասիքը հանդիսացող ձեր այս գործը:

—3000 տպագրանակով: Մտաւորականութեան կողմից բաւականին լաւ ընդունուեց եւ Պարսկաստանի մեծամեծ գրողները եւ բանաստեղծները իրենց գոհունակութիւնը յայտնեցին գրքի լոյս ընծայման առիթով եւ հանդէս եկան շատ գովասանքներով, որ կարողացել են գրքի միջոցով որոշ չափով գաղափար կազմել հայ մշակոյթի եւ գրականութեան մասին:

●Կարելի է ըսել, որ ետյ բանաստեղծութիւնը գրեթէ ամբողջութեամբ, առնուազն՝ իր վաւերական դէմքերուն բարձրորակ վաստակով գրեթէ ծանօթ է ձեզի: Վստահեալ կան բանաստեղծներ, մանաւանդ սփիւռքահայ գրողներ, որոնց գործերուն ծանօթ չէք, որովհետեւ, օրինակ, եթէ սփիւռքահայ բանաստեղծութեան գանազանն ճիւղերուն, հանգրուաններուն ու ներկայացուցչական դէմքերուն մասին ամբողջական գաղափար մը պիտի նազմէք, այդ մէկը կը նշանակէ, որ դուք ձեր տրամադրութեան տակ պէտք է ունենաք աշխարհի ամբողջ տարածքին լոյս տեսած հարիւրաւոր բերթող գիրքերը, գրական մամուլի հաւաքածոները եւ յարակից հրատարակութիւններ:

Գիտական լուրջ եիմբերու վրայ հաստատուած եւ ըստ այնմ հա-

ւաքածոներու պատրաստութեան լծուած երոպական հրատարակչատուները, օրինակ, այս ուղղութեամբ կ'որդեգրեն խմբային աշխատանքի դրութիւնը, որ մեծապէս կը թեթեւցնէ խմբագրութեան միջին ուսերուն ծանրացող պատասխանատուութեան: Դուք այս աշխատանքը տարած էք առանձին՝ առանց ձեր կողմէն ունենալու խորհրդատու խմբակ մը կամ խմբագրական կազմ մը: Պիտի ուզէիք իմանալ, որ Ահմադ Նուրիգադէ թարգմանիչը ի՞նչ ձեռքով կ'աշխատի, աւելի յստակացնելով հարցումը՝ դուք ձեր ընտրութիւններն ու թարգմանութիւնները կը կատարէք ըստ յստակ ծրագրի՞ մը, թէ կ'առաջնորդուիք բանաստեղծի ձեր նախաիրութիւններէն, հայ գրականագիտութեան դատումներէն, կատարուած արժեւորումներէ կամ այլ ազդակներէ...

—Գիտէք, էս ժողովածուն՝ «Հարիւր տարի հայ բանաստեղծութիւն»ը աւելի շատ պարսիկ բանաստեղծի եւ մտաւորականի գնահատանքն է հայ պոեզիայի վերաբերեալ: Ի հարկէ, եթէ հնարաւորութիւններ ունենայի եւ կարողանայի սերտել հայ բանաստեղծներին, այսինքն՝ դրանց, որ էդ հարկը տարուայ ընթացքում ապրել են եւ ստեղծագործել են աշխարհի որեւէ անկիւնում, դա շատ տիրական կը լինէր, բայց ինձ համար էդ հնարաւորութիւնը չի եղել, քանի որ իմ կարողութիւնները շատ սահմանափակ են եղել եւ յետոյ ընտրութիւնները աւելի շատ իմ ճաշակին են վերաբերում: Ուստի՝ կարող եմ ասել, որ սիստեմաբիկ ընտրու-

թիւները չեն եղել. ի հարկէ, ջանացել եմ, որպէսզի որոշ չափանիշները եւ հետեւողական հանգրուանները պահպանուեն, բայց իրականութեան մէջ հզգիւրքը չի կարող ներկայացնել բոլորին...

●...Այո, արեւելահայ բառով՝ յստակ «բացթողում»ներ կան եւ «Հարիւր տարուան հայ բանաստեղծութեան» էջերէն դուրս մնացած են այնպիսի՝ յատկանշական անուններ, որոնք, անկասկած, իմնատիպ երանգներով կրնային հարստացնել ձեր կազմած ժողովածուն:

—Անշո՛ւշտ: Իմ «Նրկու խօսքը քերցողի հետ» նախաբանում ես գրել եմ, որ էս հարիւր տարուայ ընթացքում, թէ՛ Հայաստանում եւ թէ՛ աշխարհի ուրիշ երկրներում հայ բանաստեղծները ապրել են, ստեղծագործել են եւ իրենց ստեղծագործութիւնները հազարով գիրքերի մէջ լոյս են տեսել: Եթէ ես ուզենայի հզգը որը ձեռք բերել եւ սերտել, արդէն հատորներով գիրք պէտք էր ընծայել:

●Խօսքը այս մասին չէ: Ասիկա լռելիայն հասկնալի է: Մենք ի մտի ունինք խորհրդային Հայաստանի հրատարակչատուներէն լոյս տեսած կարգ մը ժողովածուներու, բայց ի մասնաւորի «Սփիւռքահայ բանաստեղծութիւն»ին ժխտական անդրադարձը «Հարիւր տարուան հայ բանաստեղծութիւն» գործին վրայ: Բաղադրական եւ ոչ գրական մատուցումներով մօտիկ անցնալին խորհրդահայ մամուլին մէջ մեծարուած բազմաթիւ անուններ,

որոնք հայ բանաստեղծութեան մէկ չորրորդական, չըսելու համար վրիպած բանաստեղծներու վերջին դիրքերը կը գրաւեն, տեղ գտած են ման ձեր կազմած ժողովածուին մէջ: Մենք հագիւկրցամք արագ ակնարկ մը նետել ժողովածուն կազմած անուններուն վրայ եւ նկատեցինք, որ սփիւռքահայ բանաստեղծութեան հետ որեւէ կապ չունեցող տաղաչափները հետու չեն ման «Հարիւր տարուան հայ բանաստեղծութիւն» հատորին էջերէն, ինչպէս՝ Կարապետ Սիտալ, Միսաք Մանուշեան, Մարի Աթմաեան, Սեմա, Վահան Մալեգեան, Յակոբ Գույումեան եւ ուրիշներ: Միւնչդեռ, անթույլ տալով դուրս մնացած են իրենց բանաստեղծի դիմագիծը պարտադրած այնպիսի՝ ուշագրաւ անուններ, որոնք արուեստով եւ որակական արժեքով առնուազմ քանի մը անգամ աւելի ծանր կը կշռեն: Նոյնը կարելի է ըսել հայրենի ժամանակակից բանաստեղծութեան առիթով: Տակաւին կայ արժեւորման պարագան: Օրինակ, ինչպէ՞ս եւ ի՞նչ դատողութեամբ Նիկողոս Սարափեանի պէս բանաստեղծ մը կը ներկայացնէք երկու մեյշով, իսկ Հայաստանի մէկ սովորական տաղաչափէն կը թարգմանէք տասնէ աւելի կտորներ: Վստահաբար, եթէ ձեր կողմէն ունենալիք ո՛չ միայն խորհրդատու հայ գրականագէտներ, այլեւ՝ գործնապէս օժանդակող բարեկամներ, ձեր անթույլ շատ բան պիտի շահէր: Զեր թարգմանական աշխատանքներու ընթացքին, իրանահայ բանաստեղծներու գրողներ օժանդակած են ձեզի, թէ հիմնուած էք միայն ձեր

անձնական ուժերուն եւ ծանօթութիւններուն վրայ:

—Տեսէք, ես աւելի շատ իմ անձնական ճաշակն է, որ փորձում եմ ներկայացնել գրքի մէջ, որովհետեւ որպէս արուեստագէտ կամ որպէս բանաստեղծ՝ եթէ որեւէ ստեղծագործութիւն չհաւանեմ կամ չիւրացնեմ, որպէս իմ մէջ թրթիռ առաջացրած բանաստեղծութիւն՝ ի հարկէ, պարզ է, չեմ կարող թարգմանել: Եւ լինելով իմ տարողութիւնները սահմանափակ, ես չեմ կարող ձեր նշած հզգը որ բանաստեղծների ստեղծագործութիւնները սերտել եւ տեղաւորել գրքի մէջ: Զի կարելի Որովհետեւ, եթէ մենք ուզենանք հայ բանաստեղծների ստեղծագործութիւնները շատ սիստեմատիկ եւ ճիշդ ձեւով թարգմանել՝ նախ եւ առաջ մի մեծ կարողութիւն եւ հնարաւորութիւն պէտք է ունենանք, երկրորդ հերթին՝ ուսումնասիրութիւնները երկար ժամանակահատուկ ընթացքում պէտք է կատարուեն եւ դրանից յետոյ՝ ինձ թւում է՝ գոնէ մի տասը հատորով...

●Այս մասին չէր մեր ակնարկութիւնը: Կը հասկնամք ձեզ, բայց եւ կ'ուզեմք կրկնել, որ դու ձեր անթույլ ժամ մէջ հիւրընկալած էք այնպիսի՝ բանաստեղծներ, որոնք մեր գրականութեան մէջ երրորդական-չորրորդական կարգի գրողներ են, չըսելու համար՝ սովորական տաղաչափներ: Սխալ չհասկցուինք, մենք ձեր աշխատանքը ստորագրահատողը չենք: Դուք հսկայական աշխատանք կատարած էք, առան-

ձիւն յաջողութեամբ պսակած էք խումբ մը մասնագէտներու մասնակցութիւն պահանջող ծանր աշխատանք, որ անպայմանօրէն պիտի շահէր, առնուազմ պիտի փրկուէր մատնանշուած կարգ մը թերութիւններէ, եթէ ձեր կողմէն ըլլային ձեզի գործնապէս աջակցող իրանահայ գրողներ, գրականագէտներ...

—Հասկանում եմ ձեզ: Պարզ է, հզգը որով սուղ պայմանների, դժուարին կացութեան մէջ եմ եղել եւ մանաւանդ աղբիւրներ ճարելու համար ունեցել եմ մեծ դժուարութիւններ, որովհետեւ մեր ծանօթների եւ բարեկամների գրադարաններում գրքերը սահմանափակ թուով են եղել: Հայ պոեզիան ամբողջութեամբ սերտելու համար, անհրաժեշտ է օգտուել մի քանի մեծ, կատարեալ գրադարաններից: Ես էլ հնարաւորութիւնը չեմ ունեցել եւ իմ ունեցած աղբիւրների սահմանում, ջանացել եմ հայ պոեզիան պատուաւոր ձեւով ներկայացնել պարսիկ ընթերցողին: Պարզ է, ամէն գրական աշխատութիւն կամ մշակութային որեւէ աշխատանք կարող է թերութիւններ ունենալ: Ես էլ մէկը չեմ հերքում, որովհետեւ աշխատել եմ իսկապէս դժուարին պայմաններում:

●Բայց հակառակ այդ բոլորին՝ տարիներ շարունակ ապրած էք հայ բանաստեղծութեան մտերմութեան մէջ: Այսինքն՝ հայ բանաստեղծութիւնը յաջողած է կախարդել ման ձեզ եւ դուք ջանացած էք այդ հմայքով վարակել մոյմպէս ձեր ազգակիցները: Այս առումով հետաքրքրական պիտի

ըլլար լսել ձեզ, թէ հայ բանաստեղծութեան մէջ ամէնէն աւելի ի՞նչն է, գրական կամ ոգեկան ո՛ր յատկանիշն է, որ կը բնորոշէ հայ քերթողութիւնը:

—Տեսէք, բանաստեղծութիւն թարգմանելու ասպարէզում մենք ունենք բաւականին արւեստական եւ լեզուական դժուարութիւններ ու խնդիրներ: Օրինակի համար, մէկ բանաստեղծութիւն, որ հայ պոեզիայի մէջ թէ՛ իր ոճով, թէ՛ իր պատկերների ճոխութեամբ, թէ՛ իր բովանդակութեամբ եւ թէ՛ իր գրական պատկերով եւ հազար ու մէկ ուրիշ մանրամասնութիւններով արժէք է ներկայացնում, դա ուրիշ լեզու փոխադրելու ժամանակ շատ դժուարութիւններ է ծագում: Օրինակի համար, ամէն լեզու իր հնարաւորութիւնների սահմանում է ընդունում ուրիշ լեզուից որեւէ բանաստեղծութիւն:

● Լաւապէս կը հասկնամք ձեզ: Լեզուական մշակոյթի յատկանիշներում վրայ հիմնուած բանաստեղծութիւնները, դուրսէն մէկ պատկերի կամ արտայայտչաձեւի մէջ պատմութիւն մը, մշակոյթ մը կամ ցեղային մտածողութիւնը կը խտացնեն, դժուար թէ կարենամք թարգմանել: Ոգին, բառերէն անդին բախտող էութեան կամ ճշմարտութիւնը յատկապէս կը մերժէ եմքարկութիւնը: Ահա թէ ինչու մեզ բանաստեղծութիւնները կը մնան անթարգմանելի, նոյնիսկ այլ լեզուի մը բառերով անոր կերպարանք տալէ ետք: Օրինակ, Նիշիշէ Զարեմի «Ես իմ անուշ Հայաստանի»-ն: Դուրս փորձած

էմ, կամ, այլ խօսքով՝ կարելի՞ է թարգմանել Զարեմի «արեւահամ»ը, սեւ պատերում «անհիւրընկալ» խորհուրդը եւ մեզնիս խորհրդանշաններն ու յատկանիշները...

—Մենք ի հարկէ Սփիւռքում թարգմանել եւ հատորներում գետեղել ենք: Բայց ես ինքնուկարող եմ համարձակօրէն յայտնել ձեզ, որ էդ թարգմանութիւնը երբեք չի կարող Զարեմի տաղանդը ներկայացնել, ես միայն կարողացել եմ էդ բանաստեղծութեան բովանդակութիւնը փոխանցել եւ միայն մասամբ՝ ոգին: Իսկ էդ հազար ու մէկ մանրամասնութիւնները, գեղարուեստական նրբութիւնները պարզ է, որ տուժն թարգմանութեան ընթացքում: Հէնց էդ պատճառով ես շատ զգոյշ եմ եղել եւ ջանացել եմ ընտրել այնպիսի բանաստեղծութիւններ, որ երբոր երկրորդ լեզուին են թարգմանւում՝ իրենց արժէքները չկորցնեն:

● Ճիշդ կ'ըսէք: Լեզուական պերճամբէ գուրկ եւ արձակի իւրայատուկ պարզ լեզուամտածողութեամբ գրուած, Զահրատի բանաստեղծութիւնները, օրինակ, ամենայն դիւրութեամբ կարելի է թարգմանել արաբերէնի, անգլերէնի կամ այլ լեզուի մը: Մինչդեռ կացութիւնը հիմնովին կը փոխուի, երբ թարգմանիչը կ'որոշէ երկրորդ կեանք տալ նախկին, Վարուժանի, Տէրեանի կամ Մեծարեմի բանաստեղծութիւններում, որոնց ամէն մէկ տողը խտացուած ստեղծագործութիւն մըն է, ասեղնագործութեամբ մը պէս նուրբ ու հարուստ աշ-

խարհ մը, որ թարգմանիչէն հսկայական ճիգ եւ ներուժ կը պահանջէ:

—Գիտէք ի՞նչ, ես կարող եմ համարձակօրէն ձեզ յայտնել, որ աշխարհում ո՛չ մի ժողովուրդի, ո՛չ մէկ ազգի պոեզիան չի կարող թարգմանուի ուրիշ լեզուի եւ իր իսկական արժէքը պահպանել: Ուրեմն, ոեւէ ազգի բանաստեղծութեան հետ ծանօթանալու համար, ինձ թւում է, որ մարդ հարկաւոր է էդ ժողովուրդի լեզուին տիրապետի եւ ինքը անձամբ սերտի էդ ժողովուրդի բանաստեղծութիւնները: Օրինակի համար, մենք իրանում ունենք հանճարեղ բանաստեղծներ՝ Խայեամ, Մոլէվի, Ֆիրտուսի, Հաֆէզ, Եւայլն... սրանց ստեղծագործութիւնները ուրիշ լեզուներ, տասնեակ լեզուների թարգմանում են, բայց էդ թարգմանութիւնները դա՛ չեն՝ որ Հաֆէզն է գրել, դա՛ չեն՝ որ Ֆիրտուսին է գրել, որովհետեւ բանաստեղծութիւնը ընդհանրապէս իր յատուկ նրբութիւններով է գեղեցիկ թւում ընթերցողին կամ ազդում է, կամ գրաւում է դրա հոգին: Իսկ երբոր էդ նրբութիւնները չեն փոխանցւում երկրորդ լեզուին, ուրեմն՝ էդ բանաստեղծութիւնը համարեա՛ թէ զոհւում է, բայց միայն մի բան անցնում է էդ գտարանից թարգմանութեան ժամանակ, եւ էդ մէկն էլ կարող է այդ բանաստեղծութեան գուտ բովանդակութիւնը լինի: Դա էլ փոքր չափով վերջապէս՝ կարող է իր արժէքը ներկայացնել, բայց էդ չի, որ իսկական լեզուի մէջ եղել է եւ դարեւ չարունակ հմայել ընթերցողներին...

Իրն...

Օրինակի համար, ես չեմ կարող համարձակօրէն ասել, որ ես կարողացել եմ հայ պոեզիայի ոգին փոխանցել պարսիկ ընթերցողին, որովհետեւ եթէ նման բան ասեմ, դա նշանակում է, որ ես խնդիրները աւելի հեշտ եմ ընդունում, որովհետեւ դա հնարաւոր չի, որ մարդ կարողանայ մէկ ժողովուրդի պոեզիան (որ իրա ոգու խորքից է ծնուել երկար դարերի ընթացքում եւ կազմաւորուել հանճարների շնորհիւ) փոխանցել երկրորդ լեզուի: Սա դժուար պատմութիւն է: Բայց ես ջանացել եմ ընտրութեան ժամանակ չեղտը դնել էն բանաստեղծութիւններին, որ բանաստեղծութիւններն են երկրորդ լեզուին՝ գոնէ իրենց բովանդակութիւնը: չկորցնեն եւ ընթերցողը կարողանայ որոշ չափով գաղափար կազմի էդ ժողովուրդի եւ նրա պոեզիայի մասին: Ես պարզապէս ջանացել եմ դա անել:

● Ասիկա ձեր համեստութիւնն է: Ճշմարիտ արուեստագետի վայելի խօսք: Մեմֆիս Զեմֆ պարսկերէնին, որպէսզի կարողանամք առարկայական արժեւորումը կատարել ձեր աշխատանքին: Բայց անհուօրէն շնորհակալ եմք եւ ուրախ, որ դուրս ո՛չ միայն հայ բանաստեղծութիւններու բովանդակութիւնը կը փոխադրէք պարսկերէնի, այլեւ անոնց գեղարուեստական յատկանիշներում եւ լեզուական նրբութիւններում կու տաք մօր տարագ, իրենց հայերէն բնօրինակներում համագոր կերպարանք ու հնչեղութիւն, ինչպէս կը հաստատեն իրանա-

հայ մեր գրչեղբայրները: Արդ-
եօ՞ք միշտ կ'ըսեն...

—Շնորհակալ եմ: Ես ջանա-
ցել եմ նախ եւ առաջ էդ բանաս-
տեղծութիւնները ընտրել, որ իմ
մէջ թարգմանելու ձգտում են
առաջացրել: Եւ դրանից յետոյ,
ես ինքս լինելով բանաստեղծ՝
ջանացել եմ, որպէսզի էդ բա-
նաստեղծութիւնները, որ հայե-
րէնից թարգմանւում են պարս-
կերէնի, վեր-աստեղծուեն, այ-
սինքն՝ պարսկերէնով ո՛չ թէ
նոր բանաստեղծութիւն գրենք
հայ բանաստեղծի անունով, այլ
իր բանաստեղծութեան սահ-
մաններում իրեն վերաստեղ-
ծենք, կարողանանք բանաս-
տեղծական լեզուով էդ բանաս-
տեղծութիւնը փոխանցել պար-
սիկ ընթերցողին՝ թէ՛ որպէս բո-
վանդակութիւն եւ թէ՛ որպէս
լեզու ու արուեստ:

Հիմա եթէ իրանահայ մեր
բարեկամները արածիցս գոհ են՝
ես սրտանց ուրախ եմ եւ անհու-
նօրէն երջանիկ, որ արդէն կա-
րողացել եմ իրենց գոհունակու-
թիւնը շահել:

●Հայ գրականութեան հաշ-
ւոյն հետաքրքրականը այն է մա-
եւ, որ դուք ո՛չ միայն թարգմա-
նիչ էք, այլեւ՝ հայերէնով ձեւ ու
խորհուրդ ստացած բանաստեղ-
ծութիւններու հեղինակ: Ահմադ
Նուրիգադէն հայ բանաստեղծ է
եւ հարագատ հոգեղբայր մը,
որում սրտիմ եւ էութեամբ ամէնէն
պերմախօս օրինակը «Մասիսը
սար չէ» խորագրեալ ձեր երկա-
րաշունչ բանաստեղծութիւնն է:

Մենք կարդացիմք ձեր վերո-
յիշեալ բանաստեղծութիւնը եւ
մեր կարգին համոզուեցանք, որ

հայ մարդում ամենախոր ապ-
րումները, տագնապներն ու տեմ-
չերը հայօրէն ապրող ու երգող
բանաստեղծի մը հետ գործ ու-
նիմք: Ահա թէ իմչու մենք կ'ու-
զենք հարց տալ. «Ի՞նչ բանէ
մղուած թարգմանիչ եւ բանաս-
տեղծ Ահմադ Նուրիգադէն Ձաւե-
մտածեց այս խեղճութեամբ, այ-
սինքն՝ հայերէնով ստեղծագոր-
ծելու մասին»:

—Էդ տարիներին, որ զբաղ-
ւում էի հայ պոեզիայի սերտ-
ման աշխատանքով, աւելի խո-
րասուզուեցի հայ պոեզիական
լեզուի մէջ եւ դրա նրբութիւն-
ներին աւելի շատ ծանօթացայ:
Եւ քանի որ ինքս պարսկերէնով
բանաստեղծութիւններ էի
գրում եւ պարսիկ բանաստեղծ
էի, ուրեմն՝ հիմնական խնդիրը
կար իմ մէջ, խմորումը կար,
մնում էր լեզուի բարդոյթնե-
րին տիրապետել եւ արդէն սկսել
բանաստեղծել. բացի էդ էլ դուք
գիտէք, որ մէկ ժողովուրդի լեզ-
ւով բանաստեղծութիւններ
գրելը միայն լեզուին տիրապե-
տելու հարց չի, այլ պէտք է էդ
ժողովուրդի հոգով հետ մարդ
բարեկամանայ եւ կարողանայ
ընտելանալ էդ հոգու եւ մշա-
կոյթի նոյնիսկ շատ մանր-
մունք գաղտնիքների հետ: Ես
հիմա չգիտեմ, թէ որքանով յա-
ջողուել է ինձ, բայց ես իմ մէջ
ունենալով էդ հակումը, էդ ցան-
կութիւնը, այսինքն՝ ինձ ար-
տայայտել նաեւ հայերէնով, էդ
թուականներից սկսեցի հայե-
րէն բանաստեղծութիւններ
գրել, որից մի քանիսը առաջին
անգամ լոյս տեսաւ Լիբանանի
«Շիրակ» գրական ամսագրում,
դրանից յետոյ էլ արդէն Հա-
յաստանում եւ Ամերիկայի հայ-

կական մամուլում հրատարակ-
ւեցին հայերէնով ստեղծած իմ
բանաստեղծութիւնները:

●Մօտաւորապէս քառի՞ս հատ
եմ ամոմք:

—Ճիշտն ասած՝ ես չեմ հաշ-
ւել, բայց երեւի հարիւրից աւե-
լի են:

●Ուրեմն՝ հատոր մը կ'ընեն:
—Ի հարկէ:

●Սրբեկցել չէ՞ք մտածած հա-
յերէնով գրած ձեր բանաստեղ-
ծութիւնները հատորով մը հայ
ընթերցողին մերկայացնելու մա-
սին: Մենք պիտի փափաքէինք,
որ ձեր այս բանաստեղծութիւն-
ընենք Ձաւեմտաբալէ Ահմադ Նուրիգա-
դէի հայատառ բերթողագիրը:

—Ճիշտն ասած՝ վերջին տա-
րիներում, մա՛նաւանդ էս վեր-
ջին երկու տարուայ ընթացքում
ուղեղս զբաղուած է շատ ծանր
աշխատանքով, որը արդէն
աւարտուել է, շարունակ է եւ շու-
տով լոյս պիտի տեսնի: Դա հե-
տադօտական գիրք է, աշխա-
տութիւն է, որը կոչուելու է
«Հայաստանի պատմութիւնը եւ
մշակոյթը՝ սկզբից մինչեւ մեր
օրերը»: Էդ գիրքը 650 էջից բաղ-
կացած մի աշխատութիւն է, որի
առաջին գլուխը հայոց պատ-
մութեան է վերաբերում, ուր
շատ համառօտ, շուրջ 140 էջի
սահմաններում խօսւում է հայ
ժողովուրդի պատմութեան մա-
սին, սկսած կազմաւորման ժա-
մանակներից մինչեւ մեր օրե-
րը: Երկրորդ մասում խօսւում

է Հայաստանի հին հաւատա-
լիքների մասին, երրորդ մա-
սում՝ հայդիցարանութեան մա-
սին, շուրջ 110 էջի սահմաննե-
րում, յետոյ՝ յաջորդ գլուխը հայ
առասպելաբանութեան բա-
ժինն է, ուր հին առասպելնե-
րից, Հայկ ու Բելից սկսած խօս-
ւում է մինչեւ Սասունցի Դա-
ւիթ, որ որպէս մի պատում ներ-
կայացւում է եւ դա էլ արդէն
գրքի 100 էջն է կազմում. դրա-
նից յետոյ արդէն խօսւում է
քրիստոնէութեան Հայաստա-
նում ընդունման եւ տառերի
գիւտի մասին, յետոյ՝ յաջորդ
գլխում ներկայացւում են հայ
մշակոյթի ականաւոր գործիչ-
ները, սկսած Կորիւնից մինչեւ
Շնորհալի եւ ուրիշները, իսկ
վերջին մասում արդէն հայ հին
եւ նոր գրականութեան պատ-
մութիւնն է, որ շատ հակիրճ
ձեւով ներկայացնում է հայ հին
եւ նոր գրականութեան զանա-
զան հանգրուանների ականա-
ւոր հեղինակները:

●Իսկ հայ մշակոյթի միւս կալ-
ւածները, օրինակ, մանրա-
նկարչութիւնը, մարտաբալե-
տութիւնը, երաժշտութիւնը կամ
հայ ֆաղափաղութեան ամրա-
ժանիի եւ ծայր աստիճանի իմ-
նուրոյն խաչքարերու արուես-
տը, ասո՞նք որքանով մերկայ եմ
աշխատասիրութեամբ մէջ:

—Իմ նպատակը եղել է ներ-
կայացնել պարսիկ ընթերցողին
հայ մտաւոր մշակոյթը: Ի հար-
կէ, եւ մանրանկարչութիւն, եւ
ճարտարապետութիւն, եւ
երաժշտութիւն, դրանք բոլորն
էլ ուսումնասիրման արժանի
են, բայց եթէ ուզենանք սրանք

բոլորը ներկայացնել՝ չատ տա-
րածուած եւ լայն ասպարէզնե-
րում պէտք է աշխատանք տա-
նել, եւ էդ արդէն մէկ հատորի
բան չի, որ ես կարողանամ ըն-
դամէնը 650 էջի սահմաններում
ներկայացնել ընդհանուր մշա-
կոյթը՝ թէ՛ մտաւոր մշակոյթը,
թէ՛ նիւթաւոր մշակոյթը: Ես
ջանացել եմ 650 էջի սահմաննե-
րում հայ մտաւոր մշակոյթի
հիմնական անկիւնները ներկա-
յացնել պարսիկ ընթերցողին, որ-
պէսզի միգաղափար կազմի հայ
մտաւոր մշակոյթի մասին: Եւ
եթէ ես ուզենամ օրերից մի օր
հայ մշակոյթը լրիւօրէն ներկա-
յացնել, ուրեմն՝ պէտք է ունե-
նամ հնարաւորութիւններ, եւ էգ-
գործը արդէն, ինձ թւում է,
րազմահատոր մէկ աշխատանք
կը լինի, որին առայժմ ես չեմ
ձեռնարկել: Վերջապէս, էս գիր-
քը արդէն շարուած է եւ շու-
տով՝ մի քանի ամսից լոյս կը
տեսնի: Եւ ես ուզում եմ, որ դա
ծառայի իր նպատակին:

● Հայոց պատմութեան եւ մշա-
կոյթի «հիմնական անկիւնները»
ամբողջականօրէն ներկայացնե-
լու նպատակով, անկասկած, դուք
դիմեցիք րազմաթիւ աղբիւրնե-
րու: Հետաքրքրական պիտի ըլ-
լար իմանալ, թէ գլխաւորաբար
ո՞ր լեզուով հրատարակուած
մասնագիտական հատորներու
վրայ հիմնուած է ձեր այս աշխա-
տութիւնը, զուտ հայկական, թէ
նաեւ օգտուած էք ֆրանսերէնով,
անգլերէնով, ռուսերէնով եւ այլ
լեզուներով հրատարակուած
օտար մտաւորականներու նոյ-
նաբնոյթ գործերէ:

— Պարզ է, երբոր ես ուզում

եմ ներկայացնել հայոց պատ-
մութիւնը եւ հայ մշակոյթը,
հարկաւոր է հիմնուել հայկա-
կան աղբիւրների վրայ, որով-
հետեւ Հայաստանում համար-
եա՛ թէ կատարեալ կերպով ու-
սումնասիրուել է եւ բազմա-
տասնեակ հատորներ արդէն
լոյս են ընծայուել թէ՛ պատմու-
թեան եւ թէ՛ մշակոյթի մասին:
Բայց որպէսզի կարողանամ
գլուխները աւելի հարստացնել,
հին հաւատալիքների, դիցաբա-
նութեան, առասպելաբանու-
թեան եւ միւս գլուխներում ջա-
նացել եմ համեմատութիւններ
կատարել ուրիշ ազգերի հաւա-
տալիքների, դիցաբանութիւն-
ների եւ առասպելների հետ:
Օրինակի համար, երբոր դիցա-
բանութեան բաժնում խօսում
եմ Վահագնի մասին, ջանացել
եմ Վահագնը համեմատել իրա-
նական դիցաբանութեան
չաստուածների հետ, հնդկական
դիցաբանութեան չաստուած-
ների հետ կամ յունական,
աշուր-բաբելոնական, եգիպ-
տական կամ ուրիշ ազգերի հա-
մապատասխան չաստուածնե-
րի հետ, որպէսզի նիւթը աւելի
հարստանայ: Կամ երբ ներկա-
յացնում եմ Սասունցի Դաւիթի
էպոսը, փորձել եմ Սասունցի
Դաւիթը համեմատել ուրիշ ազ-
գերի առասպելական կերպար-
ների հետ, որոնք ունեն նման
փոխանակներ կամ փառաբե-
րներ:

● Իսկ պարսկական գրակա-
նութեան նոր փառքով օգտուած էք:
Հայեւպարսկական յարաբերու-
թիւնները դարաւոր արմատներ
ունին, հարուստ են փոխազդե-

ցութիւններու եւ մշակութային
երկխօսութեան ուսանելի ձեռ-
քերումներով, եւ բնական է, որ
պարսկական հին, միջնադար-
եան, թէ նոր պատմագրական
հատորներում ու յարակից աշ-
խատութիւններում մէջ, հայոց
պատմութեան, հայ ժողովուրդին
ու մշակոյթին վերաբերող գան-
գան անդրադարձներ եւ հաստա-
տումներ ըլլան: Ատոնք ալ ի մտի
ունեցա՞ծ էք...

— Գիտէ՞ք ի՞նչ, Պարսկաստա-
նում, ընդհանրապէս պատմագ-
րութեան մէջ, հայկական աղ-
բիւրներից մեծ քանակով չեն
օգտուում, քանի որ պարսիկ
պատմաբանները չեն տիրապե-
տում հայերէնին եւ չեն կարող
օգտուել հայ պատմաբանների
գործերից: Դրանք եթէ նոյնիսկ
ակնարկում են հայկական աղ-
բիւրներին, մեծաւ մասամբ ար-
դէն թարգմանուած աղբիւրներ
են եւրոպական լեզուներից:
Օրինակի համար, եթէ ինքե-
նացու մասին ակնարկ է լինում
որեւէ պատմական յօդուածի
կամ հատորի մէջ, դա վստահ
եւրոպական աղբիւրից է: Այն-
պէս որ, ես մեծաւ մասամբ օգ-
տուել եմ հայկական աղբիւր-
ներից, որ աւելի վստահելի են,
աւելի ամբողջական են եւ աւե-
լի վերլուծական, որովհետեւ ու-
րիշ աղբիւրներում անգամ հայ-
կական անունները սխալ են ար-
ձանագրուել եւ չփոխներ են
առաջացնում:

● Ո՛չ մէկ կասկած, որ օտար
արեւելագէտին կամ պատմաբա-
նին աշխատասիրութիւնը նուազ
կը կշռէ եւ առհասարակ ներկա-
յացողական նկարագիր ունի,

քան քննական: Օտարներու գոր-
ծերը, նոյնիսկ դատողական լուրջ
փորձերը անթերի աշխատասի-
րութիւններ չեն կրնար ըլլալ:
Անոնց էջերում կարելի է հանդի-
պիլ սխալ թուականներու, թիւ-
րիմացութիւններու եւ նոյնիսկ վի-
նելի տեսակետներու: Բայց հա-
յագիտութիւնն ու արեւելագի-
տութիւնը նաեւ կը հաշուեն
այնպիսի՝ վաւերական անուններ,
որոնց աշխատասիրութիւննե-
րէն ոմանք կրնան պատիւ բերել
նոյնիսկ իր նիւթին մէջ մասնա-
գիտացած հայ մտաւորականին:
Հարցը այս չէ, այլ այն ուրախա-
ռիթ երեւոյթը, որ այսօր ո՛չ միայն
պարսիկ մտաւորականներ սկսած
են յաւելեալ շահագրգռութիւն
ցոյց տալ Հայաստանի, Հայ ժո-
ղովուրդի եւ հետեւաբար նաեւ
հայ մշակոյթի նկատմամբ, այ-
լեւ՝ համալսարանական երիտա-
սարդներ:

Այս առիթով մեմ պիտի փա-
փաքեմք աւելի ծանրանալ Հա-
յաստանի, Հայ ժողովուրդի եւ
առհասարակ հայ մշակոյթի հան-
դէպ պարսիկ երիտասարդութեան
մօտ վերջին տարիներում սրած
հետաքրքրութեան փաստին
վրայ: Քանի մը օր առաջ Նոր
Ջուղա էինք եւ այցելեցինք Սֆա-
հանի պետական համալսարանի
օտար լեզուներու եւ գրականու-
թեան շէնքը, ուր երկար տարի-
ներէ ի վեր կը գործէ հայ լեզուի
եւ գրականութեան բաժինը՝ անգ-
լերէն, ֆրանսերէն եւ այլ օտար
գրականութեան բաժիններում
կողմին: Մեմ մեծ ուրախութիւն
ապրեցանք, երբ բաժնի դասա-
խօս Պր. Հրայր Շահնազարեա-
նէն իմացանք, որ Հայաստանի
անկախութեան հռչակումէն աս-

դիմ պարսիկ ուսանողներում հայկական հետաքրքրությունները տարուէ տարի աւելի աճած են եւ այսօր հասած են այնպիսի՝ համեմատութեամբ, որ կը ստիպէ խորհրդածել այս խիստ հետաքրքրական երեւոյթի մասին: Մեր հարցումին պատասխանելով՝ Պր. Շահնազարեան դիտել տուաւ, որ անցեալ տարեշրջանին, հայագիտութեան չորս դասարանները ունեցած են 47 ուսանողներ, որոնց 44ը պարսիկ աղջիկներ եւ տղաք եղած են: Նոյն հաստատումը կրնանք կատարել մաւ Հայաստանի առիթով: Վերջին տարիներում, Երեւանի համալսարանին մէջ մեր հաստատած պարսկերէնի եւ պարսիկ գրականութեան ամպիոնը մաւ ստեղծեց համապատասխան հետաքրքրութիւն: Մեր կարծիքով՝ ասիկա լուրջ ֆնմարկման արժանի երեւոյթ է, մա՛նաւանդ երբ կ'առաջնորդուինք մերօրեայ տուեալներէ:

ԶԷՖ կարծեք, որ Հայաստանի Հանրապետութեան հռչակումը, ամոր յաջորդած դարաւոր յարաբերութիւններու վերաշխու-

ծացումը՝ եւ պետական, եւ մշակութային, եւ առեւտրական, եւ ընկերային ու այլ մակարդակներու վրայ, աւելի լայն դաշտեր պիտի բանան հայ եւ պարսկական յարաբերութիւններու զարգացման ծիրէն ներս:

— *Դա զարմանալի բան չի, որովհետեւ երկու հարեւան երկիրները ունեն շատ խոր անցեալ եւ յարաբերութիւններ զարաւոր պատմութիւն: Ես ուզում եմ, որ էդ յարաբերութիւնները օրըստօրէ աւելի եւս զարգանան եւ երկու ժողովուրդները իրարու մշակոյթին աւելի խոր ծանօթանան: Ես էլ իմ կարողութեան չափ ծառայում եմ եւ փորձում եմ մի քարով աւելի զօրացնել մեզ իրարու կապող զարաւոր կամուրջի հիմերը:*

● Շմորեակալութիւն: Եկէ՛ք եւ այսօրուան մեր գրոյցը աւարտեմք ձեր սրտի խօսքով:

— *Ես ձեր ընթերցողներին ողջունում եմ եւ խնդրում եմ, որ նրանք սիրով դիտեն իմ չնչին ծառայութիւնը եւ ինձ ներեն իմ պակասութիւնների համար:*

Թեհրան, 3 Օգոստոս 1997

Զրոյցը վարեց՝
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Ա. ՆՈՒՐԻԶԱԴԷ

ՄԱՍԻՍԸ ՄԱՐ ԶԷ

Ասում եմ «Մասիս».
Եւ մտածում եմ՝
Ի՞նչ է այս «բառ»ը.
Հինգ հատ տառ է լուկ,
Կազմած երկու վանկ —
Եւ շատ գիւրահունչ:
Ասում եմ «Մասիս».
Եւ մտածո՛ւմ եմ՝
Ի՞նչ է գաղտնիքն
այս շատ հասարակ
գոյական անուան,
Որ երբ հնչում է՝
Կարծես հնչում են զարկերակները
Մի ողջ աշխարհի,
Հայոց աշխարհի...

Մի ժողովրդի մեծ սիրտը կարծես
թնդում է յանկարծ,
Երբ որ հնչում է:
Ասում եմ «Մասիս».
Յանկարծ մէկ պատկեր
Ահագնամեծ ու մե՛ծահաւայական
Ժայռ ու քարի կոյտ
Կախում է գանգիւ.
Ինքը՝ «Մասիս»ը
Կախում է գանգիւ.
Անգամներ նրան
(Ամպէ գլխիկուոր մեծահակային,
Որի տարիքն էլ
չես կարող թուել)
Երեւանեան տօթում հեւացող ամրան մայթերից՝
Դիտել եմ հեռուից:

Եւ մէկ անգամ էլ աւտոյի սլացքով
Անցել եմ կողքից:
Եթէ Մասիսը դեռ բոյ չի քաշել,
(Սարերն էլ անգամ երկարել գիտեն,
Եթէ երկինքը իջնել սովորի),
Եթէ Մասիսը,
Այդ ժայռեղէնը
(Որ հայի համար
մարմին է, հողի,
առէջքն ու թեզան
նրա գոյութեան)

Դեռ բոյ չի քաշել,
Ուրեմն պիտ թռնե՛ս
Հինգ հազար մետրից
Հարիւր վաթսուն հինգ
Կամ X մեթր աւել:
Եթէ կատարես թռիչքն այս դո՛ւ
(Նման թռիչքներ
գծուար չեն բնաւ)
Մեր այս զարմանքի, սխրանքի գարում,
Երբ հողածինը
Դեռ նոր իր ձեռքը գետնից ազատած՝
Վճռել է չինել
բնակարաններ՝
հէնց սփեղերքում:

Եւ փորձի համար
Ասլրեց իր փոքրիկ բնակարանում ափեղերական
Երեք հարիւր ու քսանվեց օր ճիշտ:
Եւ սլատուհանից հեռու—հեռաւոր
Կարօտած նայեց նա իր մօր գէմքին,
Իր հողազնդին:
Ու նրա գէմքը պաճուճուած տեսաւ
Նոյն ջինջ կապոյտով,
Որ քարանձաւից շշմած, հիացիկ
Աստղերի սփռոց՝
երկինքն էր տեսնում
Սուզուած կապոյտում:

Մեր այս զարմանքի, սխրանքի գարում,
Երբ հողածինը
Դարձել է որսորդ տիեզերախոյզ,
Թէեւ դեռավարժ,

Բայց աշխոյժ ու ժիր
Եւ տիեզերքի անծայր ու անծառ
անտառների մէջ

Ամէն օր ու ժամ
Նոր բան է որսում:
Մէկ օր մի մեծ աստղ,
Մէկ օր մի արեւ,
Միլիոններ անգամ
մեծ մեր արեւից
Որ ամէն մէկն էլ
Մի քանի հարիւր միլիոն տարի,
լուսային տարի

Մեր աչքից հեռու... հեռու են ապրում:
Որ վերջին որսն էլ զարմանալի չէ՝
Մի մոլորակ է,
Արեգակնային համակարգութիւնից
Ո՛չ այնքան հեռու
Եւ չափը նրա
Մեր մոլորակն է
Երեսուն հազար անգամ մեծացած.
Ու առայժմս դեռ լաւայահամ է,
Իսկ վաղն ի՞նչ համ պէտք է ունենայ՝
Ա՛յդ վաղը կ'ասի:
Եթէ կատարես թռիչքն ա՛յս դու՝
Կը քայլես նրա
գազաթն համբուրող
ճերմակ ամպերում:

Եւ դու կը դառնաս
մի երկնաքեր
ու
սարաշէն մարդ

Ամպէ չոր հազին
Երկնքի մովից
երկնատարած
եւ աստղազարդ

Գլխարկը գլխին:
Կ'ընկերակցես այն թռչուններին,
Որ վեր են թռնում՝
Քո գլխից էլ վեր...
Եւ չեն հասկանում
Մեր երկրածին անքուն ցաւերը:
Մեր սովը սիրոյ
Նրանց չի տանջում:

Հացի կարօտն արցունք չի դառնում
Նրանց աչքերում,
Ձի իջնում ի վայր քաղցած շուրթերից:
Դիցարձանն ոսկու

չի ստորացնում նրանց,
Ձի չոքեցնում ծունկի
Որ' լլկած թեւերն իրենց
Մուրալու մեկնեն:
Քրտինքից նրանց
Նաւեր չեն շինում՝ յածելու համար
Արեան ովկիանում:
Մուրհակ չեն շինում՝
առ ու ծախելու

մարդկութիւնը լոկ:

Նրանց քրտինքից
Ջինուած զինուորներ չեն ձուլում տնկեն
Ոսկու սահմանը սլահասլանելու:
Դեռ ազատութեան անծին բանակը
Սրից կախելու
Կամ՝ խորովելու դնդակի հրով
Նորահարսերի յդի արզանդում:
(Եթէ չեն տեսնում աչքերը քո ա՛յդ
Կապտած ու լլկած՝
Մտի՛ր Մասիսի յուշարխիւի մէջ.
Նայի՛ր աչքերում՝ նրա երէկուայ
Անթիւ արնաքամ սլատմասլատկերներ
Լողում են,

(ողում...)

Հարց մի տայ երբեք այդ թռչուններին՝
Մահուան սահմանում
Մանուկ որդիներ կորուստին տուած
Մօր սրտի մասին:
Թէ որքա՛ն դառնութիւն...

սարսուռ...

Որքա՛ն կարօտ կայ
Հալածուած ու որբ,
Անմէր թափառող
Սովահար մանկան
Ամէն մէկ կաթիլ արցունքի խորքում:
Նրանք չգիտեն՝ «աքսոր», «անասլատ»,
«ցաւ», «արցունք», «սլանդուխտ»,
«կորուստ», «որբ», «մտրակ»,
«զրկանք», «մենութիւն»,

«կարօտ», «հայրենիք»,
«բնահան», «աւեր»,
«մահ»,

«մահ»

«մահ»

«սփիւռք»

Նրանք չգիտեն՝ կշռելու համար
Ա՛յս սեւ բառերի կշեռքն անչափ.
Յարդ չեն սարքել դեռ ճշդըրիտ մի սարք,
Ճշգրըրիտ նժար
Աշխարհի ո՛չ մէկ արհեստանոցում:
Այն անհողները չեն ճաշակել դեռ
Փրկուելու համար հրդեհած կեանքից
Մահուան թեւերում ապաստանարան
—Հանգիստ գտնելու

Հաճոյքի համը:

Նրանց ծանօթ չեն այն դժոխային
Ջար քամիների բնահասցէները,
Բնահասցէները

թունարկու

մահակունք

դեղին բքերի,

Որ ձեռավարժ են տերեւաթափել,
Արմատահանել դալար ծառերին՝
Ապրիլ ամիսում:
Ձեն տեսել նրանք,
Երբեք չեն տեսել
Գաղթական աչքի թաց պատկերի մէջ
Մութ փակուղիներ...
Լոյս փողոցներում...
Ձեն տանջել նրանց
Անդամաորոշ կայարանները,
Երբ ճամբորդները խոնջանքի բեռով
Իջնում են տխուր:
Նրանք չեն ասլրել
Սարսուռն ա՛յն անսանձ,
Երբ բոլոր դռներ,
Դռները բոլոր
Ա՛յս դաժանասիրտ, անգութ աշխարհի
Անգամ դժոխքի դռներն են փակ
Աչքերիդ առաջ:
Եթէ մարդկային ատելահայեաց ակնադնդերը
Ձեն հայել նրանց ակնաբներից,

Հողին չլթայուած այն մեծահսկան
Սար է հասարակ՝
Անունը՝ «Մասիս»:
Եթէ ցանկանաս,
Շատ հեշտ կարող ես
Այս բառը շուռ տաս,
Որ լինի «Միսամ»
Առանց գլխարկի:
Բայց այն Մասիսը,
Որ քարեղէն է,
Շուռ տալ մի՛ փորձիր,
«Հաւատքի ուժ»ն էլ
Ի վո՛ւր է

անդօր...

Ժաժ գալ չղիտի.

Նա գոյատեւման

եւ տոկունութեան

Մեծ ուսուցիչն է:

Նա հսկարտութեան,

փառքի,

բարձունքի

Վեհ իմաստն է:

Թէ հնար լինի

Բառից սար սարքել՝

Հայերը բոլոր «Մասիս» բառերը

Դարերի խորքից ի մի հաւաքած՝

Մի սար կը սարքեն,

«Մասիսէ» մի սար՝

Անունը՝ «Մասիս»:

Մասիսը սար չէ՝

Գոյութիւնն է հայ ժողովրդի:

Մասիսը քար չէ՝

Արիւնն է թափած հայ ժողովրդի

Լայնքում դարերի:

Կուտակուած, ելած

քար ու սար դարձած

վիշտն է նա:

Մասիսը սար չէ՝

Հայ ժողովրդի սիրտն է սարաչէն,

Վկայ է եղել:

Նա ո՞նց չի տեսել

Ոտքիդ տակ փռուած համայն դաշտերում

Արիւն է հոսել

Հեղեղի տեղակ:

Մի՞թէ չի տեսել ցորենի տեղակ

Արնաշիթեր են կախուել հասկերից

Բերրի արտերում:

Եւ ցասումնաւառ արտերն արնակալ

Բուսնեն են ատել:

Եւ եթէ բուսեն,

Արնացորեններ սլիտ ծլեն նրանք

Սին դահիճներին մատուցանելո՞ւ:

Մի՞թէ չի տեսել ո՞նց են աւերուել,

հրդեհում սուղուել

Երջանիկ տներ...

Կիսաւեր թողած տան դռնաթակի

կարօտն անտակ

Մի ծանօթ ձեռքի...

Մի՞թէ չի տեսել

Քանի՛—քանի՛ սիրտ

Կեանքոտ ու թնդուն

Գնդակ են գրկել,

Քանի՛—քանի՛ շուրթ

Կոյս ու սիրահար

Ալ ու արնախառն հողն են համբուրել

Սիրեկանի հուր, կրակ տարածող շրթունքի

տեղակ:

Մի՞թէ չի տեսել

Քանի՛—քանի՛ ձեռք,

Աշխատաբեկ ու կոշտակաղարդ ձեռք,

Սանրելու տեղակ վարսերը ցորենն,

Երկաթի մէջքը կռելու տեղակ,

ձակտի քրտինքը սրբելու տեղակ,

Որդու արցունքը ջնջելու տեղակ,

Յոգնած, ցաւատանջ, թոյլ ու մահամերձ

Հողին են կառչել:

Ծծկեր հերոսներ

Պտուկի տեղակ մօր ստինքների
Սայրերն են ծծել ալ սուխների,
Հանց ծծակ ծծել խղակոթերը
Հրացանների:

Մի՞թէ չի տեսել
Մօր սիրան իր մանկան փրկելու համար
Մահուան թիրախից՝
Վահան է դարձել,
Խոցուել է թրով:
Եւ յանուն ինչի՞...
Ինչո՞ւ կատարուեց
Այն համընդհանուր մահապատիժը,
Որ մահն էլ անդամ
Սարսափեց, ցնցուեց:
Դէ հաստատեցէ՛ք
Մեղքըն այն սրտի, որ կեանքն էր սիրում
Եւ իր կարօտը հողին բաժանեց:
Մեղքըն այն ձեռքի,
Սէր կառուցող ու մահամերձ ձեռքի,
Որն իր խոնջանքը ցանեց հողի մէջ:
Մեղքըն այն աչքի,
Այն գեղեցկութեան սիրահար աչքի,
Որի ծարաւը հողը յագեցրեց:
Մեղքն այն շրթի,
Այն սիրերդհար, սիրաւէտ շրթի,
Որն իր ցաւերդը հողին պարղեւեց:
Հէ՛յ, հէ՛յ,
Լսո՞ւմ էք,
Դահլիճները մեր սեւերես դարի.
Ես հարց եմ տալիս՝
Եթէ ապրելը
Յանցանք է ու մեղք,
Դէ՛, սպանէք մեղ:
Ինչո՞ւ վարանում:
Մենք բոլորս էլ
Մեղաւորներ ենք:
Իսկ այն անգլա՛մ,
Այն անամօթը,
Որ այսքա՛ն արիւն, աւեր, արցունք, վիշտ,
Այսքա՛ն դժոխք ու մահ է տեսել,
Բա ո՞նց չի պայթել:
Եւ չի՞ ամաչում
Դեռ արեւում է:

Եթէ մարդկային սիրտը դժնայ
Երբեք չի հրճուել արեան հեղեղից,
Անհունում նրանց անդաւ կուրծքերի՝
Չպէտք է նրանց էլ դատակոչել:
Եթէ որեւէ մեղք են կատարել
Կամայ—ակամայ
Ա՛յս է որ՝ ինչո՞ւ չեն կտցահարել
Ակնախնձորներն արնադոյն
Ա՛յն բիրտ դինուորի,
Երբ մարդու սիրտը
Թիրախ էր բռնել:
Երբ մարդը մարդու
առեան ծովի մէջ
Բեմադրում էր աչքահան անող
դօրացոյցերը,
Ինչո՞ւ չեն առել իրենց թեւերին
Սարերն աշխարհի
Եւ չեն սարկոծել այդ արնաբեմը:
Եթէ կարո՞ղ ես,
Ների՛ր դու նրանց:
Եւ ընկերակցի՛ր
Դո՛ւ հեռաթուիչ եւ անհունարբու
Ա՛յդ թռչուններին:
Իսկ երբ արեւը ղենիթը ելնի,
Կարող ես պոկել ու նետել այնտեղ,
Ուր արեւ չկայ:
Կամ հանց լուսարձակ շուռ տաս դէպ այն կողմ,
Ուր խիղճն է կորել:
Կարող ես անհող
Ա՛յս խաւարարեկ
Արեւին կարօտ դժոխքից հեռու
Արեւախաղալ:
Բայց եթէ մէկ պահ
Դու խղճին լսես,
Պէտք է տապալես
Ա՛յդ դաւաճանին:
Պէտք է տապալես
Ա՛յդ դաւակիցին:
Նա ճիշդ այն տեղից,
Ճիշդ իր գենիթից
Իր բաց աչքերով վկայ է եղել,
Եթէ չի՛ օգնել
(թո՛ղ արդարացուի),

55

Որ մարմնից գուրա
Յոյս է զարկերդում:
Հիմալայի էւերեան է
Ամենաբարձր գագաթն աշխարհի:
Հային աշխարհում
Ձկայ ո՛չ մէկ սար
Մա,

սի

սին

հա

ւա

սար:

Նա բարձր սար է՝ հայութեան համար,
Այլ բարձունքն է նա

համայն աշխարհի:

Նա այն բարձունքն է,

Որ մէկ օր սլտի

Հայը վրայից

Աշխարհը դիտի:

«Մասիս»

Այս բառը մեծարմամբ հնչի՛ր,

Հողովդ ամբողջ,

Երբ քեզ լսում է

Ականջը հայի,

Հանց քաղցածի մօտ

Անունը հացի,

Բանտարկեալին՝

Խոստումն աղատութեան:

Մասի՛ս

Այս բառով

(Ազաա) Մասի՛սը,

Միակ այս բառով

Դու սարն ես ելնում

Հայ ժողովրդի

անցեալ ու ներկայ

Հայոց պատմութեան:

Մասի՛ս.

Ա՛յս բառը

Մեծարմամբ հնչի՛ր:

Ռ. ԵՍԱՑԵԱՆ

ՏԵՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Վառօդի բոյրն է շրջում հողի շնչառութեան միջով, լեռոյ,
ծակելով գիշերամած տագնապների շերտը, դուրս գա-
լիս հողի անդորրութեան միջից ու տեսնում... աշխա՛րհը...

Ինքը չգիտի իր անունը, իսկ մարդիկ իրեն ծաղիկ են ասում: Եւ
ծաղիկն այդ մարդկանց երապարոյր ձայնի մէջ ինքն իրեն գտնում
է: Մերթ յիշում է... Շուշիի պարիսպներով ելնող ապատարարների
կարմիր հեւոցը, մերթ խաւար լռութեան խուճապն է յիշում զսպա-
նակուած փողոցներից...: Եւ այն պահն է յիշում, երբ վերջին կրակո-
ցից լեռոյ... ինքը մտերիմի պէս փարուեց ընկնող զինուորին ու
մնաց... նրա մարող ու ափսոսանքից ծուստուող հայեացքի մէջ:
Յետոյ միասին թաղուեցին հողում:

Եւ մի օր, դուրս գալով հողի անդորրութեան միջից, վարմա-
նում է, որ մարդիկ իրեն ծաղիկ են ասում: Իսկ աւելի ճիշտ կը լինէր,
եթէ իրեն կոչէին «Տեսակցութիւն», որովհետեւ ինքը մի հեռաւոր
տեսակցութեան համար է աշխարհ եկել...

— Իմ մարմնից բուսած ծաղիկ, լսո՛ւմ ես իմ ձայնը: Ես տիեզե-
րական տարածքներ եմ կտրել, որպէսզի զրուցեմ քեզ հետ: Շուշիի
պարիսպների տակ ամէն հայ զինուորի շնչառութեան մէջ հայոց
պատմութիւնն էր վերածնունդ: Հէնց այդ պատմութեան լոյսն էր
ինձ կանչում երկար ժամանակ, որ իմ միջոցով հաղորդակցուի
յիշողութեան տիեզերական շնչառութեան հետ: Ես այդ կանչը լսում
եւ խուսափում էի տեսակցութիւնից: Մինչեւ որ, իմ մարմնից բու-
սած ծաղիկ, տարածութիւնները միացնող քո հարապատ բուրմունքն
զգացի՝ ուրախանալով, որ իմ մարմնից ոչ թէ չարիք, այլ հէնց...
ծաղիկ է բուսել, որն արդարացնում է մեր... տեսակցութիւնը:

Ջահել էր իմ մարմինը, երբ ես նրան հրաժեշտ տուի: Հողը
դժուարութեամբ տեղաւորեց մարմինս իր ծոցի մէջ: Երկար ժամա-
նակ խռով էր ինձնից ու թաքուն հեծկտում էր ծառերի արմատների
մէջ: Ես լսում էի այդ հարապատ հեծկտոցը՝ մի պահ յիշելով հայոց
պատմութեան բարուրն օրօրող ծերացած հօրս եւ ինձ երջանիկ էի
համարում յատկապէս այն պատճառով, որ յիշողութեան դաշտը
փարթամանում է նաեւ իմ անկրկնելի՝ գոյութեան աւիւնով:

Ես տեսնում եմ ապատագրած քաղաքիս առաւօտը, նրա շողերի մէջ վազվզող մանուկներին, իրենց ընդհատուած կեանքը խաղաղութեան մէջ վերսկսող ընկերներին, առօրեայի կլանող ճեղքերի մէջ երապանքի փշրանքներ հաւաքող սեւազգեստ մայրերին... Եւ յանկարծ ըմբոսնում եմ, որ ինքս էլ ինչ-որ մէկի համար դառնում եմ երապանքի պատառիկ ու երջանկութեան որոնում, դառնում իշողութեան ելք ու պատմութեան լոյս...

Ձեռքս սեղմումների ջերմութիւնն եմ զգում հեռուից...: Ահա վերելից իջնող մշուշն է համբուրում այն փոքրիկ տան տանիքը, որտեղ ես ծնունել ու մեծացել եմ...: Մշուշի բացուածքների միջից տեսնո՞ւմ եմ մեր բակը: Մայրս ծաղիկներն է ջրում՝ օդի մէջ գգուելով իմ ներկայութեան շուկները: Երեխաներս վազվզում են բակում՝ զգուշանալով, որ յանկարծ չտրորեն ինձնից մնացած աւանդներն ու յուշերը: Կովը վիպն է քսում ցանկապատին: Ճնճողուկները երապանքի ծուխների պէս ցատկոտում են ցանկապատի խոնաւ ստուերի մէջ ու հացի փշրանքներ թողնում կովի տաք շնչառութիւնից մաքրուող գետնից...: Ես օդի պէս լցում եմ մեր բակը, լցում եմ մեր տունը, պատերի բարձրութիւնն եմ չափում, որմնաճախերի մէջ լսում անմոռանալի հեքիաթներին ձայնը...: Ինձ շնչում են հարապատներս...: Նրանց հայեացքների դատարկ տեղերն եմ լցնում ինձնով, իմ գոյութեան եթերային շնչով...: Յետոյ... յանկարծակի կանգ եմ առնում (ասես խոր մի անդորրութիւն է տիրում տիեզերքում), միանգամից նայում եմ բոլոր հարապատներին ու մտերիմներին հայեացքի մէջ, ուր լռութիւնն է դանդաղ խորանում՝ վերածուելով սպիտակ արցունքների...

Իմ մարմնից բուսած ծաղիկ...

Քո բոյրը տարածիր ապատագրուած քաղաքիս փողոցներում, ծանօթ-անծանօթների շուրթերի գծերի մէջ դարձիր համբոյրների սարսուռ, ձգի՛ր ճանապարհների փոշոտ հանգուցները՝ նրանց վրայ մաղելով Անսահմանը հոգուս: Եւ երբ լռութեան կապանքների միջից բողբոջների պէս պայթեն նրանք, իմ սպիտակ հրճուանքի ձայնը կը լսես դու...

Իմ մարմնից բուսած ծաղիկ...

Շուշիի պարիսպների վրայ Ոգու լուսաբացն է տարածում իր թելերը... Դու է՛լ գուրգուրուիր նրա ցոլեքրի մէջ, որ... լուսանա՛լ տենչս հողի կոպերի տակ...: Դու է՛լ պայծառացիր այս տօնական երթի կոհակներում, որ իմ շունչը, իբրեւ գեղեցկութեան հանգրքւան, ընդառաջ գնայ... յաւերժից պիքուող վայրկեաններին...

Տե՛ս... շիրիմներից մի աստուածային լոյս է բարձրանում...: Նրա ապդեցութեան տակ ես մոռանում եմ շատ ու շատ բառեր...: Որոշ բառեր էլ ինձ համար կորցնում են իրենց իմաստը՝ միանալով կապոյտ անէութեանը: Մեռնել, զոհուել, նահատակուել, բառերի

փոշիացող կաղապարներով է ծածկուած երկիրը...: Կաղապարների փոշին ճեղքելով՝ բարձրանում է լոյսը...

Իմ մարմնից բուսած ծաղիկ...

Ինքը չգիտի իր անունը...

Եւ ծաղիկն այդ մարդկանց ձայնի մէջ ինքն իրեն գտնում է: Յիշում է այն պահը, երբ քաղաքը կլանում էր ապատութեան բոլոր անկիւններից: Յետոյ, մի օր վարմանում է, որ մարդիկ իրեն ծաղիկ են ասում: Աւելի ճիշտ կը լինէր, եթէ իրեն կոչէին «Տեսակցութիւն», որովհետեւ ինքը հէնց այս լուսաւոր տեսակցութեան համար է աշխարհ եկել...

Արցախ

ՌՌԲԵՐՏ ԵՍԱՅԵԱՆ

Ս. ՔԻԼԵՃԵԱՆ

ՊԵՅՐՈՒԹ՝ ՄԵՂՔԻ ՔԱՂԱՔ

Հրապէսներու հրախաղութիւնը
ճեղքեր գծեց
սրտին
մահուան մերձեցումի
վախը
դանկրտեց
սպասումը քաց ակնակապիճներուս
բոցակիպում
շէնքերը
ականներու ծուխով
գրգռեցին
ռունգերս
եւ
պայթող ճիչերը
մորթոտեցին
արցունքներուս
ամենաթափանցիկը

Պէյրութ
կը կարծէի
նուաճել ահագնացող մութը գիշերներուդ
անցնիլ
Պուրճի
սեւ-սպիտակ տուններուդ առջեւէն

եւ
անոնց հրթիռահամ պատերէն
ճաշակել
մահը ոմբակոծում
քաղաք մեղքի
կը կարծէի կարենալ
ապրիլ հետդ
շնչելով թնդանօթներու հռնդիւններէն
յօրինում

երգը
քալել
ամլացած հողը
(անպզալաբար)
ճվմելով
եւ ապրիլ
քանդում ալյուրիւնդ (վերականգնող)
նեխածութեանդ համը
ափերուս մէջ սեղմելով

բայց
«օր մը, գիշեր մը, ցերեկ մը»
սիրեցի ես քեզ
ախտավարակ ջուրերուդ մէջ
արձակուելով
մտերմանալով
Միջերկրականի խնծիղին

ականում փողոցներէդ
խորտակում փառքիդ
արձագանգը լվելով
շնչելով
վիժածներուդ դէպի ոճիր դիմող
ծուխը ափիոններու
եւ
սուինահարում երազներու
արցունքը սրբելով

արինախանձ մայրերէդ
(խժժուած շարժումներովը աւելածուի)

Պէյրութ
անցան օրերը պատերազմի
հրասայլերու դղրդիւնով
ճեղքելով
թաղերդ բռնկած
անասնացած հաճոյքը հրոսակներուդ
(հերոսներուդ)

վառեց
«կարմրաշառայլ լոյսերը դժոխքի»
եւ
սեւազգեստ կիներու լացը
խարավանեց հոգիները ոճրագործներու

եւ Պէյրութ,
դեռ կապարով ծակծակուած հոգի մըն եւ
հարաւատ փողոցներուդ ժխորին մէջ
բռունցքովս վառօդահամ
կը վանգահարեմ դռները
փլատակ շէնքերուդ
եւ արհաւիրքի վախը
կուրծքիս մէջ կարթած
կը վերադառնամ
կիսանորոգ մայրերուդ
հաւաքելու փշուրներս անիմաստ
(նոյն
շարժումով աւելածուի)

"ILLUSION"

Բրիչին խուլ աղմուկը կը
պատռէ հողին ընդերքը.
կը փորեմ աղէտավայրս
չ-կորսնցնելու համար վայն.

I

ան-խօսութիւնը
կը լղկէ
նէրս-ս
վապուած ձայները
կը փրթին
լուրթեան արձագանգով
աչքերուս մէջ նուագելով
անձայնութիւնը
կը քալեմ
դէպի
ամենալրում

II

Բիբերուս լոյսով
կը շփեմ
ան-նայելի
հերքուած
թափանցիկութիւնը կեանքին

առաջին ճիշը
կը ժայթքի
կրկնագիր

ձայնարարումը կ'ըլլայ
թիթեղացած նոթաներով

երգը
կ'արձանագրէ
փլուկումը այլափոխուած
կեանքին

III

արինոտ մեղքերը
ձերմակով սխառնուած
կը խորտակեն
կեանքի օղակը անքակտելի
թոյլ կու տամ
որ
ան-ժամանակ մահը
խուժէ՝
խլէ՝
ինձմէ
համրութիւնը անիմաստ

IV

ան-սէր մահ
ան-մահ սէր

V

Հողի քուրան

այրեց-վերջացուց
մարմինս
լափեց հոսքը մոխիրին
կաթող արգանդէս

մնացի ան-բջիջ
.....
.....

մահս քանդակեց զիս հողին վրայ
ես նոյնացայ հողին հետ

ԱԻԱԶԱԾԻՐ

ալիքին թնճուկը աւապին
վրայ կը քակէ անոր
դէռ տաք մարմինը

I

ջրանօթը
կը նուագէ
սարսափին վրայ ժայռին
երաժշտութիւն աղի
որ
կը թրջէ
կը լուայ
ոգիներու սատած
քարացած

անլեզու կախարդանքը
 թոթովելով կապտաբարբառը
 կ'իյնայ քարին վրայ

կապոյտը ալիքին
 բարձրադաղակ
 կը բզկտուի
 ահագնացող կարծրութեան

Ապառաժեայ ճակատում քսուելով
 ջուրին հետ ջրահուած թանձրութիւն
 ընդդէմ հեղուկ ուժէն անսանձ
 չպարտուող խստութեան

բռնկող հեղուկ
 խորունկէն ժայթքող

անբռնելի թացութիւն
 եւ
 երկիր կապոյտ
 որ
 կը զրկէ մարդ ձայնէ

II

անլքելի ցամաք
 կանչող ջուր

III

ծովաքարերուն շփումը
 ներբաններուն

կը կանչէր
 դէպի բացուածքը խաժ

ցնորքները
 կը վազէին ոտքերէն
 եւ
 ջուրը
 կը կլլէր
 շարժումները ընծայուող

կը պարպուէր
 ներաշխարհը ահագին
 կը տարածուէր
 կը խառնուէր
 փերուկներու հմայքին

վերջին անգամ ըլլալով
 կու գար
 իր խորունկը պարպելու
 եւ

տրուելու
 փափկութեանը կաթկթուն

իր
 արգիլուած տենդերը
 ան
 կը բերէր
 յայտնութեան

միայն
 ջուրը
 պիտ' գրկէր
 տխրութիւնը իր դէմքին
 ու
 պիտ' սիրէր
 շրթունքները համբուրուած

IV

ծովը
իր մէջ
կ'առնէ

վերջին նայումաժը

մթնող ճիչ
աստեղագնաց

ձերմակութիւնը ուսերուն
լուացող
խոնաւ- թովչանք ծովայիններու
ալիքներուն

տակ
հատուող մարմար միսէ

աչքեր
լուծուող յորձնաքներու
լեղափոխութեան

ջուր
բարուրող

երազը (անկարելին)
(երբ ցամաքը կը մերժէ, ծնիլ
ջրայիններու յիշողութեան մէջ)

տարփագին բախում

երազ կշռութող
բազմաղրուագ ենթաձայն ալիքի

խռովութիւնը հոգիին

լկող
այրող
ծովաբերան

ջրահարսերու ձերմակ քողեր
օղակող
պատանքող
(խեղդեալը)

ջրաստուածներու օրհնանք

Ծփանք

.....
.....

V

.....
մարմինը կը հագնի ջուրին ձայնը
.....
.....

ՆՈՒԱԳ

Ձայները կը փշրուին.
Ես կը փշրուիմ ձայներուն հետ.
Ալիքները ծովաքարերը կը շփեն.
Ծովաքարերը տիւրութիւն կը նուագեն:

Տխուրը ես եմ.
Կ'երթամ հոն՝ վայրս՝ ուր եղայ:
Ջգացի ինչ որ եմ.
Ջուրը մերկցուց զիս.
Գիշերին պէս մութ մարմինս եղաւ ծովինը:

Ծովինը միայն:

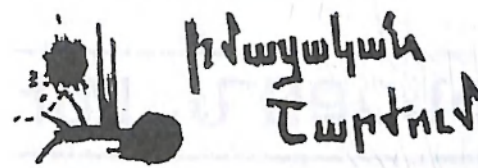
Երբ ջուր մտայ,
 Հեքիաթը սկսաւ
 Կանաչացած քարերու լպրծուն խոնաութեան մէջ.
 Ջրայիններու կապոյտ սեւցած աչքերուն մէջ.
 Սիրեցէ՛ք զիս.
 Այս գիշեր առէ՛ք զիս.
 Սիրեցէ՛ք զիս.
 Սիրեցէ՛ք զիս եւ վերջը խեղդեցէք.
 Խեղդեցէ՛ք զիս,
 Որ իմ հեքիաթս աւարտի ջուրին մէջ.
 Լուծուիմ, փշրուիմ՝ ինչպէս ձայնը ալիքին.
 Թող գան սիրեն ծովը.
 Սիրե՛ն...

Թող սիրեն մեռած բջիջներս հեղուկ.
 Սիրեն զիս՝ երբ սիրեն ծովը.
 Սիրեն ծովը՝
 Չհասկնալով թէ ամէն ալիք
 Աւազածիրին վրայ իր տիրութիւնը կը փշրէ:

Ես՝ փշրուած տիրութիւն,
 Աւազածիրին վրայ ալիքով նուագուած՝
 Կ'աւարտիմ.
 Ալիքը նոր նուագներ կը հիւսէ:

Պէյրուք

ՍՈՆԻԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ

ՉՈՐՍ ԱՆՈՒՆ...

Ուրախութիւն է մեզի համար յայտնել, որ մեր ներկայ համարին մէջ չորս մօր անուններ ստորագրութիւն ունին, երկուքը՝ Խաժակ Տէր-Գրիգոր-հան եւ Մելիք Տէմիրնեան, «Բագին»-ի ծնունդէն առաջ աշխարհ եկած, իսկ միւս երկուքը՝ Մարալ Փանոսեան եւ Սոնիա Քիլէճեան, «Բագին»-ի ծնունդէն ետք:

Բանասիրական հետաքրքրութիւն՝

Տեսական նշմար,

Արուեստի աշխարհին վերաբերող հարցեր եւ լուրեր,

Ու քանաստեղծական որոնում:

Նոր անունները միշտ լարուած ուշադրութիւն մը կը յուզեն անպայման եւ իրենց կապուած կը պահեն հետաքրքիր ընթերցողները այն ատեն, երբ անունով մօր չեն ըլլար ու մնար միայն, այլ նորութիւններ կը բերեն իրենց հետ եւ օրերու հոլովոյթին հետ՝ հոլովոյթ մը կ'ապրի մասն իրենց ստեղծագործական երկունքը:

Իր էջերուն մօր անուններու տեղ տալու կապակցութեամբ միշտ դժուարահան եղած է «Բագին» ու փորձած է չրացուիլ բոլոր անոնց առջեւ, որոնք գուրկ են շարունակական որոշ ապահովութիւն ներշնչելու ուժէն: Բանաստեղծութիւններու շարքով, արձակ էջերու ստուար թիւով ու խոհական գրութիւններու չորս-հինգ մտոյշներով ներկայանալու պահանջին հետ՝ խորքի, լեզուի, ոնի, մօր հորիզոններ մատնող արժանիքներու գոնէ մտոյշներ միշտ փնտռուած են ենթականերուն մօտ եւ ապա տեղ բացուած անոնց:

Դեռ մօտիկ անցեալին, Լոնտոնէն, Գահիրէն, Սիւննիէն ու Միացեալ Նահանգներու տարբեր ոստաններէն մէկական գրութիւն ստորագրած անձնաւորութիւններ ներկայացած են խմբագրութեանս եւ մենք դիտողականութիւն, յոյզ, ոնի երանգներ ու շունչ ունեցող ենթականերուն մամակով հաղորդած ենք մեր պայմանները ու անձկանօք կը սպասեմք իրենց շարքերուն:

Ձեմք կրնար ըսել, թէ մեր նախատեսութիւններուն մէջ անսխալ հղած ենք միշտ, քայց եւ այնպէս խստապահանջութենէն բխած արդիւնքին առթած հրմուսնքը անձանօք չէ եղած մեզի:

Իմագրութիւնս վստահ է, որ առաջին անգամ «Բագին»-ի մէջ ստորագրութիւն ունեցող վերոյիշեալ անունները մեր տրամադրութեան տակ դրած իրենց ձեռագիրներուն վրայ պիտի գումարեն ուրիշներ եւ պիտի արդարացընեն իրենց վրայ դրած մեր յայտերը, միշտ իրենց հանդիպելու առիթներ ընծայելով ընթերցողին:

Մ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

«ԻՆՉՔԱՆ ԼԱԻ

Ինքնավատահը, փխրունը, հպարտը, համեստը, ըմբոստը, անիրաւումը, հրաւեր մը ուղղողը, երապկոտը, լանձնումը, աղօթողը, պոռնիկը, հոգատարը, ինքնահաւանը, նուիրում մայրը, գեղջկուհին, իշխանուհին եւ շատ, շատ ուրիշներ համախմբւած ստեղծած են Վարուժան Մարտիրեանի քանդակած կիներու տօնահանդէսը, վարմացնելով դիտողը, թէ ինչքան լաւ հասկըցած, ապրած, ստեղծած ու, մա՛նաւանդ՝ մեկտեղած է վիրենք...

Հաճելի է տեսնել բոլորը միատեղ:

Հետաքրքրական է լսել վարմանքով լեցուն անխօս վրոյցը անոնց.

«Ինչքա՛ն լաւ հասկցած է մեկ...»:

Իւրաքանչիւրը իւրայատուկ ներաշխարհ մը ներկայացնող ու նկարագրի լատուկ դրոշմ մը կրող առանձին անհատականութիւն մըն է այստեղ...

Վարուժան Մարտիրեան իր երեսակայութիւնը, ապրումներն ու մատներու հմտութիւնը շաղախելով փայտի կեանքով լեցուն տրուիումներուն հետ՝ ստեղծած է դիմի հեղափոխական լինելով ծնունդ առնող գիծերու եւ հարթութիւններու, ու վանոնք բիրեղացնելով, վերածած է իւրայատուկ կերպարներու:

Նուազագոյն մանրամասնութիւններ օգտագործելով, առաւելագոյն տպաւորութիւն ստեղծող ու փայտի հարապատութիւնը պահելով, անոր ասզամ մը եւս իմաստ տուող, նոր կեանք բուրդող կերպարներու հեղինակն է ան:

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՄԱՐՏԻՐԵԱՆ

Ծնած է Պէյրութ՝ 1937ին:

1956ին աւարտած է Էջրէֆիէի Հայ Աւետարանական Բարձրագոյն Վարժարանը, ապա՝ տարի մը, 1957ին, յաճախած է Հայկազեան Գոլէճ:

1958ին, հետեւած է Պէյրութի Ամերիկեան համալսարանի Ճարտարագիտութեան ճիւղին:

ՀԱՍԿՑԱԾ Է ՄԵԶ...»

Վարուժան Մարտիրեան իր քանդակներուն մէջ ստեղծած շարժումի լուծումներով, հաճելի եւ տեսողական իւրայատուկ երածշտութիւն մը կը յօրինէ դիտողին եւ կերպարին միջեւ, յառաջացնելով թովիչ կապումութիւն մը: Կարելի չէ անցնիլ անոնց առջեւն եւ այս կամ այն քանդակին հետ չնոյնանալ եւ կամ չհմայիլ այս մէկով եւ այն միւսով:

Իւրայատուկ ոճով ներկայացուած տեսողականի եւ ապրումներու ներդաշնակութիւնը ակներեւ է իր տարածական ու ծաւալային լուծումներուն մէջ, երբ դիտողին աչքը հեղափոխ կերպով կը ճամբորդէ անոր հոսուն հարթութիւններուն ու գիծերուն վրային:

Փայտի բուրմունքին խառնելով կանացի ամենակախարհիչ լատկութիւնները, լատուկ մոգականութեամբ մը կ'ընդելուզէ վանոնք՝ իր հոգիի խորերէն ցայտող ամենանուրբ ապրումներուն հետ յայտնաբերելով իւրաքանչիւրը:

Ժամանակակից մտածողութիւն ունեցող, լայն երեսակայութեան տէր, բանաստեղծական ոգիով, գիծի եւ ծաւալի տեսողական լուծումներուն տիրապետած, ձեռքի հմտութեամբ օժտուած ու յարատեւ ստեղծագործելու անխախտ կամքով վիճումս Արեւտագէտն է Վարուժան Մարտիրեան:

...Անխօս վրոյցը կը շարունակուի իր կերպարներուն մէջ եւ անոնց վարմանքը կը վերածուի համախոհ եզրակացութեան...

ՄԱՐԱԼ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

1959ին մեկնած է Հայաստան, 1963ին աւարտած է Երեւանի Փոլիտեխնիկ ինստիտուտը՝ Բաղաքացիական եւ Արդիւնաբերական Ծիմարար ճարտարագէտի Մագիստրոսի աստիճանով:

1963ին վերադարձած է Լիբանան:

1988ին եւ 1990ին Հայաստանէն ստացած է Ազգային Ժամանակ եւ Գերազանց Իրագործման 2 պատուագիր, մասնակցելով Իջեւանի մէջ կազմակերպուած քանդակագործներու միջազգային սեմինարներին:

1991էն կերպարուեստի եւ Ռայկական ճարտարապետութեան պատմութիւն աւանդած է «Համազգային»ի Հայագիտական Բարձրագոյն Հիմնարկին մէջ:

Մարտիրեան ներկայացուցած է խմբային, թէ անհատական ցուցահանդէսներ, Լիբանան եւ ուրիշ երկիրներու մէջ:

**ԼԻԲԱՆԱՆԱՀԱՅ
ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾ՝
ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՄԱՐՏԻՐԵԱՆԻ ՀԵՏ**

—Ե՞րբ եւ ինչպէ՞ս սկսած է՞
ֆանդակել:

—Լիբանանի պատերազմի
սկզբնական շրջանին, անդործու-
թենէ մղուած, Այնճարի մէջ բան-
տարկուած, երբ բան չկար ընե-
լիք: Փայտի կտոր մը առի ու
սկսայ շերեփներ եւ նման փոքր
առարկաներ շինել...

—Ինչո՞ւ փայտի կտոր եւ ո՛չ
ուրիշ որեւէ բան...

—Ներքին պահանջի իբրեւ
արդիւնք, որ անպայման պէտք է
դրսեւորուէր...

—Իսկ եթէ պատերազմը չըլ-
լար եւ անգործութիւն չըլլար, ի՞նչ
պիտի ըլլար ձեր այդ «ներքին պա-
հանջին» նակատագիրը:

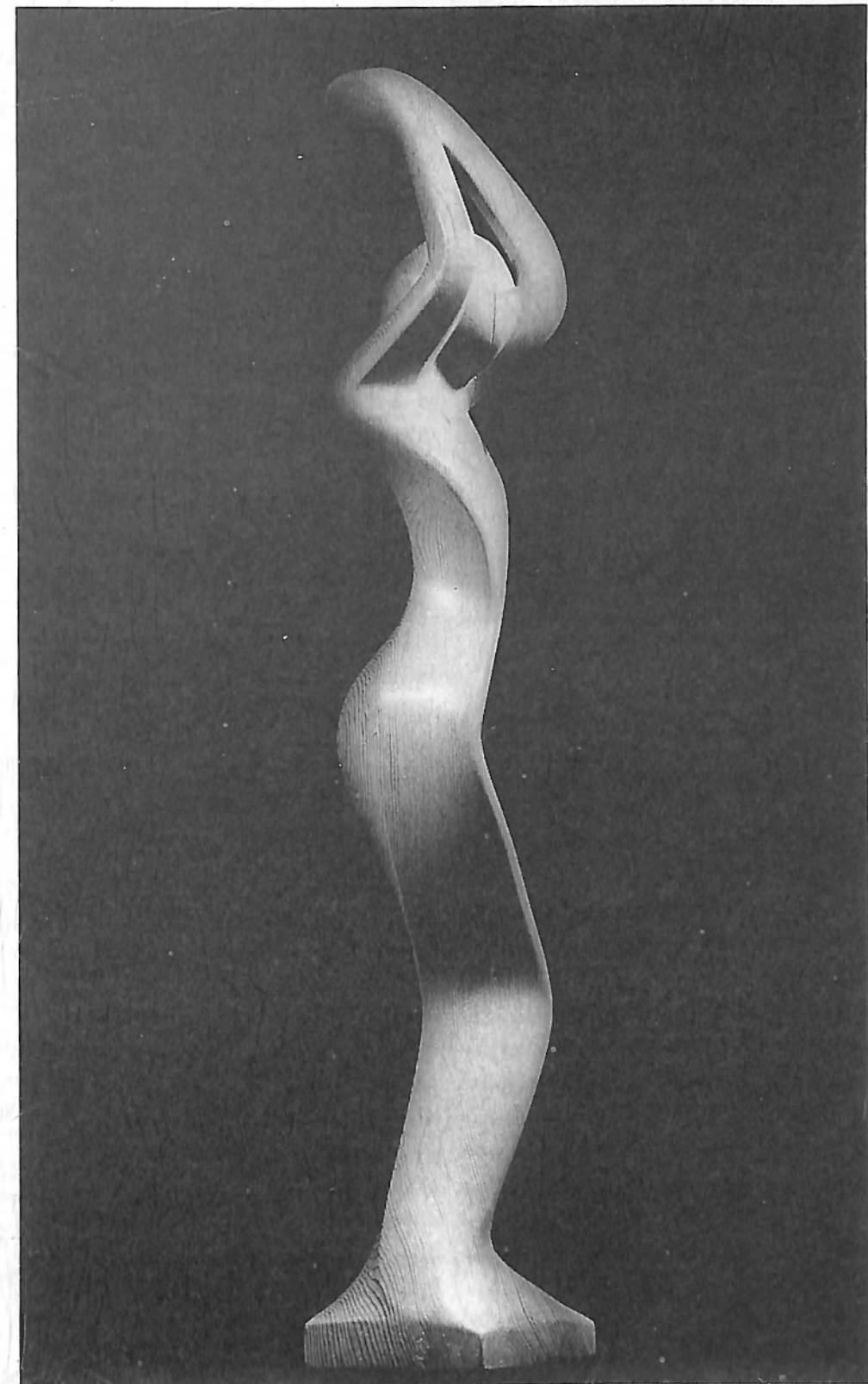
—Վստահաբար ուրիշ առի-
թով մը պիտի դրսեւորուէր ան-
պայման, որովհետեւ կը հաւա-
տամ, որ երբ ցանկութիւններ ու-
նիս եւ կ'ուզես զանոնք իրակա-
նացնել ու այդ իրականացման
ճամբուն վրայ կրնաս հսկայա-
կան խոչընդոտներու հանդիպիլ,
ինչպէս կեանքի, կենցաղի, ապ-
րուստի մտահոգութիւններու,
որոնք կրնան պատճառ դառնալ
այդ ցանկութիւնները իրակա-
նացնելուն յետաձգման, սակայն

երբեք չեն մոռցուիր, եւ անպայ-
ման կու գայ ժամանակը, երբ կը
գտնեն յարմար առիթը պայթե-
լու:

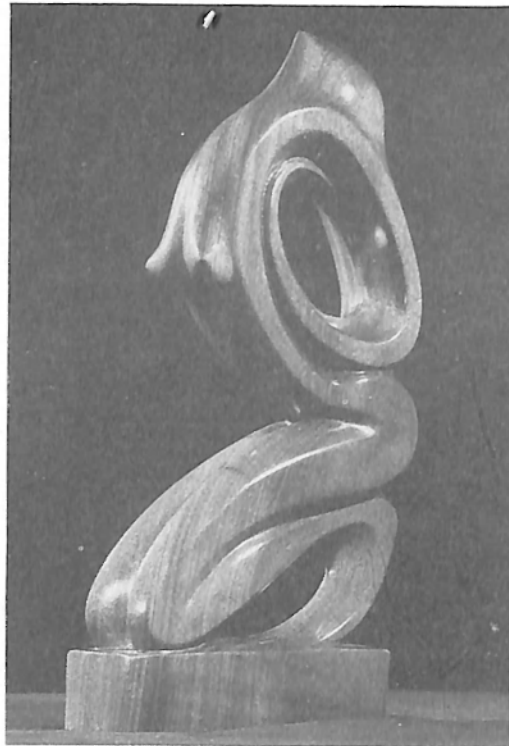
—Հասունացման մակարդակի
հասնելով՝ պայթող որեւէ վիճակ
անպայման նախապէս նշաններ ցոյց
կու տայ. կա՞ն աւելի հիմ փորձեր,
օրինակ, մանկութեան օրերէն:

—Հազիւ ութ-ինը տարեկան
էի, երբ սկսայ ծառերու կոճղե-
րու կեղեւներով պզտիկ նաւակ-
ներ շինել: Մեծ հայրս փայտի վրայ
վարպետ աշխատող մը եղած է,
իսկ հայրս՝ ատաղձագործ: Փայ-
տը եւ գործիքները ինծի համար
եղած են առօրեայ ներկայու-
թիւն, մանկութեան օրերէս: Հա-
ճելի է ինծի նոյնիսկ յիշել, թէ
ինչպէս մեր ապրած այդ խեղ-
ճուկրակ վիճակի օրերուն ես իմ
չինած նաւակներս կը ծախէի 5
կամ 10 դրուշի եւ կը զարմա-
նայի, ինչպէ՞ս առնող կ'ըլլար,
ինչպէ՞ս այդքան դրամ կու տա-
լին, այդքան պարզ ու դիւրին
սարքուող առարկայի մը: Բայց,
ըստ երեւոյթին, ինծի համար
միայն դիւրին էր...

—Այդ օրերուն աւելի լաւ էր
«Business»ը, թէ հիմա:

ՍԵՐՓՈՒՄ

«ԱՍՅԱՐԹԷ»

—Այդ օրերուն...

—Միջև հիմա Ձեր բոլոր ստեղծագործութիւնները եղած են միայն փայտով: Ինչո՞ւ: Կրնա՞յ պատահիլ, որ օր մը ուրիշ միւս ալ օգտագործէի:

—Քանի մը հիմնական հարցեր կան իմ միայն փայտ գործածելու հետ կապուած:

Նախ՝ ինչպէս ըսի, փայտը իմ առօրեային մաս կը կազմէր, միշտ ներկայութիւն էր իմ կեանքին մէջ: Նաեւ փայտը տաշելու դիւրութիւնը եւ գործիքներու գործածութիւնը ինծի աւելի մօտիկ եղած են իբրեւ գործ: Իսկ գալով աղտոտութեան, փայտը տաշելու պարագային մեծ յարմարութիւններ չ'ենթադրեր, իսկ

եթէ մտածենք քարի մասին, անշուշտ մեքենայացած աշխատանքի ձեւը եւ տաշելու պարագային աղտոտութիւնը, փոշին յատուկ յարմարութիւններ ստեղծելու պարտադրանքին տակ կը դնեն քանդակագործը, որուն կարելիութիւններուն մասին չեմ իսկ մտածած մինչեւ այսօր, հակառակ անոր, որ կը հաւատամ, թէ քարն ալ ունի իր բնական շատ գեղեցիկ ու ազնիւ երանգաւորումը եւ իւրայատկութիւնները: Թերեւս օր մը մտածեմ քարով կամ մետաղով բան մը ընել:

—Կը նշանակէ, թէ կաթողիկէ պսակ չէ՞ կնքած փայտին հետ, կրնա՞ք օր մը ուրիշ ընտրութիւն ալ ընել:

—Այո, սակայն պէտք է ըսեմ, որ միշտ նախապատուութիւնը կը վերապահուի փայտին, որովհետեւ փայտը ինծի համար շատ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան որեւէ ուրիշ նիւթ: Ան իբրեւ ծառ յաճախ ինքզինք նորոգած է, տարուան իւրաքանչիւր եղանակի փոփոխման ազդեցութիւնը կրած է իր վրայ: Վերակենդանացած է իր տերեւներով ու ծաղիկներով, տուած է պտուղ եւ դարձած է կեանքի խորհրդանշ: Ան ինծի համար սրբութիւն է եւ, անոր ջերմութիւնը զգալ ու անոր երկար տարիներու կեանքի ալիքները շօշափել եւ, իմ մտապատկերով, զայն անգամ մը եւս կենդանացնել՝ նոր

զգայնութիւն մը մէջը գնելով, ինծի համար շատ հաճելի է: Կը յուսամ, որ անոնք կ'ըլլան մնայուն...

—Վարուժան Մարտիրոսեան անցնում է իրրեւ ուղղակի քանդակող արուեստագէտ, այսինքն՝ մալիապէս թեման առանց շօշափելի ձեւով մշակելու կամ յատկապէս մը առանց պատրաստելու դիմած է ուղղակի փայտին: Ի՞նչն է առաւելութիւնը եւ անպատեհութիւնը այս ձեւին:

—Նախ ըսեմ, որ քանդակի՝ պարագային գծագրական Scetch չ'ըլլար: Կրնաս միայն կաւով օրինակ մը պատրաստել, որպէսզի կարենաս աւելցնել եւ պակսեցնել: Պակսեցնելը փայտի պարագային դիւրին է, սակայն աւելցնելը՝ անհնար: Սկզբնական շրջանին փորձած եմ նիւթին եւ գործիքներուն ծանօթանալ, սակայն այս հանգրուանը անցրելէ ետք, իմ մտքին մէջ կերպարը, իբրեւ վերջացած թեմա, ա'յնքանամբողջական, գեղեցիկ ու լրացած կը կազմաւորուի, որ երբեք պէտք չեմ զգար կաւէ օրինակ մը շինելու ձեւին դիմելու: Սակայն, երբ հարցուցիք անպատեհութիւններուն մասին, ըսեմ, որ ամէնէն հիմնականը հետեւեալն է. պէտք է ծայրայեղօրէն զգոյշ ըլլալ եւ յաւելեալ բան մը չհանել, որովհետեւ չես կրնար «սրբագրել»: Երկրորդ անպատեհութիւնը այն է, որ եթէ կոնդով կ'աշխատես եւ ոչ թէ մշակուած փայտով, կոնդը կըր-

«ԱՎԵԿԱԼՈՒԹԻՒՆ II»

նայ չսպասուած թերութիւն մը կամ տհաճ անակնկալ մը ունենալ իր մէջ: Այդ պարագային պիտի հրաժարիս գործէն: Մշակուած փայտ գործածելով, այս դժուարութեանէն կրնանք հեռու մնալ:

Անպատեհութիւններէն մէկը նաեւ հետեւեալն է. իւրաքանչիւր հարուած հատուած մը պիտի հանէ փայտէն, ուր պէտք է ծայրայեղօրէն զգոյշ ըլլալ եւ շատ փոքր ծաւալով հատուածները տաշել, որ կը նշանակէ դանդաղ ընթացք: Այս կը ստեղծէ ժամանակի հարց, սակայն երկար ժամանակ տրամադրելով կ'ունենաս գործին հետ աւելի լաւ շփուելու, աւելի փայտին մէջ մտնելու անոր հետ հա-

դուրդուկուկ ու գայն շօշափելու առիթ, որ քեզմէ մաս մը դարձնելու առաւելութիւնը կը ստեղծէ:

Ժամանակի հետ կապւած կ'ունենամ ուրիշ դժուարութիւն մը եւս, որ երբ նիւթ մը մտքիս մէջ ծնունդ կ'առնէ եւ կը սկսիմ քանդակել, պէտք է տրամադրեմ երկար ժամանակ, եւ երբ կը սկսի յաջորդ նիւթը կազմաւորուիլ, կը զգամ թեմաներու հրմշտուքը, որովետեւ մինչեւ մէկը չվերջանայ, նորը չեմ կրնար սկսիլ:

—Տեսողականի պատկերացումը եւ ապրումը մը ծնած միւսը որքանով եւ ինչպէ՞ս կը ներդաշնակուին:

—Իմ պարագային՝ ստեղծագործութեան բաժինը աշխատանքի հետ զուգահեռ կ'ընթանայ. գործին հետ չփուլած ատեն է, որ կը զարգանայ միտքը. նիւթի պարտադրած իրականութեան պատճառով կը ստիպուիմ ծաւալային եւ տարածական այնպիսի լուծումներ յայտնաբերել, որ ստեղծագործութեան հիմնական ուղին կը ճշդէ, որ ինքնին տեսողականին ու ապրումին ներդաշնակութիւնն է, որ կը դառնայ իւրայատուկ ոճ:

Ես իմ քանդակներուն մէջ կը ստեղծեմ հարթութիւններ եւ հարթութիւններու հատումներով կը ծնին իմ գիծերը, իսկ այդ գիծերն ալ շարունակական են:

Ես ունիմ համաչափութեան իմ ներքին հասկացողութիւնը, որ իւրաքանչիւր քանդակի պարագային կը փոխուի, որովհետեւ ապրումը տարբեր է, թէեւ բոլորին մէջ գոյութիւն ունի նոյնութիւն (150 է աւելի գործեր), սակայն իւրաքանչիւրը առանձին նիւթ է, առանձին քանդակ է եւ որեւէ մէկը միւսին կրկնութիւնը չէ:

—Հակառակ ամոր, որ մեծամասնութիւնը կ'իմքեր են:

—Առանձին կ'ին քանդակած եմ, իսկ եթէ տղամարդ կայ, անպայման հետը կ'ինը կայ:

—Իմ ցնայեալը կը հասնի միմիայն հարցումին: Ձեր գործերուն մէջ, ինչպէս ըսի, գերիշխող թեման կ'իմք է: Խօսիմք կ'ընդ մասին քառերով, փոխան քանդակի:

—Քիչ մը դժուար է նման նիւթի մը մասին խօսիլ: Եկէք հարցը այսպէս դնենք: Ինձի համար աշխարհի զարգացման, աճման եւ ամէն մղումի հիմնական ուժը կ'ինն է: Առանց կ'նոջ՝ տղամարդը թռչունի նման կ'ու գայ ու կ'երթայ. ան չէ տունը, ընտանիքը, ազգը, ժողովուրդը պահողը: Տղամարդը միջոց է միայն եւ ասիկա բնականոն վիճակ է ո՛չ միայն կենդանական, այլեւ բոլորական աշխարհին մէջ:

Օրինակ, եթէ որեւէ ծառ առնենք, ան կ'ու տայ միլիոնաւոր բեղմնափոշի, սակայն

հարկներով կամ տասնեակներով պտուղ կը բռնէ միայն: Երբ բնութեան մէջ ծաղիկ մը դիտենք, պիտի տեսնենք իգական օրգանը միշտ աւելի բարձր է, քան բեղմնաւորման թելիկները, որպէսզի մեղուի միջոցաւ դուրսէն բեղմնափոշին գայ եւ զինք բեղմնաւորէ: Ամէնէն շատ գտանելի բանը փոշին է ու ինչ որ շատ է՝ արժէք չունի: Իսկ հագուագիւտը, որ միլիոնաւորի հետ համեմատած միայն տասնեակներով է՝ այդ ալ իգական մասն է: Այս է բնութիւնը, իսկ մարդն ալ բնութեան մէկ մասնիկն է, ուր արուն միայն միջոց է, իսկ էգը՝ պահող, պահպանող ու շարունակութիւնը ստեղծողը: Այստեղ կրնամ ուրիշ պատկեր մը եւս տալ. երբ բանաստեղծը կը նկարագրէ, թէ ինչպէս կ'իջնէ ծովու յատակը եւ կը գտնէ մարգարիտը, զոր խեղճ խեցին տանջանքով ու չարչանքով ստեղծած է, կը բերէ գայն կ'նոջ՝ գայն զարդարելու համար: Ինչո՞ւ պէտք է զարդարել կ'ինը: Կը տեսնէք, կ'ինը յաճախ անուղղակիօրէն ստիպած է տղամարդը, որ զինք պաշտէ, գեղեցկացնէ, սիրէ, բեղմնաւորէ եւ իրեն ծառայէ: Բնութեան օրէնքն է սա եւ ոչ թէ իմ հնարածը. ինչպէ՞ս կրնաս տղամարդուն արժէք տալ, երբ հակառակն է միշտ ճիշդը: Այսինքն՝ մի նայիք, որ հիմա իշխանութիւնը այնպէս եղեր է, որ միշտ տղամարդիկ են իշխողները, սակայն ամէն

բան խեղաթիւրուած է ներկայիս եւ ոչ թէ սիրով ծնունդ առած: Երբ սիրոյ իշխանութիւնը լլայ, հարցը լրիւ կը փոխուի եւ կ'լլայ ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս ժամանակին գոյութիւն ունեցած է: Մայր իշխանութեան ժամանակ մէկ կ'ին քանի մը տղամարդ ղեկավարած է, իբրեւ մայր ինքն է եղած տէրն ու տիրականը եւ հրամայողը, եւ ինչո՞ւ կը խորհիս, թէ մենք Աստուածածիւնը կը սիրենք եւ կը պաշտենք, կամ ինչո՞ւ Անահիտ աստուածուհի ստեղծած ենք. որովհետեւ ան է, մայրը, որ կը պահէ շարունակականութիւնը:

...Կ'ըսէ, որ դուն գեղեցիկ չես, բայց քու հմայքդ անուղղակիօրէն կը ստիպէ, որ ես քեզ գեղեցիկ տեսնեմ, եթէ նոյնիսկ գեղեցիկ չես՝ գեղեցկացնեմ քեզ: Մէկ խօսքով՝ տղամարդը միջոց է:

Այստեղ կ'ուզեմ ուրիշ բան մը ըսել, թէ՛ ինչ որ հիմա ես այստեղ կը բացատրեմ՝ մտածելով է, որ կ'ըսեմ. սակայն, երբ կը քանդակեմ, այս բոլորին մասին չեմ մտածեր, այլ անոնց միացումը կը ստեղծէ մղումներ, որոնք կը դառնան աղբիւրը իմ ստեղծագործութեան: Իմ քանդակներուն մէջ կը նշմարէք, թէ բռնացող կ'ին չկայ, այլ տրուող կ'ին կայ, նազանքով, սիրով լեցուն...

—Սակայն պէտք է ըսել, որ կ'իմ արարածը ունի դրական եւ բացասական յատկութիւններ: Ինչո՞ւ միշտ դրականն է Ձեր մօտ:

«ԱՂՈՅՔ I»

—Ես որովհետեւ կը սիրեմ գեղեցիկը տեսնել: Ես վատ բան չեմ ուզեր տեսնել, աշխարհի մէջ շատ վատ բան կայ, բայց զիս հետաքրքրողը լաւն է...: Վերջերս, թանգարանի մը մէջ դիտեցի գործերը աշխարհահռչակ նկարիչի մը, որ քանդակներ ալ ստեղծագործած է: Գծած ու քանդակած է կանայք, սակայն ի՛նչ կանայք. եթէ կինը այս է, հազար տարի չէ, միլիոն տարի վերջ իսկ չես ուզեր տեսնել զայն:

Կնոջ այդքան վատութիւնը, վատ ձեւով ներկայացընելը, չարութիւնը, աններդաշնակ վիճակը, տգեղութիւնը կարելի չէ պատկերացընել: Տղամարդ մը այդքան վատ վերաբերմունք չի կրնար

ունենալ կնոջ նկատմամբ: Կին մը թերեւս կրնայ այդպէս վերաբերիլ ուրիշ կնոջ մը նկատմամբ, սակայն տղամարդ մը՝ անկարելի է:

Իսկ ինչո՞ւ ըսի, թէ կին մը կրնայ. որովհետեւ, եթէ կինը այդ նախանձը չունենայ, կեանքը չի գոյատեւեր: Կինը իբրեւ ընդհանուր հասկացողութիւն, բնագոյաբար ունեցած իր յատկութիւններէն մէկն է նախանձը, անշուշտ ծայրայեղութիւններու մասին չէ, որ կը խօսիմ հոս:

Երբ առնենք յունական հասկացողութիւնը, կը տեսնենք, որ տղամարդու գեղեցկութիւնը իբրեւ արժեքաւոր առնուած է. արուեստի իմ հասկացողութիւնը այս չէ, իմ մօտ աւելի հարցը կը յենի զգացական, փիլիսոփայական, կենսական, բնագոյական հարցերով հիմնաւորուած արժէք մը տալու կնոջ՝ իմ ստեղծագործութիւններով:

—Նկատի ունեցալով Ձեր վերջին գործերը, ինչպէ՞ս կը բացատրէք կնոջ մարմնի եւ երաժշտութեան միաձուլումը:

—Երբ առնենք կնոջ մը մարմնի համաչափութիւնները եւ նոյնիսկ անհամաչափ համաչափութիւնները, ժպիտը, քալուածքը, ձայնը, մարմնին ձեւը, շաբոնները, ան որոշակի տատանումներու կ'ենթարկուի. ի վերջոյ, երաժշտութիւնը ի՞նչ է, եթէ ոչ նոյն տատանումներու ներդաշնակ ձեւը: Ո՛րքան ներդաշ-

նակ է կինը ինք իր մէջ՝ իր մարմնով եւ ամբողջ կառուցով, ա՛յնքան աւելի մօտ է երաժշտութեան համաչափութեան: Ես միշտ սիրած եմ լարային գործիքներու ստեղծած երաժշտութիւնը, որ շատ մօտ է կանացի ձայնին, ինչպէս ջութակը եւ նոյնիսկ թաւջութակը. անոնք թմբուկի կամ փողային գործիքներու ձայնին անշուշտ չեն նմանիր, ունին շատ հաճելի մեղմութիւն մը եւ իրենցմէ բխած մեղեդիներուն մէջ կը զգացուի կանացիութիւն...

Կնոջ ամբողջական համաչափութիւններուն մէջ գոյութիւն ունի երաժշտութիւն, իսկ երաժշտութեան մէջ գոյութիւն ունի կանացի նրբութիւն...

—Ձեր վերջին գործերուն մասին ալ խօսել ետք, կ'ուզեմ Ձեր կարծիքը առնել Լիբանանի եւ հայրենիքի ժամանակակից արվեստին մասին:

—Անկեղծ ըլլալու համար, այդքան ալ մօտէն ծանօթ չեմ հայրենիքի մասին վերջին եօթը-ութ տարիներու պայմաններուն, սակայն ընդհանուր կարծիք մը տալու համար՝ ըսեմ: Հայրենիքի մէջ արուեստագէտները անցումային շրջան մը կ'ապրին եւ Արեւմուտքի ազդեցութիւններու պատճառով, դպրոցներու ընդօրինակութիւններ կը փորձեն. սակայն այս հանգրուանէն ետք, իսկական արուեստագէտը վստահաբար պիտի

«ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ»

գտնէ իր արտայայտչաձեւը եւ պիտի ստեղծագործէ այն՝ ինչ որ իսկապէս պիտի ըլլայ անկախորեւէ ազդեցութենէ: Սակայն պէտք է ըսեմ, որ թերեւս հիմա արդէն կան այդպիսիներ, որոնց մասին ես տակաւին տեղեկութիւն չունիմ. իսկ ինչ կը վերաբերի լիբանանահայ արուեստին, նախ՝ նկարչութիւնը իմ մասնագիտութիւնը չէ, իսկ հայ քանդակագործներն ալ արդէն հազիւ մէկ ձեռքի մատներուն վրայ կը հաշուուին եւ անոնք ալ արդէն մէջտեղ են:

—Մեզ՝ հայերս, յաճախ եւրոպր արուեստագէտներու պարագային, կը բացաձեւեմ հարցում մը, որուն ես անճշտապէս երբեք չեմ հաւատար, սակայն կ'ուզեմ լսել ձեր

կարծիքը. երբ ձեզի հարցնեմ, թե ո՞ր է հայկականութիւնը Վարուժան Մարտիրոսեանի արուեստին մէջ, ի՞նչ պիտի ըսէք:

— Իմ գործերուս հայկականութիւնը այնքանով հայ է, որքան որ ես հայ եմ: Ստեղծագործողը եթէ հայ է եւ հայ կը զգայ, գործերն ալ հայկական են: Ես գրականութիւն չեմ մշակեր, որ գործածեմ հայ լեզուն. իբրեւ միջոց, իմ նիւթս փայտն է. փայտը կը բերեմ Ամերիկայէն, Չինաստանէն, Եւրոպայէն կամ կը վերցնեմ Լիբանանէն եւ, երբ կը ստեղծագործեմ, արդէն կը գործածեմ համաշխարհային լեզու. արդէն քանդակ, նկարչութիւն կամ որեւէ արուեստ համաշխարհային մշակոյթին մաս կը կազմէ: Ազգային մշակոյթը այն է, ինչ որ իւրայատուկ ձեւով կրնանք մեկուսացնել, այսինքն՝ լեզուական հարցերու հետ կապուած է: Մտածելակերպը կրնայ հայկական մշակութային կուտակուած ամբողջական բանի մը արդիւնքը ըլլալ, բայց ստեղծագործութիւնը, եթէ արուեստագէտը հայ է, հայ մտածեր է, հայ ապրել է եւ իբրեւ հայ կ'աշխատի, արուեստն ալ կ'ըլլայ հայկական: Իմ գործերը եթէ դիտենք եւ նշմարենք, որ կերպարները կը ներգրաւեն, ֆիկուրաթիֆը, վերացականը եւ միտքը ստեղծագործողին ու դիտողին, այդտեղ արդէն սահմանափակ չեն ազգային մշակոյթի արտայայտչաձեւերը, այլ

դուրս ելած են անկէ եւ բոլորն ալ կրնան ընդունիլ եւ, իմ կարծիքով՝ այս մէկը հարստութիւն է եւ ոչ թէ անպատեհութիւն, տկարութիւն եւ կամ հայկականութեան պակաս:

— Բա՞նի մը բառերով կրնա՞ք տալ հոմանիշները հետեւեալ բառերու.

Արուեստ

— Արուեստ հասկացողութիւնը ենթակայական բնոյթ ունի: Այսպէս կարելի է ձեւակերպել մարդուն համամարդկային մտքերը եւ հոգեկան աշխարհը, երբ արուեստագէտը ապրելով ու տառապելով կը փորձէ բան մը ստեղծել եւ ուր մարդիկ չեն կրնար անտարբեր մնալ, ստեղծած կ'ըլլայ արուեստ մը: Մարդկայնացընող ու ազնուացնող բան մը հաղորդելու ձեւ է արուեստը: Կի՞ն

— Ամբողջութիւն:

Փայտ

— Ապրող կենդանի նիւթ:

Յաջողութեամբ գաղտնիքը

— Աշխատանք. ինքզինք պատրաստել եւ արտադրել:

Երաժշտութիւն

— Կին:

Կեանք

— Տառապանք:

Սէր

— Ամենամեծ մղիչ ուժը:

Մահ

— Մարսափելի վիճակ, ամէնէն վախազդու բանը, ամենամեծ դրդիչ ուժը, վերջաւորութիւն, անխուսափելի

վերջաւորութիւն:

— Ի՞նչ ունիք ըսելիք հայ երիտասարդ սերունդին:

— Հայ երիտասարդը մեծ երազներ ունի եւ այդ երազները իրականացնելու հնարաւորութիւնները շատ աւելի են, քան էին մեր ժամանակին: Ժող խուսափին ամբարտաւանութենէ: Ամէնէն գեթամանակին յարգը պէտք է գիտնան. թող իրենց ազգը լաւ ճանչնան՝ իր պատմութեամբ, մշակոյթով, աւանդութիւններով, կենցաղով, անցեալով եւ ներկայով:

Եթէ դուն քու ազգդ լաւ չճանչնաս, ինչպէ՞ս կ'ուզես, որ համապատասխան լաւ գնահատական տաս օտար մշակոյթին:

Թող խուսափին ամբարտաւանութենէ: Ամէնէն գեթամանակին յարգը պէտք է գիտնան. թող իրենց ազգը լաւ ճանչնան՝ իր պատմութեամբ, մարդ կրնայ ինքզինք աւելի պարտադրել:

Պէյրուս

Հարցալրոյցը վարեց՝
ՄԱՐԱԼ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐ...

Իտալիոյ Բատովա ֆաղափի ֆաղափապետական մշակութային յանձնախումբը, յենւելով ֆանդակներու նկարներուն, յետ քննարկման որոշած է 18 Սեպտեմբերէն մինչեւ 25 Հոկտեմբեր 1998, առաջին անգամ ըլլալով Արեւելէն հրաւիրել Մարտիրեան Վարուժանը եւ կազմակերպել անոր անհատական ցուցահանդէսը Թուսեշինի» սրահին մէջ, ստանձնելով ֆանդակներու տեղափոխութիւնը եւ Մարտիրեան ամուլի կեցութեան ծախսերը, ինչպէս նաեւ աֆիշ- հրաւիրատուի տրպագրութիւնն ու ցրումը, որպէս Արեւելի եւ Արեւմտի մշակութային փոխ յարաբերութիւն:

Պաշտօնական քաջման արարողութիւնը կատարւեցաւ ֆաղափի մշակութային գործունէութեան ընդհանուր տնօրէն Մաուրօ Տոնալթոյի կողմէ, որ միաժամանակ ունեցաւ համապատասխան ելոյթ: Իրեն յաջորդեց Թանգարաններու ընդհանուր տնօրէն՝ Դոկտ. Փաուլօ Կետինայի ելոյթը, ուր ի միջի այլոց տրուեցաւ ընդհանուր գնահատականը Վարուժան Մարտիրեանի ֆանդակներուն:

Թաքման հանդիսութեան ներկայ էին Փատովա ֆաղափի պատասխանատու մարմնի ներկայացուցիչներ, մտաւորականութեան աւագանին եւ սիրողներ:

Վարուժան Մարտիրեան յայտնեց իր շնորհակալութիւնները կազմակերպիչներուն:

Ցուցահանդէսը այցելած են մօտաւորապէս 3000 այցելուներ, աշխարհի չորս ծագերէն, որոնցմէ 500ը մատնանի մը մէջ ձգած են գրաւոր արձանագրութիւն, յայտնելով իրենց տպաւորութիւնն ու գնահատականը:

Այցելուներու կարգին էին ֆաղափական գործիչներ, կրօնաւորներ, քարճրաստիճան գիւնտրականներ, երաժիշտներ, բժիշկներ, համալսարանի դասախօսներ եւ սիրողներ:

25 Սեպտեմբեր 1998ին, տեղի ունեցած է մամլոյ

աւուլիս մը ֆաղափի հանրային գրադարանի մէջ, «Հագար ռն, գումարուած՝ հագար արուեստ...» Թեմայով, ուր կարծիքներ յայտնած են արուեստի քննադատ Փաուլօ Ռիզզի, համալսարանի դոցենտ՝ Սիլվիա Բեկարարօ, Պոլոկ ֆաղափի ակադեմիայի տնօրէն՝ Վիթթորիօ Մաշայնի, արուեստի քննադատ՝ Օկտաւօ Ալեսանտրի, ինչպէս նաեւ յոյլ մը արուեստագէտներ: Ասուլիսի ընթացքին կատարած են գնահատականը իրենց կազմակերպած երկու ֆանդակագործներու գործերուն՝ Վարուժան Մարտիրեանի եւ Ալեքսանտր Բոսուրի:

Այդ գնահատականները հրատարակուած են «*Ժն-Ֆորմ ապանօ*» ամուս, թիւ 16 գրքոյկին մէջ:

Վարուժան Մարտիրեանի մասին Թանգարաններու տնօրէն Փաուլօ Կետինա գրած է.

«*Թու արուեստիդ չիմքը Լիրանան է, հրաշագեղ՝ ինչպէս մայրին: Թու գործերդ կը ներկայացնեն Լիրանանի գեղեցկագոյն դէմքը եւ, լիրանանեան մշտադալար մայրիկի ներկայութեամբ, դուռն կը դառնաս ամենակարող, մայիստրօ:*

«*Այս Ս. Գրային քանի մը տողերը ինծի ներշնչեցին այն վայրկեանները, որոնց ընթացքին ես ծանօթացայ ծագումով հայ լիրանանցի քանդակագործ՝ Վարուժան Մարտիրեանի արուեստին:*

«*Արուեստիդ միջոցով զգացի նոր կեանք ստացած, վերստին շնչաւորուած փայտի բուրմունքը. կրցայ ներթափանցել փայտի մոգական աշխարհը, որ իմ մէջ ծնունդ տուաւ բանաստեղծական ներաշխարհի:*

«*Վերացական եւ ֆիկիւրալիֆ ոճերու համատեղութեամբ, Վարուժան Մարտիրեան իր տաղանդով ներթափանցած է փայտի աշխարհը, որ չ'ենթարկուիր ոչ մէկ լեզուի եւ ոչ ալ երկրաչափական կերպաւորման, այլ կու տայ ազատութիւն բնական, երազային եւ գեղադիտական որակներու, որոնք իրենց խորութեամբ խիստ մօտ են մարդկային նւիրական զգացումներուն, այսինքն՝ կանացիութեան, զգայնութեան, Մայրութեան...»:*

ՄԵԼՔՈՆ ՏԷՄԻՐՇԵԱՆ

ԵՐԱԺՇՈՒԹԻՒՆ,
ԼԵՉՈՒ ԵՒ ԼԵՉՈՒԱՄ ՏԱԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

Երաժշտութիւնը եւս, մշակոյթի եւ գեղարուեստի միւս մար-
գերուն պէս, *արտայայտութեան եւ հաղորդակցութեան միջոց է*։
ինչպէս՝ գրականութիւնը, կերպարուեստը, պարը, շարժապատկերը,
եւայլն։ Տարբերութիւնը միջոցներու ընտրութեան մէջ է։ Երաժշ-
տութիւնը կ'օգտագործէ երգն ու հնչիւնը, գրականութիւնը՝ բառն ու
խօսքը, կերպարուեստը՝ գոյնն ու ձեւը, պարը՝ կշռոյթն ու շարժումը,
իսկ շարժապատկերը, իրրեւ գերազանցօրէն «համադրական ար-
ւեստ», բոլորին համադրումն ու ամէնէն ամբողջականն է՝ բովան-
դակութեան եւ միջոցներու քազմագանութեան իմաստով...

Երաժշտութիւնը միաժամանակ *լեզու եւ լեզուամտածողութիւն է*։
Լեզուամտածողութիւնը կամ *մտածելակերպը* անհատի մը, հաւա-
քականութեան մը կամ ժողովուրդի մը մտածողութեան եւ արտայայ-
տութեան իւրայատուկ եղանակը, ձեւն ու ոճն է. ան դարերու ընթացքին
կամաց-կամաց կազմաւորուած իւրայատուկ համակարգ է, որ ժամանա-
կի ընթացքին ամբողջանալով կը պայմանաւորէ ժողովուրդի մը ընկալ-
ման, մտածողութեան, յղացումներու եւ արտայայտութեան ինքնատը-
պութիւնը։ Եւ տարբերացման այս տարբերային ընթացքին է, որ ժողո-
վուրդներ, ոճեր ու դպրոցներ կը տրոհուին եւ էապէս կը զանազանուին
իրարմէ։ Պատմական այս բնական ընթացքով է, որ իւրաքանչիւր ժողո-
վուրդ կ'ունենայ լեզուամտածողութեան իր սեփական համակարգը, որ
կը պայմանաւորէ եւ միաժամանակ կը հաստատէ անոր ինքնութիւնն ու
ազգային պատկանելիութիւնը՝ հիմնուելով պատմամշակութային խո-
րագոյն արմատներու եւ *նախնական ենթահողի* մը վրայ։ Հետեւաբար,
պատմական եւ բնական այս հասկնալի պատճառով է, որ հայը միայն
կրնայ հայու պէս ընկալել, հայու պէս մտածել եւ հայու պէս արտայայտ-
ւիլ։ Եւ այս բնական պատճառով է նաեւ, որ յաճախ անհատներ եւ
ժողովուրդներ՝ հակառակ երբեմն նոյն լեզուն գործածելուն, զիրար
«չեն հասկնար», որովհետեւ իւրաքանչիւրը իր մտածելակերպը եւ լեզ-
ւամտածողութեան իր սեփական համակարգն ունի, պատմամշակութա-
յին իր ենթահողն ու թելադրանքներն ունի, ի՛ր ժողովուրդի «արեւան
կանչը» կը լսէ՝ անկախ ենթակայական հոգեմտաւոր իր կազմաւորումէն...

Լեզուէն աւելի՝ *լեզուամտածողութիւնը ժողովուրդներու
բաժանման գիծն է*, իսկ *մայրենի լեզուն*՝ ազգային լեզուամտածողու-
թեան առաջին շօշափելի արտայայտութիւնն է եւ ազգի մը գոյու-

թեան եւ ձեւաւորման հիմքն ու պատճառն է՝ ընդունելով եւ հիմնուելով
լեզուարանական այն տեսութեան վրայ, ըստ որուն *նոր լեզուի մը
արտայայտութիւնը նոր ժողովուրդի մը կազմաւորման ազդա-
նշան եւ ազդակ է միաժամանակ*։

Իսկ *լեզուն*, ընդհանրապէս, իր բովանդակութեամբ նախ եւ առաջ,
(լեզուա) *մտածողութիւն* է գաղափարներու, յղացումներու, զգացում-
ներու եւ ապրումներու ձեւաւորումն ու գոյացումն է անհատի մը կամ
հաւաքականութեան մը յիշողութեան եւ ենթագիտակցութեան մէջ։ Ապա,
լեզուն *արտայայտութիւն* է. գիտակից, անգիտակից եւ ենթագիտակից
տուեալներու դրսեւորումն է՝ քանաւոր եւ գրաւոր խօսքի միջոցով։
Լեզուն *հաղորդակցութեան միջոց* է, թէ՛ իր նմաններուն եւ թէ՛ «տար-
բերներուն» միջեւ։ Առաջինները, բնականաբար, շատ աւելի լաւ եւ
հեշտութեամբ կը հասկնան եւ կ'ըմբռնեն զիրար, քան «միւսները»,
որովհետեւ նոյն «լեզուամտածողութիւնն» ունին, ինչ որ, յաճախ,
տասնամեակներու եւ դարերու վրայ երկարող ենթահող կ'ենթադրէ։
Լեզուն *պատմութիւն* է. լեզուի մը ժամանակագրական հոլովոյթը
զայն գործածող ժողովուրդի պատմական հոլովոյթի գուգահեռն է։ Այդ
իմաստով՝ լեզուն ժամանակաշրջանի մը հարազատ հայելին ու ցոլա-
ցումն է։ Առաւել, լեզուն *ազգագրութիւն*, *ապրելակերպ (կենցաղ)*
եւ *աշխարհահայեացք* է. ան ընկերութեան մը առօրեայ գրադումնե-
րու, նիստ ու կացի, կերութեան, արհեստներու եւ արուեստներու,
մարզերու եւ ասպարէզներու, ազգագրական իւրայատկութիւններու,
աւանդութիւններու, հաւատալիքներու եւ նախապաշարումներու եւ
այլ «մանրութիւններու» եւ մանրամասնութիւններու մասին հաւաստի
եւ արժեքաւոր վկայութիւն է։ Եւ, վերջապէս՝ լեզուն *կրօնք* է. ան
անհատի մը կամ հաւաքականութեան մը քրեական զգացումներու
արտայայտութեան գերազանց միջոց է. իսկ հայ ժողովուրդի պարագա-
յին՝ ան իր ազգային եկեղեցւոյ բիւրեղ եւ պայծառ դիմագիծի
հարազատ ցոլացումն է, յատկապէս «գրաբար» տարբերակով, որ կարծեմ
«թանձրացումն» ու մարմնացումն է մեր հնաւանդ եւ հմարոյր
եկեղեցւոյ...

Լեզուն տառ եւ խօսք է,

Լեզուն դպրոց ու ոճ է,

Լեզուն երգ ու հնչիւն է, կշռոյթ ու շարժում է, գոյն ու ձեւ է։

Լեզուն ոգի եւ աշխարհահայեացք է։

Լեզուն ինքնութիւնն է։

Լեզուն ժողովուրդի մը էութիւնը, գոյութիւնը, երթն ու վախճանն
է միաժամանակ...

Լեզուն եւ լեզուամտածողութիւնը արմատը, հիմնն ու մեկնա-
կէտն են մշակութային եւ գեղարուեստական բոլոր տեսակի երեւոյթ-
ներու. ատով կը պայմանաւորուին ու կը քաջատրուին մասնաւորաբար ար-

ւեստի ազգային պատկանելութիւնն ու իւրայատկութիւնը. եւ այս տրամաբանութեան մեկնելով՝ ազգային որեւէ իւրայատկութիւն մայրենի լեզուի եւ լեզուամտածողութեան արտայայտութիւն է: Իսկ ժողովուրդի մը երաժշտութիւնը՝ ազգային լեզուամտածողութեան մէկ երեսն է միայն: Ան կը հիմնուի մայրենի լեզուի քերականութեան վրայ եւ կը պահէ իր անաղարտ դիմագիծը այնքան ատեն, որ անոր օրէնքներով եւ սկզբունքներով կ'առաջնորդուի:

Եւ գեղարուեստական միւս մարզերուն հետ քաղաքացիական, երաժշտութիւնը, իր եկեղեցական եւ երգային բովանդակութեամբ մասնաւորաբար, ամէնէն աւելի կը համապատասխանէ «մշակոյթ» հասկացողութեան եւ լուսագոյն կը նպաստէ մարդու կազմաւորումին եւ ազնւացման՝ միաժամանակ կարեւոր գործօն հանդիսանալով մատղաշ սերունդներու դաստիարակութեան իմաստով...

Մշակոյթի եւ գեղարուեստի միւս բոլոր բնագաւառները իրենց «յուզական» ներգործութիւնը յատկապէս երաժշտութեան կը պարտին յաճախ. եւ ի գուր չէ, որ ան ամէնէն աւելի լայն ժողովրդականութիւն վայելող արուեստը կը նկատուի ժամանակակից միջազգային ընկերութեան տարողութեամբ...

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Իբրեւ արտայայտութեան եւ հաղորդակցութեան միջոց՝ երաժշտութիւնը այլազան կերպարանքով կը ներկայանայ մեզի, որոնցմէ իւրաքանչիւրը, իր բովանդակութեամբ եւ ոճով, կը համապատասխանէ ժամանակաշրջանի մը, անհատի մը կամ հաւաքականութեան մը գեղարուեստական մտածողութեան, մաշակիմ եւ ըմբռնումներուն:

Ժողովրդական երգ-երաժշտութիւնն է արմատն ու ներշնչարանը ազգային գումաւորում ունեցող բոլոր տեսակներուն, որովհետեւ ան իր բովանդակութեամբ գերազանցօրէն մայրենի լեզուի եւ լեզուամտածողութեան վրայ կը հիմնուի. յա՛տկապէս՝ իր «գեղջկական» տարբերակով: Զուտ ազգային դիմագիծ ունեցող միակ տեսակն է ան, որ միաժամանակ հարազատ արտայայտութիւնն ու հայելին է ժողովուրդի մը առօրեայ կեանքին՝ իր բոլոր երեսներով եւ իւրայատկութիւններով: Ժողովրդական երաժշտութիւնը իբրեւ յանկարծաբանական (improvisation) քնոյթ ունեցող ստեղծագործութիւն, գուտ գեղարուեստական մտահոգութիւններէ չէ որ կը մեկնի անպայման. ան առօրեայ կեանքի (կենցաղ) ընթացիկ մտահոգութիւններու, ուրախ եւ տխուր ապրումներու, յոյզերու եւ յոյսերու, տագնապներու եւ տառապանքներու անմիջական արտայայտութիւն է, որ թէեւ սկզբնապէս կեանքի կը կոչուի եւ կը ձեւաւորուի անհատական ներշնչումի մղումով, սակայն, որդեգրուելով

իր միջավայրին կողմէ, ժամանակի ընթացքին կը զարգանայ, կը մշակուի եւ յաճախ այնքան կը կերպարանափոխուի, որ կորսնցնելով իր նախնական դիմագիծը, կը դառնայ ամբողջութեամբ մոռնալիք *Հաւաքական եւ անհուն* ստեղծագործութիւն մը, որ իր այս քիւրեղացած՝ վերջնական ձեւին մէջ, իբրեւ ազգային հարստութիւն, կը մտնէ ժողովուրդի մը մշակութային ընդհանրական գանձարանին մէջ: Ստեղծագործական այս երկար «խմորումով» կը բացատրուի նաեւ ժողովրդական երգի «տարբերակներ»ու գոյութիւնն ու առատութիւնը: Եւ միաժամանակ, իբրեւ «սիրողական» եւ «քանաւոր» արուեստ, ժողովրդական երգը գերծէ *Հեղինակային իրաւունք* է. անոր իսկական ծնողը, տէրն ու յաւերժացնողը նոյն ինքն ժողովուրդն է:

Ազգագրական երգը այն է երաժշտութեան համար՝ ինչ որ է քարրառը լեզուի պարագային. ան աշխարհագրական փոքր շրջանի մը (նահանգ, գաւառ, գիւղ... եւ այլն) միատարր բնակչութեան իւրայատուկ լեզուամտածողութեան երաժշտական արտայայտութիւնն է՝ ժողովրդական երգին յատուկ իր բոլոր յատկանիշներով: Այս հասկացողութեամբ, ընդհանրացնելով, կարելի է հաստատել եւ ըսել. — «Որքան քարրառ, նոյնքան ազգագրական երգ-երաժշտութիւն»: Ազգագրական երաժշտութիւնը, իր «տեղական գոյնով», ժողովրդական երգին մօտ կենսունակութիւն պարզելով եւ անոր ոճային-արտայայտչական այլազանութեան նպաստող կարեւոր գործօն եւ գրաւական է. ան ժողովրդական երգի նոխացման եւ հարստացման ամէնէն հաւաստի եւ հաստատուն կոտւանն է:

Զեւով մը ժողովրդական երգ-երաժշտութեան միշտ հակապատկերն է *դասական* կոչուող երաժշտութիւնը՝ իր կանխատեսուած (ոչ-յանապարաստից կամ յանկարծաբանական) քնոյթով, արուեստագետի ներաշխարհին մէջ տակաւ հասունցող տրամադրութեամբ եւ ապրումներով, ի յառաջագունէ եւ տրամաբանօրէն ընտրուած տարագներով, բծախնդրօրէն մշակուած եւ յղկուած ձեւերով, իր կիրարկած եւ հետապնդած գեղարուեստական սկզբունքներով եւ հեռանկարներով, իր ոճով եւ բովանդակութեամբ եւ յատկապէս իր *անհատական դրոշմով եւ միջազգային լեզուամտածողութեամբ*. դասական երաժշտութեան լեզուն միջազգային՝ ընդհանրական լեզու է առաւելաբար, ուղղուած միջազգային հասարակութեան եւ հասկնալի բոլորէն: Դասական երկը գուրկ է ժողովրդական երգի կենսունակութեան: ան աւարտուն եւ կայուն ստեղծագործութիւն է եւ հնթակայ չէ հաւաքական յարատեւ փոփոխութեան եւ մշակման՝ «տարբերակման»: Դասական երկը հեղինակին ժամանակակից գործ է. մինչ ժողովրդական երգը յաճախ քանի մը սերունդներու լրացուցիչ եւ համադրական աշխատանքի արգասիք է եւ այդ իսկ պատճառով, երբեմն անոր մէջ միաձուլուած կը տեսնուէ տարբեր սերունդներու եւ ժամանակաշրջաններու պատկանող պատմամշակութային-գեղարուեստական այլազան տարրեր: Այդ իմաստով, դա-

սական երկը աւելի միատարր եւ միաձուլ ստեղծագործութիւն է եւ աւելի հարագատօրէն կը ցուցնէ հեղինակին անհատականութիւնն ու ժամանակաշրջանին պատկերը: Եւ հակառակ իր գուտ անհատական քննութիւն, ան աշխարհագրական սահմաններէն անդին, ընդհանրական՝ համամարդկային արուեստ է. փոխադարձագոյնութեանց կարգով՝ եւ ամբողջական եւ ներդաշնակ համադրում է. ազգային մշակոյթներու հարստացման եւ յառաջընթացին նպաստող դրական գործօն է: Այս հասկացողութեամբ՝ professionalismը դասական երաժշտութեան գլխաւոր յատկանիշն է:

Դասական երաժշտութիւնը կ'ընդգրկէ հեղինակային այն բոլոր ստեղծագործութիւնները, որոնք անհատական ներշնչումի արգասիք ըլլալով հանդերձ, կը ձգտին գեղարուեստական որոշ մակարդակի եւ իրենց ձեւով ու բովանդակութեամբ կը համապատասխանեն արուեստի ընդհանրական հասկացողութեան, միաժամանակ իրրեւ ուսանելի օրինակ ծառայելով հետագայ սերունդներուն:

«Դասական» եզրը երբեակ հասկացողութիւն է. ան պատկանելիութիւն եւ որակ է միաժամանակ. դպրոց ու ոն է նոյն ատեն: Այս տուեալներով եւ հասկացողութեամբ եւ առանց պատկանելիութեան խտրութեան՝ արուեստի որեւէ գործ կարելի է դասական որակել, երբ մնայուն արժէքի կը վերածուի ան: Այս contextի մէջ *ժողովրդային* հասկացողութիւնը «մատչելիութեան» հոմանիշ է: «ժողովրդական» որակումը կը վերապահենք պատկանելիութեան՝ «զանգուածային»ը նկատի ունենալով իրրեւ շուկայիկ՝ սպառողական եւ գեղարուեստական առումով ոչ-գոհացուցիչ արուեստ:

Պոստմոդէրն աշուղական արուեստը ժողովրդականի եւ դասականի միջինն ու համադրումն է որոշ իմաստով. «աշուղը» ժողովրդական մասնագիտացած երաժիշտն է, որուն կոչումն ու ասպարէզն է երաժշտութիւնը. ան բանաստեղծ, երգիչ, յօրինող եւ կատարող (նուագածու) է միաժամանակ: Աշուղը յանձնառու արուեստագէտ է նոյն ատեն. ան իր ժողովուրդի տառապանքի երգիչն ու ցաւերու ամոքիչն է եւ անոնք արուեստին մէջ խտացած ու քիւրեղացած կը գտնենք յանախ իր պատկանած ու երգած ժողովուրդին կենսափիլիսոփայութիւնը (Սայաթ-Նովա, Աշուղ Շիրին, Աշուղ Զիւանի, Եւայլն): Առաւել եւս, ան ժողովուրդի խիղմն ու պատգամախօսն է եւ իր բարոյախօսական յանախակի խրատներով կը ձգտի մարդու եւ ընկերութեան ազնուացման վսեմ նպատակին: Աշուղական արուեստը, ժողովրդականին հետ բաղդատած, աւելի կազմակերպ քնոյթ ունի, հակառակ անոր, որ հոն եւս պատահականութիւնն ու յանկարծաբանութիւնը յանախադէպ երեւոյթներ են, իսկ դասականին հետ բաղդատած՝ դարձեալ գեղարուեստական մտահոգութիւնն ու մեկնակէտը չեն հիմնականը: Ժողովրդականի եւ գուսանականի հասարակաց եզրը գուտ գործիքային սեռերու գրեթէ բացարձակ չգոյութիւնն է անոնց ընդհանուր երգացանկէն (répertoire) . յատկապէս

երկրորդի (աշուղական) պարագային, ինչ որ յաւելեալ ապացոյց մըն է անոնց կենցաղային քննութիւն եւ ընկերային բովանդակութեան ու տարողութեան: Աշուղական արուեստը, ժողովրդականի նման, իր միտք բանին եւ պատգամը բացայայտօրէն արտայայտող գեղարուեստական միջոց է, որուն հիմնական բաղկացուցիչներէն մէկն է գրական *textes*՝ բանաստեղծութիւնը, որ երաժշտական տարրին համագոր եւ համահաւասար կարեւորութիւն կը ներկայացնէ ընդհանրապէս. աշուղը, սովորաբար, նոյնքան տաղանդաւոր բանաստեղծ է, որքան երաժիշտ: Դասական երգահանի պարագային ատիկա բացառութիւն է: Աշուղի գլխաւոր ներշնչարանը մարդու առօրեան է, գոր ան կը դիտէ ու կը մեկնաբանէ ժողովրդային հմաւանդ արուեստին ընդմէջէն: Աշուղական արուեստը իր ծագումով եւ էութեամբ ոնեւրու եւ դպրոցներու խառնուրդ եւ միաձուլում է. ան միաժամանակ խորապէս ազգային եւ միջազգային արուեստ է, որուն մէջ հեղինակային ինքնութիւնը գրեթէ միշտ յիշուող եւ շեշտուող երեւոյթ է:

Էստրադային երաժշտութիւնը նախկին (ԺԹ. դար) *քաղաքային երգի* ժամանակակից տարբերակը կարելի է սեպել՝ իր քնարական-ընկերային բովանդակութեամբ, թեթեւ, հանելի եւ մատչելի քնոյթով ու ոնով եւ անմիջական՝ կարճատեւ տարողութեամբ. էստրադային երաժշտութիւնը, բառին իսկական առումով, ժամանակակից եւ ժամանակաւոր՝ անհեռանկար արուեստ է եւ առանց վարանելու կարելի է զայն «սերունդի մը» երաժշտութիւնը անուանել: Բոլոր տեսակներու մէջէն ամէնէն «անցաւորն» է ան, որովհետեւ առանց գեղարուեստական լուրջ ձգտումներ ունենալու, կը փորձէ անհատի յուզական-զգացական որոշ պահներու եւ տրամադրութիւններու թարգմանը հանդիսանալ: Էստրադային երաժշտութիւնը իր ժամանակակից ոնի եւ բովանդակութեան բերումով «աշխարհաբաղդաբացիական» արուեստ է առաւելաբար՝ գուրկ ազգային իւրայատուկ եւ ինքնատիպ դիմագիծէ, սահմանափակ շրջագիծով եւ համեստ տարողութեամբ. ան գերազանցօրէն անհատական-քնարական բովանդակութիւն ունեցող արուեստ է, ուր հագուաբանութիւնը կը հանդիպինք ընդհանրական մեծ թեմաներու...

Հոգեւոր կամ *եկեղեցական* երաժշտութեան թեման, ընդհակառակն, յաւիտենական կեանքն է. հետեւաբար, գեղարուեստական լուրջ մտահոգութիւններէ չմեկնելով հանդերձ, ան իր բովանդակութեան իսկ բերումով «մնայուն» արժէքներու ձգտող արուեստ է. խօսքի եւ երաժշտութեան ներդաշնակութիւնն ու վսեմութիւնը անոր հիմնական յատկանիշն է. իսկ վսեմի գաղափարը, ինքնին դասական հասկացողութիւն է:

Հոգեւոր երաժշտութիւնը, կրէկորեան երգի (*chant grégorien*) նամբով, արեւմտեան դասական երաժշտութեան իրրեւ մեկնակէտ եւ հիմք ծառայող ամէնէն կարեւոր քնագաւառն է. երաժշտութեան պատմու-

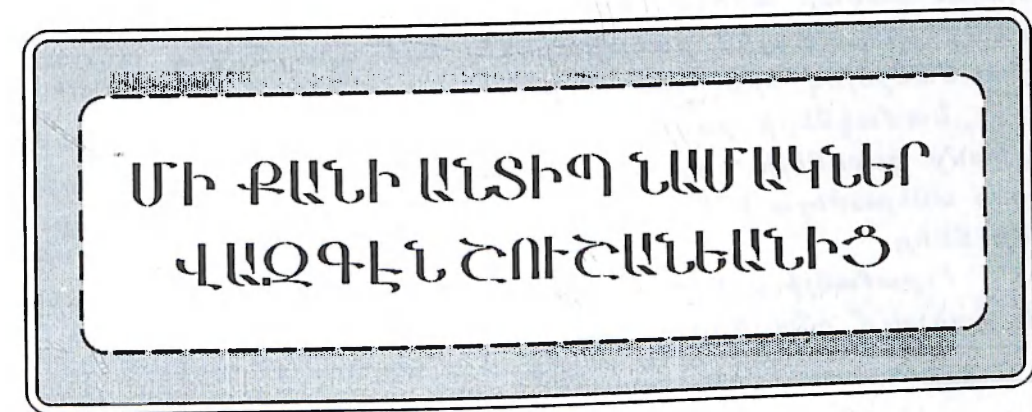
թեան իսկական՝ գիտական ուսումնասիրութիւնը անով կը սկսի եւ առաջին հերթին անոր վրայ կը հիմնուի: Համաեւրոպական երաժշտութեան ամենէն կարեւոր հանգրուանը հանդիսացող առաջին հազարամեակը (476-1450 միջնադար) գրեթէ ամբողջութեամբ իր բոլոր երեսներով, ենթակայ է այդ երաժշտութեան (կրէկորեան երգ) միահեծան եւ քաղաքական ազդեցութեան: Նոյն երեւոյթը կը պարզուի նաեւ հայ երաժշտութեան պարագային, որ միջնադարեան մոյն հազարամեակին (Ն - ԺՆ դար) գրեթէ քաղաքաւար «շարականներու» լեզուով կ'արտայայտուի: Հոգեւոր երաժշտութիւնը, իր ոնին եւ բովանդակութեան իսկ բերումով բոլոր ժողովուրդներու (յատկապէս եւրոպայի) դասական (լուրջ) երաժշտութեան զարգացման գլխաւոր ազդակ եւ խթան կը հանդիսանայ: Այլ է ժողովրդական երաժշտութեան պարագան, որ ազգային երաժշտութիւններու «տարբերացման» գրեթէ միակ գործօնը հանդիսանալով հանդերձ, երկրորդական նշանակութիւն կը ներկայացնէ դասական երաժշտութեան ընդհանուր հոլովոյթին եւ զարգացման մէջ: Ան ազգային ոնի քիւրեղացման գերագանց ներշնչարան է աւելի, քան դասական երաժշտութեան աստիճանական յառաջընթացին նպաստող ազդակ:

Իսկ Jazzը՝ երկու մշակոյթներու (ափրիկեան եւ ամերիկեան) միաձուլումէն ծնունդ առած համեմատաբար մոր արուեստ է, որ կը յատկանշուի իր կշռոյթներու այլազանութեամբ եւ իր գերազանցօրէն յանկարծարանական բնոյթով: Եւ հակառակ իր տարիքին եւ ազգային պատկանելիութեան՝ ան իր կշռոյթներու թարմութեամբ եւ այլազանութեամբ, յուզական ուժգնութեամբ եւ ապրումներու խորութեամբ, իր քաղաքիկ ջերմութեամբ եւ անմիջականութեամբ երաժշտասէր հասարակութեան համընդհանուր ուշադրութեան արժանացած եւ բոլորին կողմէ սիրուած ու գնահատուած արուեստ է: Ան շատ արագ եւ անվերապահ կերպով կ'որդեգրուի ժամանակակից ընկերութեան կողմէ: Jazzը իբրեւ երաժշտական արտայայտութեան մոր միջոց եւ մտածելակերպ՝ իր թարմութեամբ միաժամանակ մոր շունչ կը հաղորդէ ատեն մը մոյնիսկ դասական երաժշտութեան, առանց սակայն կարեւալ հասնելու այդ գերազանց եւ տիպար արուեստի քարձումքին՝ ընդհանուր առմամբ մնալով «անմիջական» եւ գեղարուեստականօրէն անհեռանկար եւ ժամանակաւոր արուեստի մակարդակին...

Այսուհանդերձ, ժողովրդական ծագում եւ բովանդակութիւն ունեցող միւս արուեստներուն հետ քաղդատած, jazz երաժշտութիւնը, դուրս գալով գոտ ազգային նեղ սահմաններէն, կը յաջողի գրաւել, հմայել եւ յուզել նաեւ ո՛չ միայն ժամանակակից այլատարր եւ խայտաբղէտ ընկերութիւնը, այլեւ՝ դասական երաժշտութեան ջերմ եւ մոլեռանդ երկրպագուները...

Իսկական արուեստի ուժն ու գլխաւոր յատկանիշն է ատիկա...

Խ. ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Հայ գրականութեան ինքնատիպ դէմքերից մէկն է Վազգէն Շուշանեանը, որի ստեղծագործական կեանքը բողբոջեց 20րդ դարի բաճակաւ բուականներին: Նրա կեանքը ընթացաւ թրեւական հաւաքողանից նողոպրած ու Ֆրանսիա ապաստանած հայ գաղթականութեան կրած զրկանքներին ու տառապանքներին համընթաց: Նրա կեանքի ու գործի մասին թէեւ գրուել ու երատարակուել են մի շարք գործեր, ումանք՝ թերի, ուրիշներ՝ սպառնիչ, այսուհանդերձ չենք սխալուի, եթէ ասենք, որ Վազգէն Շուշանեանի կեանքին ու գործին վերաբերող որեւէ նոր փաստաթղթի յայտնաբերումով մի նոր առիթ ու հնարաւորութիւն կը ստեղծուի: Նորաձի նայելու նրա կեանքի այս կամ այն կողմի վրայ, լուսաբանելու նրա անձի, նկարագրի, մտածումների ու հետաքրքրութիւնների հետ կոպուած շատ խնդիրներ:

Ստորեւ հրատարակութեան ենք յանձնում Վազգէն Շուշանեանի մի քանի նամակները, որոնք բացի մէկից ամբողջութեամբ անտիպ են: Այդ մէկ նամակն էլ մասնակի կրճատումներով լոյս ենք ընծայել Փարիզի «Կամֆ» օրաթերթի 1985 թուականի թուերից մէկում, որի նշգրիտ թիւն ու բուականը հնարաւորութիւն չունեցանք ստուգելու:

Սոյն նամակները հրատարակում ենք առանց սրբագրութիւնների եւ ուղղագրական միջամտութիւնների՝ հարազատ կերպով վերարտադրելով բնագրերի ուղղագրութիւնն ու կէտադրութիւնը: Նկատելի են անհետեւողականութեան

պարագաներ յատկապէս գլխագրերի, տրոհութեան ու բացա-
գանչութեան նշանների գործածութեան խնդրում: Որոշ պա-
րագաներում, երբ անհրաժեշտ ենք նկատել, ուղղանկիւն
փակագծերի մէջ կատարել ենք համապատասխան նշում՝ ցոյց
տալու համար անհետնողականութեան պարագան: Կրկնու-
թեան պարագային բաւարարուել ենք միայն մէկ անգամ
մատնանշելով երեսոյթը:

Նամակների բովանդակութիւնը ընթերցողին դիւրու-
թեամբ ըմբռնելի դարձնելու մտահոգութեամբ, այնտեղ որ-
տեղ անհրաժեշտ ենք գտել, կցել ենք համառօտ ծանօթագրու-
թիւններ:

Իւրաքանչիւր նամակի տակ ցոյց ենք տուել, թէ որտեղ
է պահուումը բնագիրը:

Թեհրան

ԽԱԺԱԿ ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

1. Կ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆԻ ՆԱՍԱԿԸ ՄԻՍԱԿ ՂԱԶԱՐԵԱՆԻՆ՝

Յարգելի

Պր. Ղապարեանին¹
հիւպատոս Հայկ. հանրապետութեան
Բարիպի[sic]

Ազնիւ պարոն

Ձեզ անձամբ գալ տեսնելու հրնարաւորութիւն[sic] չունե-
նալուս համար կը խնդրեմ որ բարի ըլլաք զիս հետաքրքրող եւ
ստորեւ բացատրուած խնդրոյն վրայ զիս նամակով լուսաբա-
նել:

Ես գիտատնտեսութեան ուսանող եմ եւ այդ հանգաման-
քով եւ միացեալ նահանգներ [sic] ուսանելու համար վիզէ ստա-
ցած Պոլսոյ Ամերիկեան հիւպատոսարանէն 1922 մարտին
առանց աֆէտիվիթի²: Այդ վիզէն արժեքաւոր է ըստ օրինի մին-
չեւ 1923 մարտ եւ ես որովհետեւ մինչեւ այդ թուականը անկա-
րող եղայ մեկնիլ՝ կը կորսնցնեմ վիզէս:

Բայց ես կը փափագիմ Ամերիկա մեկնիլ եւ անոր համար
նոր վիզէ ըստանալ [sic]: Արդեօք հնարաւոր չէ որ նախկին վիզէիս
հիման վրայ նոր վիզէ ստանամ Բարիպի [sic] Ամերիկեան հիւ-
պատոսարանէն: Ըսեմ նաեւ որ հիւպատոսարանը ինծի յանձ-
նառագիր[sic] մըն ալ տուած է՝ իրենց վաւերացումը կրող:

Երկրորդ՝ այդ պարագային արդեօք դուք կրնա՞ք դիւրաց-
նել իմ գործս Ամերիկեան հիւպատոսին քով միջամտելով՝ նկա-
տելով որ *Ուսանողները* ամէն ժամանակ ու առանց քօթայի
օրէնքին ենթարկուելու կարող են Ամերիկա մեկնիլ:

Ես Ամերիկայի [sic] մը հետ Ձեզ դիմող երկու ուսանողնե-
րէն մէկն եմ եւ շատ շնորհակալ պիտի ըլլամ լուսաբանուելու
այս մասին[:]

923/II/11

Բարիպի[sic]

Յարգանքներով
ԿԱԶԱՐԵՆ Գ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

Հասցէս՝

16 Rue Cujas
Hotel le Flandre N° 48
Paris (5e)[sic]

*) Նամակը գրուած է Վագգէն Շուշանեանի ձեռքով իրար կից երկու բերքերի մէկ երեսի վրայ:

Նամակը պահուած է Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան արխիւում: Նամակի վրայ մակագրուած է. «[առաջխաձուած] 18/II/923»:

1. Միտակցութեամբ այդ բռնական ինքնապաշտպանութեան Պատուիրակութեան Ա. բարտաւարն էր եւ վարում էր Փարիզում Հայաստանի դեսպանատան հիւպատոսարանի գործերը:

2. «Աֆեւիլիք»՝ անգլ. affidavit՝ «երդմամբ հաստատուած գրաւոր ցուցումով»:

2. Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ Մ. ՂԱԶԱՐԵԱՆԻՆԸ՝

Յարգելի

Պր. Մ. Ղազարեան

Ա. քարտուղար հայ. հանրապետութեան պատուիրակութեան

Ստորագրեալս գիտատնտեսութեան ուսանող եմ, յառաջիկայ յուլիսին Միացեալ Նահանգներ պիտի մեկնիմ ուսումնաշարունակելու համար քայքայ որպէսզի կարենամ որպէս ուսանող Վիլքս ստանալ պարտաւոր եմ ապացուցանել ուսանող ըլլալս որը հնարաւորութիւն չ'ունիմ ընելու որովհետեւ 1920-1921ի պատերազմական շրջանին Հայաստան[sic] գտնուած ըլլալով կորսնցուցած եմ վկայականներս եւ թղթերս:

Փարիզի հայ ուսանողական միութիւնը որուն անդամ եմ քննութեամբ հաստատեց որ ես աւարտած եմ Ռոմօսթօլի Նախակրթարանը, Արմաշի բարձրագոյն երկրագործական վարժարանը եւ Ն. Պալապէտի[sic] գիտատնտեսական գիմնապիայի վերջընթեր կարգը եւ տուա հաստատագիր որը ներկայ կը դրկեմ Ձեզի՝:

Ուս. Միութիւնը չի կրցաւ հարկ եղած վկայագիրը տալ ինձ՝ նկատելով որ պայն չպիտի կրնամ գործածել՝ Ամերիկեան հիւպատոսարան դիմած ատենս քանի որ ինք հաստատուած ու ճանչցուած մարմին մը չէ: Միութիւնը ինձ թելադրեց որ Ձեզ դիմեմ որպէսզի դուք իր հաստատագրին ամբողջական հիմքին վրայ նոր վկայագիր մը տաք:

Մասնաւորապէս ես կը փափագիմ որ այդ վկայագրին մէջ նշանակուած ըլլան իմ աւարտած վարժարաններս եւսլլն որովհետեւ այլապէս անկարելի կը դառնայ վիլքս ստանալս:

Ես կ'ուզեի դիտել տալ նաեւ որ ես հնարաւորութիւն չունիմ

կորստած վկայագրերու տեղ նորերը առնելու քանի որ իմ աւարտած վարժարաններս կապմաւորուած են հիմալ[sic] քաղաքական դէպքերու քերուով:

Յետոյ կ'ուզեի անցնել նաեւ որ ես անցեալ յուլիսին Պոլսոյ Հայ. գիւղ. միութեան միջոցով մեկնած եմ Միացեալ Նահանգներ[sic] ուսանելու քայքայ եւ դարձուած աչքերու թրաքովս համար: Հիմալ[sic] աչքերս բուժուած են քայքայ դժբախտաբար վիլքս մարտին աւարտած ըլլալով ստիպուած եմ նորը վերցնել որը չպիտի կրնամ առանց Ձեր վկայագրին:

Ես կը խնդրեմ նկատի ունենալ իմ հանգամանքը, Պարո՛ն հիւպատոս եւ հարկ եղածը կարգադրել եթէ նոյնիսկ ատիկա անօրինական եւ կամ Ձեր իրաւասութեան Սահմանէն դուրս թուի:

923/V/15
Բարիկ

Ձերդ յարգանքներով

ՎԱԶԳԵՆ Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

Հասցէս — 4 Rue de Vaugirard 4
Hotel de Lisbonne N° 10
Paris (6°)

Եւ կամ պատասխանը յանձնել ընկ. գնդունիին[sic]
կամ Վ. ահարոնեանին

Նոյն.

*) Նամակը քաղկացած է երեք էջից՝ գրուած երկու բերք բոքի վրայ Վ. Շուշանեանի ձեռագրով:

Այն նամակը գտնուած է Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան արխիւում: Նամակի մակադրում մակագրուած է. «Ստացուած» 18/V/923 Արձանագրուած No 1919-Մ[իտակ] Ղազարեան]:

1. Այս նամակին կից արխիւում գտնուած է Փարիզի Հայ Ռումանական Միութեան վկայագիրը՝ գրուած Միութեան պաշտօնաթղթի վրայ եւ կրում է «Փարիզի Հայ Ռումանական Միութիւն - 1888» մակագրութիւնը կող կնիքը: Վկայագրի մակաւորում մակագրուած է. «Տրուած է վկայական - Մ[իտակ] Ղազարեան»:

Այն վկայագրի ամբողջութիւնը քերուած ենք ստորեւ.

Paris, le 23 Ապրիլ 1923

Փարիզի Հ[այ] Ռ[ևսանդական] Մ[իություն] Վարչութիւնը ընդունեալ հաստատած է թէ՛ Միութեան անդամներէն Պարոն Վազգէն Շուշանեան աւարտած է Ռոտտսթայի նախակրթարանը, Արմաշի երկր[ա]գ[ործ]ական վարժարանը եւ Հայաստան՝ Նոր-Բայազետի Գիւղատնտեսական միջնակարգ վարժարանի վերջընթեր կարգը, թէ՛ իր վկայականները կորսնցուցած է 1920-21ի պատերազմի շրջանին, գանազան տեղափոխութեանց ընթացքին:

Ի դիմաց Փարիզի Հայ Ռ.ս. Մ. Վարչութեան

Քարտուղար

Նախագահ

ՄԿԲՏԻԶ ԹԱԳԸՆՃԵԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԿՈԹԻԿԵԱՆ

[միութեան կնիքը]

3. ՎԱԶԳԵՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆԻ ՆԱՍՍԱԿԸ ՍԻԵՏԻՍ ԱՅԱՐՈՆԵԱՆԻՆ՝

Պր. Ա. Ահարոնեանին

Նախագահ Հ. Հ. Պատուիրակութեան, Փարիզ[sic]

Յա՛րգելի[sic] Պարոն,

Թող տուէք՝ Ձեր գրականութեան հիացող ու մանկութենէն Ձեզ յարգող ուսանողի մը արտայայտել իր զգացած ուրախութիւնը՝ հայ գրականութեան մէջ Ձեր վեր[եր]ելումին առթիւ: Մեր սերունդը մանկութիւնը խառնակաւ աճեց Ձեր անունով ու Ձեր գործով ու մեր անցեալի վերյուշներուն մէջ Ձեր դէմքը սիրելի է անհունապէս՝ աւելի քան ոեւէ հայ գրագէտի կամ բանաստեղծին: Ահա թէ ուրկէ կը թելադրուին՝ իմ հիացումի այս տողերս:

Աշխարհքէ եւ հայրենիքէ հեռու՝ այս անկիւնին մէջ ես եւ իմ ընկերներս կարդացինք «Ղեղօի արտը»՝ քաղցր լույսով ու անօրինակ երջանկութեամբ: Ձեր պատմութեամբ մեզ տարաւ սիրելի հայրենիքի մը եւ սիրելի օրերու՝ երբ մենք տեսանք «Չալում Մասիսը» ու բիրիցս սիրելի «Գէվօ ապեր»ները: Ու քաղցր է մեր հայրենիքը, քաղցր են մեր ապերախտ հողերը Ձեր պէրձ լեզուին տակ: Ձեր ոճը մեր հոգիները կը գրկէ ջերմութեամբ եւ բեղմնաւոր տխրութեամբ ու յաճախ մեր աչքերը կը

լեցուին արցունքով որ ամէնայն[sic] դէպս վիատութիւնը չի յատկանշեր:

Տխուր բան՝ մեր սերունդը կը նահանջէ ամէն ճակատի վրայ ու այս համատարած անկումի օրերուն անոնք որ հինէրուն դրօշակը բռնելու կոչուած են կը սողոսկին ծառուղիներուն վրայ ու գոհիներէն ներս: Փոտութիւն նա՛եւ մեր կուսակցութենէն ներս: Դուք լաւ գիտէք՝ Փարիզի մեր կուսակցական կեանքի մասին ու ի՛նչ խօսք որ ծերերն ալ կ'սկսին հատիկ հատիկ ձեռնքալի ըլլալ այս դժնդակ ու դժբախտ պայքարէն: Այս ծանր ու թանձր խաւարին մէջ քաղցր բան է մեզ համար գտնել տակաւին մարդիկ, որոնք ուժ ունին ու քաջութիւն այս կորաքամակ ժողովուրդին խօսելու համար նոր ու պայծառ օրերէ:

Ձե՛ւ գիտէք թէ վերջիվերջոյ այս ճղակ[ի]տոր մտաւորականութիւնը կարող կ'ըլլա՞յ ուղիղ ճանապարհ գտնել: Ձե՛ւ գիտէք թէ անոնք որոնց անունը դեռ ո՛չ շատ առաջ կ'ալ տասանէրնք երկիւղածութեամբ ու սիրով պիտի կրնա՞յ իրենց մտքի հաւասարակշռութիւնը գտնել[:] Բայց սա պարզ է որ Ձեր դէմքը կը մնայ՝ գրաւիչ ու պայծառ եւ՝ հայ գրականութեան, եւ՝ հայ հասարակական շարժման պատմութեան մէջ ու ապագան՝ որ քան ալ մոռալ ու դաւադիր ըլլալ անիկա՝ չպիտի կրնայ վայն աղարտել՝ նոր սերունդին աչքին:

Այս շարժարուած ու նկուն ժողովուրդը չ'ի[sic]յարգեր իր երախտաւորները, ու լաւագոյն պարագային՝ չ'ի յարգեր այն չափով որ չափով որ պէ՛տք է բայց պատմութիւնը կը սրբէ չպարներն աղմկարարներուն ու անպոտններուն ու կը բարձրացնէ իրենց արժանաւոր տեղը անոնք որ արին ունեցան իրենց ժողովուրդին կոհելու համար:

Թո՛ղ տուէք ինձ որ նամակս վերջացնեմ հոգունելով Ձեզ որպէս՝ Արարատեան աշխարհը, իր հոգին ու իր լաւագոյն առաքիւնութիւնները ներկայանող նոր ժամանակներու մեր քերթողահայրը որ մեզի կ'ուզայ անցեալէն, հայ անցեալէն:

923/Դեկտ. 23/Վալապրը[sic]

Ձերդ յարգանքներով

ՎԱԶԳԵՆ Գ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

*) Վազգէն Շուշանեանի այս նամակը գտնուում է Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կենտրոնական արխիւում պահուող Ա. Ահարոնեանի բոլորի մէջ: Դրուած է մեծադիր բոլորի երկու երեսների վրայ Վ. Շուշանեանի ձեռքով:

Սոյն նամակին կից պահուում է Ա. Ահարոնեանի պատասխան նամակի տեղադրութիւնը, որը խիստ դժուարընթեռնելի է: Իր շահեկանութեան պատճառով դրա վերծանումը քերտում ենք ամբողջութեամբ:—

թիւնը բայց առիթովան տակ եւ կրկին Չեզմէ փոխատուութիւն մը խնդրելու: Հայր Սուրբին ինձ տուած դրամէն 200 ֆր. միայն մնաց քովս որ ծայրը ծայրին հասիւ պիտի բաւէ *ամէնամայի տաճգեղի* պէտքերուն՝ կօշիկ, գործի հագուստ, ճերմակեղէն:

Յովհաննէս Չալրքեան¹ անունով ընկերոջ մը փոքրիկ պարտք մը ունիւ 300ֆր. որը կը յուսայի տալ անմիջապէս որ Հայր Պալաքեանը² իր խոստումը յարգէր ու 2500ֆր. ը. տար, բայց հիմա անհնար է այդ պարտքը տալ: Ընկերը Գուլպա պիտի մեկնի ու խնդրեց որ գոնէ 100ֆրը. տամ. այդքան գումար մը կը պակսի իրեն ճամբորդելու համար:

Շատ պիտի խնդրեմ Չեզմէ որ *անհատապէս* եթէ կարենաք 100 ֆր. տաք Յովհաննէս Չալրքեանին եթէ Չեզմէ դիմէ: Ծնունդէն առաջ *անպայման* կը վերադարձնեմ Չեզմէ, այս մասին կրնաք ապահով ըլլալ:

Չեմ գիտեր թէ պէ՞տք է որ Չեզմէ գրեմ³ Մանրամասնօրէն Պր. Միրզալիյեանցի⁴ հետ իմ ունեցած ընդհանուր ունիւմս մասին: Ամենայն դէպս՝ վստահ եմ որ իրաւացի էի:

Սպասելով որ բարի ըլլաք ինձ հաղորդել եթէ Պր. Թիւթիւնճեանէն⁵ պատասխան գալ՝ կը խնդրեմ որ ընդունիք երախտագիտութեանս հաւաստիքը Չեզմէին հիմա ինձ ըրած օժանդակութեան համար:

Յարգանքներով

ՎԱՋԳԵՆ Գ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

^{*)} Նամակը պահուում է Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան արխիւում: Գրուած է Վ. Շուշանեանի ձեռով փոքր չափի քղբի վրայ:

1. Յովհաննէս Չալրքեանը եղել է Վ. Շուշանեանի դասընկերը Արմաշում եւ Նոր-Բայազետում: Մնուել է 1905 թ.: Յանախել է Արմաշի դպրեվանդը: 10 տարեկանում տարագրուել է եւ իր ընտանիքի հետ Էջուի Միջագետքի ամապատմերը: Ազատուել է ստանդից եւ ապաստան գտել Հայկական, որտեղից փոխադրուել է Պոլիս: Նախ մտել է Խաղիւղի ոլորանցը, ապա սովորել է Արմաշի գիւղատնտեսական դպրոցում, ուր եւ անկախած ծանօթացած պիտի լինի Վ. Շուշանեանի հետ: Այնուհետեւ մեկնել է Հայաստան, ուր հետեւել է Նոր-Բայազետի գիւղատնտեսական վարժարանի դասընթացներին: Հայաստանի խորհրդայնացումից յետոյ անցել է Պոլիս: Այնուհետեւ նրան տեսնում ենք Ֆրանսիայում, Կարաթում, Նիկարագուայում, Պանամայում, Մ. Նահանգներում ու Բոլիւիայում: 1942ին քրիստոնեական քանակի կազմում մասնակցել է Նորմանդիայում Դաշնակիցների ցամաքահամաժողովին կրկին ինքիւ 1946 թ. որպէս զինուոր ծառայել է պատերազմի տարբեր ճակատներում: Նա վերջնական կերպով հաստատուում է Լոնդոնում, ուր ապրում է մինչեւ 1971 թ. ապրիլին, երբ մահանում է արկածով: Գարափարական համեստ, բայց գործունեայ դաշնակցական էր: (Տե՛ս, Կորիւն վարդապետ, Կարանճ Բեզ Չալրք., «Սփիւռ», ԺԳ. տարի, թիւ 8, 1971 Մարտի 7):

2. Գրիգորիս Հայր. Վրդպ. Պալաքեանը ծնուել է 1879 թ. Թոփառում: Մովսէսի է ծննդավայրում եւ Կարնոյ Սանատարեան վարժարանում: Ուսանել է աստուածաբանութիւն եւ ճարտարագիտութիւն Բերլինի համալսարանում: Այնուհետեւ Արմաշում ընդունել է եղբորական կոչում: Եղել է Երզնկայի հայոց առաջնորդական տեղապահը: Մեծ Եղեռնի օրերին ճաշակել է ահաբեկի դառնութիւնները: Հրաշով ազատուել է քրեական ետաւանդից եւ վերադարձել Պոլիս: 1919 թ. Պոլսից անցել է Փարիզ: 1923-1926 թթ. վարել է Մարսէլի հայոց առաջնորդի պաշտօնը: Մահացել է 1934 թ. Մարսէլում: Նրա գրչին է պատկանում «Հայ Գողգոթան» երկհատոր աշխատութիւնը:

Նամակի գրութեան թուականին Գր. Պալաքեանը Մարսէլի Հայոց Թոփառումը եր:

3. «Գրեմ» քաղը քննադրում գրուած է տողից վերեւ: Ներառում ենք համադրատախտակ տեղում:

4. Այս մասին տեսնել Վ. Շուշանեանի նախորդ (թիւ 4) նամակը:

5. Նամակի լրացնողակութիւնից կարելի չէ պարզել Թիւթիւնեանի ինքնուրիւնը: Արդեօք Խոսրով Թիւթիւնեանն է:

6. Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆԻ ՆԱՍՍԱԿԸ Ա. ԳԱՆԸՄԵԱՆԻՆ՝

19 Փետրուար 925 Վալապրը
Ecole d'agriculture de Valabre
par gardanne (B. du Rh.)

Յարգելի Պր. Հանրմեան
Ա. Զարտուղար Հ.Հ. Պատուիրակութեան,

Ինչպէս ծանօթ է Չեզմէ Պալաքեան հայր սուրբը միայն 2000 ֆր. յատկացուց 1924-25 տարեշրջանի դպրոցական ծախքերուն համար: «Հայրենիք»էն ստացած 50 տօլարը վրան բարդելով հասիւ կրցալ տարեվճարս ամբողջովին տալ, պարտքերս վճարել ու քիչ մը վճատեղէն գնել: Կը յուսամ որ հայր Սուրբը Հայաստանէն վերադառնալէ յետոյ պիտի կարենայ փոքր գումար մը եւս ձարել բայց մինչեւ այդ ճերմակեղէնի, գուլպայ եւ կօշիկի համար ամէնամանրածէշտ կերպով եւ նուազագոյն 250 ֆր. գումարի մը պէտք ունիւ:

Գրած եմ Ամերիկա դպրոցական ընկերոջ մը ու կը յուսամ մինչեւ[sic] 2 ամիս անպայման ստանալ որոշ գումար: Չեզմէ պիտի խնդրեմ որ *փոխատուութեան* ձեռով -ի՛նչ անունով եւ ի՛նչ աղբրէ կոչուէ ըլլալ- եթէ կարենաք բարի ըլլաք հալթալթել ինձ այդ գումարը:

Ամէնէն կանուխ Մայիսի սկիւրը իսկ ամէնէն ուշ Օգոստո-

սի վերջը կը վերադարձնեմ այդ գումարը *անպայման*՝ որուն որ ուզէք՝ ըսել կ'ուզեմ որո՞ւ որ պարտական ըլլամ:

Ձեզի չարտի գրէի եթէ բոլորովին սպառած չըլլայի միջոցներս: Գիտէք որ ընկ. Նաթալիին՝ եւ ընկ. Ջամալեանին՝ միջամտութենէն չօգտուեցայ դիմելու համար Ամերիկա: Կրնաք *ապահով ըլլալ* որ խնդրած պայմանաժամին ընթացքին անպայման կը վերադարձնեմ:

Յարգանքներով՝ ՎԱԶԳԷՆ Գ. ԵՌԵՎԱՆԵԱՆ

*) Նամակը պահուեմ է Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան արխիւում: Գրուած է Վ. Երզնկեանի ձեռնով մէկ բերքի մէկ երեսի վրայ:

1. Նամակի գրութեան բուականին Շահան Նաթալիին նոր էր ընտրուել Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի անդամ:

2. Արշակ Զամալեանը ծնուել է 1882 թ. Գանձակում: Ավուրել է Գեորգեան շնորհաբանում: Աւարտել է Բեյրութի համալսարանի հասարակական գիտութիւնների բաժինը 1905 թուականին: Դու պատանի տարիքից յարել է Դաշնակցութեան: 1902-1903 թթ. կուսակցական գործունեութիւն է ծառայել Գանձակում, ուր եւ ձերբակալուել ու 7 ամիս արգելափակուած մնացել ցարական բանտում: 1907 թ. իբրեւ Երուսաղիմի Հայ Ռուստուրական Միութեան ներկայացուցիչ՝ մասնակցել է Հ.Յ.Դ. 4րդ Ընդհ. ժողովին: Պաշտօնավարել է Ներսիսեան դպրոցում եւ եղել է «Հորիզոն» բերքի խմբագիրներից մէկը: 1914 թ. ընտրուել է Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի կուկանեան հաստատմի անդամ: Մասնակցել է Կաթաղական շարժումին: Գործօն դերակատարութիւն է ունեցել Կովկասում 1917-1918 թուականներին: Հայաստանի Հանրապետութեան ժամանակ եղել է Հայաստանի դեսպանը Վրաստանում, ընտրուել է խորհրդարանի անդամ, նշանակուել է հարցըղակցութեան նախարար, եւայլն: 1921 թ. անցել է արտասահման եւ յամում Դաշնակցութեան մասնակցել Ռիգայի բանակցութիւններին: 1923 թ. իբրեւ գործիչ մեկնել է Ամերիկա: 10րդ եւ 11րդ Ընդհ. ժողովների կազմից դարձեալ ընտրուել է Բիւրոյի անդամ, որպիսի պարտականութեան վրայ մնացել է մինչեւ 1933 թուականը: Այդ միջոցին եղել է «Դաշնակ» խմբագիրներից մէկը: Ընկերվար Միջազգայնականի Մարտիկի համագումարում ներկայացրել է Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը: Մահացել է 1940ին Փարիզում:

Նամակի գրութեան բուականին Ա. Զամալեանը գտնուում էր Փարիզում եւ հանդիսանում էր ոչ միայն Դաշնակցութեան, այլեւ ամբողջ գաղութի կենտրոնական դեմքերից մէկը:

7.4. ԵՌԵՎԱՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ Ա. ԳԱՆԸՍԵԱՆԻՆ՝

17 Մայիս 926 Վալսապր

Պր. Ար. Հանրմեանին
Հ.Հ. Պատուիրակութիւն, Փարիզ

Յարգելի ընկ. Հանրմեան,

Այս տարի կ'աւարտեմ այս վարժարանը ու մտադիր եմ երթալ Ecole National d'Industrie Laniere de Mamrolle (Doullis): Հարկ եղած բոլոր թղթերը (դիմում, բժշկական վկայագիր, եւայլն) պատրաստած ու դրկած եմ մեր ընկերներէն Շարաշ Նարդունիին՝ որ համաձայն Ձեր տալիք խորհուրդներուն գործը պիտի հետապնդէ սրտկանեալ նախարարութեան մօտ: Կը խնդրեմ որ բարի ըլլաք դիմումիս կցել նաեւ Պատուիրակութեան դիմումը: Ձեր մօրէն:

Գուցէ Ձեր դիմելու եղանակին եւ Ձեր տալիք խորհուրդներէն կախում ունենայ յաջողութիւնը: Կը խնդրեմ որ Ձեր աջակցութիւնը չի խնայէք Շարաշին: Կը խնդրեմ նոյնպէս որ Ձեր պաշտօնատան կողմէ երեք տարի առաջ ինձ տրուած certificat նորոգէք նկատի ունենալով ուղղումներս ու համաձայնիք որ Շարաշը անձամբ դիմումը կատարէ: Կը յիշէք[sic] անշուշտ իմ մասին Ձեր ըրած մէկ դիմումը որուն պատասխանը չեմ ստացած տակաւին, երկու տարիէ ի վեր:

Հաւատալով որ ինչպէս միշտ չէք վրացած Ձեր խորհուրդները ու օժանդակութիւնը նոյնպէս եւ հիմա չպիտի վրանաք, կը խնդրեմ որ ընդունիք իմ լսագրոյն վճարումներու հաւաստիքը:

Ձերդ միշտ յարգանքօք

ՎԱԶԳԷՆ-ԵՌԵՎԱՆԵԱՆ

*) Վազգէն Երզնկեանի ձեռնով գրուած այս նամակը գտնուում է Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան արխիւում եւ գրուած է բերքի մէկ էջի վրայ:

1. Շարաշ Նարդունին ծնուել է 1898 թուականին Արմաշում: Կրթութիւնը ստացել է ծննդավայրում եւ Առաքելաբարի Կենտրոնական վարժարանում: 1918 թ. մտնում է սպայից վարժարանը: Առաջին աշխարհամարտից յետոյ յանձնում է Պարսի բժշկական համալսարանը, որտեղից արտասուում է բաղնական պատմաբան: Այնուհետեւ անցնում է Փարիզ, ուր հետեւում է բժշկութեան: Համալսարանը ստարտում է 1927 թուականին: Նա հայ իրականութեան ծանօթ է առաւելաբար իբրեւ գրագէտ ու բանասէր: Այս բնագաւառներում կատարել է բերում աշխատանք: Ունի տպագրուած ու անտպագրութիւ երկեր ու աշխատութիւններ: Հրատարակել է «Հայ բոյժ» բժշկական տնտագիրը:

Սոյն նամակի գրութեան բուականին Ե. Նարդունին ուսանում էր Փարիզի Բժշկական դպրոցում:

8.4. ԵՈՒՇԱՆԵԱՆԻ ԵԱՄԱԿԸ Ա. ԳԱՆԸՍԵԱՆԻՆ՝

24 Մայիս 1927
Ecole Nationale d'Industrie Laitière
à Mamirolle (Douls)

Ընկ. Ա. Հանրմեանին
Հ.Հ. Պատուիրակութիւն

Փարիզ

Յարգելի Ընկ. Հանրմեան,

Ներեցէ՛ք [sic] որ կրկին Ձեզ պիտի ձանձրացնեմ: 20 օրուայ ապատութեան պէտք ունիմ ու չե՛մ կրնար ու չե՛մ ուզեր այստեղէն հեռանալ՝ որովհետեւ դասախօսութիւններուն կուզեմ ներկայ ըլլալ: Եստ կը խնդրեմ՝ որ այստեղի տնօրէնութեան պաշտօնական նամակով մը գրէք ու խնդրէք որ 20 օր պիս գործաւ կան աշխատանքներէ բացարձակապէս պերժ կացուցանեն: *Անպայման* կը խնդրեմ որ որպէս պատճառ ըսէք հետեւեալը՝ որ *նիւթական նեղ վիճակի մէջ ըլլալով ստիպած եմ, Ձեր պաշտօնատան հաշուին որոշ գրասենեակային աշխատանքներ կատարել, սենեակիս մէջ*: Պնդէք այդ խնդրուած ապատութեան անհրաժեշտութեան վրայ: Նամակին պէտք ունիմ 3-4 օրէն ու կը խնդրեմ որ բաց՝ դրկէք ինձի:

Ահաւասիկ Տնօրէնին անունը եւ հասցէն:

Monsieur L. Roy
Ecole Nationale d'Industrie Laitière de Mamirolle
à Mamirolle
(Douls)

Սպասելով Ձեր պատասխանին ու յայտնելով կանխադրու շնորհակալութիւններս, կը խնդրեմ որ ընդունիք. Լաւագոյն յարգանքներու հաւաստիքը:

Միշտ Ձերդ՝ ՎԱԶԳԵՆ ԵՈՒՇԱՆԵԱՆ

Յ.Գ. Եթէ անյարմար գտնէք, գրել Ձեր *պաշտօնատան հաշուին*, գրեցէք օրինակ «Դրօշակ»-ի՝ հաշուին, բայց անհրաժեշտ է որ գրէք թէ գրասենեակային աշխատանք է, սենեակիս մէջ եւ ծախքերս հոգալու համար է:

ՆՈՅՆ

*) Եւրօմեանի ձեռագիր այս նամակը պահուում է Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան արխիւում: Գրուած է քերթի մէկ էջի վրայ:

1. Այստեղ եւ մերձեւում ընդգծումները պատկանում են ընկալիմ:

2. «Դրօշակ» օրգան Հ.Յ.Դաշնակցութեան, որ նամակի գրութեան բնական լոյս երևանում Փարիզում:

9.4. ԵՈՒՇԱՆԵԱՆԻ ԵԱՄԱԿԸ Ա. ԳԱՆԸՍԵԱՆԻՆ՝

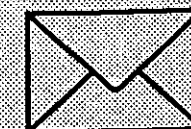
Paris, le 14 Մեպտեմբեր 1929

Յարգելի Ընկ. Հանրմեան,

Այս երիտասարդը ինձ հայրենակից տղայ մըն է: Ծնողքը Պուլկարիս կը գտնուի: Հիւանդանոցէն նոր ելած է: Կուզէ անպայման տուն վերադառնալ: Եթէ կրնաք օգտակար ըլլալ իրեն՝ շատ շնորհակալ կ'ըլլամ Ձեզ: Ես անձամբ չեմ ճանչնար պիներ:

Յարգանքներով՝ ՎԱԶԳԵՆ ԵՈՒՇԱՆԵԱՆ

*) Երկուտղը Վ. Եւրօմեանի ձեռքով գրուած է «Յառաջ» օրաթերթի խմբագրութեան պաշտօնաթղթի վրայ: Պահուում է Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան արխիւում:

Թ. ԹՈՐԱՆԵԱՆ

ՎԵՐԱՊՐՈՂ ԱՐՁԱԿԱԳԻՐԸ՝ ՍՄԲԱՏ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Վերապրողը եղաւ առաջին յատկանշող բառը խօսքիս, քանի որ Սմբատ Փանոսեանը գրող դառնալէ շատ առաջ, ստոյգ մահէ ազատուած այն որբերէն եղաւ, որոնց մանկութիւնը եւ վաղ պատանեկութիւնը անցան անապատի կիզիչ աւազներուն վրայ, գաղթական կարաւաններու խումբերուն մէջ, մինչեւ իրենց յայտնուիլը որբանոցներէ ներս:

Արդարեւ, Սմբատ Փանոսեանի կեանքը, քափառիկ կեանքը յար եւ մահն է իր սերունդէն տասնեակ հազարաւորներու կեանքին, սերունդ, որ ո՛չ միայն տեսաւ, այլեւ մանուկի իր պայծառ հոգիին մէջ ապրեցաւ մեծ նախնիքը. սերունդ, որ հայրենի դաշտերէն ծաղիկ փնջելու, քիթեռ հալածելու փոխան, իր աչքերուն առջեւ խողխողուած մայր, հայր, բոյր ու եղբայր, ծառաւահիւժ հարազատներ, համամարականերու սուրսայր մանգաղով հնձուած քաղնութիւններ տեսաւ:

Այսպէս, Սմբատ Փանոսեան, որուն ծնողները Սալմաստ գաւառի

Հափքվան գիւղի բնակիչներ էին (Հափքվան ծնած իրաքահայ մեր գրողներէն Լեւոն Շահոյեանի պէս), կը ստիպուին Կովկաս մեկնիլ ու ահա, Սմբատ կը ծնի Թիֆլիսի մէջ՝ 1909 թուականին:

Հանգիստ մանկութիւն մը չ'ըլլար իրը: Վերադարձ իրենց բնաշխարհը: Ապա, իրանահայերու դէպի Կովկաս կատարած մեր մէկ գաղթին պատճառով, Սմբատը կը գտնենք վերստին՝ Թիֆլիսի մէջ: Այդ՝ 1914ին էր:

1916ին, Սմբատ Փանոսեան կը կորսնցնէ իր հայրը, որ կը դառնայ գնդակի մը զոհ: Ինք հազիւ եօթը տարեկան էր: Երեք բոյր եւ երեք եղբայր են:

1918 թուականին, քաղաքահազար հայերու ոստիկաններ վանէն կը բռնուին հարաւ, այս անգամ դէպի Իրաք: Համամարակ մը ծայր կ'առնէ: Սմբատ այս անգամ լրիւ որբ կը դառնայ՝ կորսնցնելով մայրն ու բոյրերէն մէկը:

Տիգրիսի ձախ ափին՝ Նահիր էլ Օմարի որբանոց: Հազարէ աւելի հայ մանուկներ: Հոն է Սմբատը, Արարատեան որբանոցին մէջ, ուր կը շարունակէ իր նախնական ուսումը:

1922ին՝ Երուսաղէմ կը գտնէք զինք: Յառաջադէմ ուսանող է: Այդ կ'ըլլայ հիմնական պատճառը, որ ուղարկուի Մելգոնեան կրթական հաստատութիւն, հակառակ հոն ընդունուելու 14 տարիքը անցած ըլլալուն: Տարին՝ 1926 էր:

Սմբատ Փանոսեան կ'ըլլայ Մելգոնեան կրթական հաստատութեան առաջին շրջանաւարտներէն մէկը, իրեն դասընկերուն նմանով Յովհաննէս Աղապաշեանն ու Մուշեղ Իշխանը: Այստեղ, Սմբատին գրականութեան ուսուցիչը կ'ըլլայ Յակոբ Օշական, իսկ երաժշտութեան մաշակ տուողը՝ Կոմիտասի սան Բարսեղ Կանաչեանը:

Մելգոնեանի հայաշունչ ովասիսէն Սմբատ 1930ին կը նետուի կեանքի ասպարէզ եւ, յանուն կենսաշահոյթի՝ կը լծուի գործի Պէրուքի մէջ, սկիզբը ատաղձագործ, փոքր եղբորը հետ, ապա, ամիսներ անգործ քափառու՝ մինչեւ որ գծագրողի գործ մը կը վստահուի իրեն Գատասքի մէջ: Վարպետ գծագրող էր, բայց միշտ կը մտածէր գրականութիւն մշակելու մասին:

Եւ ի՞նչ կ'ուզէր որ ըլլար իր մշակած գրականութիւնը, եթէ ոչ իր կեանքը, փոքորկալի, աւելի պտուտահողմերուն ենթարկուած կեանքը:

Դժուարին կեանք եւ գրականութիւն: Աղբիւրը միայն ծովագրէն չէ, որ կը բխի, կը բխի նաեւ լեռան ապառաժուտ կողմէն:

Մէկ տարի Պէրուքի մէջ է: Թուականը՝ 1931: Կը գրէ իր առաջին պատմուածքը՝ «Երզը», որ լոյս կը տեսնէ Պոսթընի «Հայրենիք»-ին մէջ: Երկրորդ պատմուածքին խորագիրը «Վիշտ»ն է, զոր Սմբատ կը դրկէ իր ուսուցիչին՝ Յակոբ Օշականին, Կիպրոս, իմանալու համար անոր

կարծիքը:

Օշական անպատասխան կը թողու իր աշակերտը: Այս վերջինը կը քննարկէր, բայց ժամանակ մը ետք կը լսէ, թէ իր այդ պատմութիւնը լոյս տեսած է Գաիիւրի *«Յուսարեք»* ին մէջ: Պատմութիւնը Օշականը դրկած էր: Սմբատ, միտքով հաշտուած էր արդէն իր ուսուցիչին հետ:

Նոյն օրերուն՝ Փանոսեանը կը հանդիպի Ամդրանիկ Ծառուկեանին, որ ձեմարանի ուսանող էր: Միասնաբար կ'որոշեն *«Յարդազող»* անունով գրական պարբերական մը հրատարակել: Կը յաջողին լոյսին բերել մէկ թիւ միայն — միւսականի պակաս, դրամը ձիաւոր մըն էր, իսկ իրենք՝ հետիոտն ֆալոններ:

Լէյոյով Պէյրութը, Սմբատ Փանոսեան 1933ին կը հաստատուի Լաթափա, սուրիական մաւառական գիւղ, ուր եւ պիտի հանգուցուէին իր թափառումները:

Եւ ահա, աւելի քան վաթսուն տարիներէ յետոյ, Սմբատ Փանոսեան իր ընտրած կայքին մէջ է՝ Լաթափա, ուր երկար տարիներ՝ միմեծի հանգստեան կոչուիլը, ծխախոտի ընկերութեան պաշտօնային՝ մերթ իրրեւ գծագրիչ, մերթ երկրաչափ եւ յամախ շրջում քննիչ. վերջին պաշտօնով լաւ կը մանջնայ շրջանին գիւղերը, գիւղացիները, անոնց դարաւոր սովորոյթները, միստն ու կացը. ահա թէ ինչու չենք գարմանար այն իրողութեան վրայ, որ տեղաբնակներու կեանքը մեր գրականութեան առաջին քերողներէն մէկը կ'ըլլայ Սմբատ Փանոսեան, ո'չ միայն պատմութիւններով, այլեւ ծաւալուն վիպակով մը, որ պիտի կրէր *«Մէրը որ գին չունէր»* խորագիրը:

Լաթափայէն Փանոսեանի հեռացումները կ'ըլլան կարճ ժամկետով, այդ ալ շնչելու համար Պէյրութի ազգային, գրական, ընկերային օդը: Օդ մը, որ երբեմն ճնշիչ ըլլալուն, Սմբատը արտորնօք կը մետէ դարձեալ Լաթափա:

Սմբատ Փանոսեան, այսպէս, աւելի քան վաթսուն տարի, իր անկիւնէն՝ կը մշակէ գրականութիւն: Գրական իր կալուածը արձակն է միայն: Գրողներու մէջ այն քիչերէն է, որ չի մշակեր բանաստեղծութեան սեռը եւ ոչ ալ կը դիմէ ֆաղափական մարգամբներու, թէեւ սկիզբէն իսկ կ'ունենայ իր ուղեգիրը:

1945-1970 Լաթափայի Հ.Բ.Ը.Միութեան վարչութեան ֆարտուղար է: Ուրեմն՝ համայնքային կեանքի մէջ է: Զի սիրեր աղմուկը: Լոկի-մնջի կը շարունակէ գրել: Հայերէն լեզուն իր սրբութիւնն է, գրականութիւնը՝ պաշտամունքի առարկան:

Կ'աշխատակցի հայ մամուլին մօտաւոր թէ հեռաւոր, առանց կողմերու միջեւ խտրութիւն դնելու: Ահա թէ ինչու իր ստորագրութեան կ'հանդիպինք մեր մամուլի բազմաթիւ օրգաններուն մէջ: Թուեմք մէ քանին, ջանալով մոռացում չարձանագել — *«Հայրենիք»*, *«Ակօս»*, *«Յու*

սարեր», *«Ծիածան»*, *«Անի»*, *«Շիրակ»*, *«Բագին»*, *«Նայիրի»*, *«Սփիւռք»*, *«Զարթօնք»*, *«Յառաջ»* շաբաթաթերթ (Պէյրութ), *«Էջեր գրականութեան եւ արուեստի»*: Գուցէ լրիւ չեղաւ. ասոնք մեր յիշածներն են:

Իրմէ կը հրատարակուին հետեւեալ գիրքերը. —

1. — *«Անարձագանգ քայլեր»*, 1949 թուականին, պատմութիւններ: Գիրքը լոյս կը տեսնէ որպէս *«Անի»* ամսագիրի մատենաշարի հրատարակութիւն. թիւ 1:

2. — *«Որմըրկաւ էին զատուած»*, վէպ: Հրատարակութիւն *«Անի»* ամսագիրի մատենաշարին. թիւ 5: 1958 թուականին:

Եթէ Սմբատ Փանոսեանի առաջին գիրքին պատմութիւնները իրրեւ միւս ընդգրկած էին սիրոյ, վիշտի եւ հողի կարօտի ապրումները, ապա ծաւալուն վէպը իրեն իրրեւ միւս ունէր եղեռնէն վերապրող՝ անապատ մետուած տղաքը եւ արաբներու վերաբերմունքը վերապրողներուն նկատմամբ. միւս մը, որուն լաւագոյն մշակողներէն մէկը եղաւ այս արձակագիրը, միւս մը, սակայն, գոր կարելի չեղաւ մուսնել ամբողջովին, մարդկայնական իր խորութեամբը, մեր վարպետութիւն մեշմշոյ գրողներուն իսկ կողմէ:

Պէտք է այստեղ արձանագրել մաւր խնամոտ վերաբերմունքը Վահէ Վահեան խմբագիրին, որ եթէ Սմբատին առաջին գիրքէն պատմութիւններ տպեց իր հրատարակած *«Անի»* ամսագիրին մէջ, ապա, գիրքի մը ձեւը տալէ առաջ, *«Անի»* յաջորդական թիւերուն մէջ ամբողջութեամբ հրատարակեց Փանոսեանի առաջին վէպը եւ ապա, յաջորդաբար երկու գիրքերը հրատարակութեան տուողը:

3. — *«Հայկական վէրք»*, երգիծական վիպակ. հրատարակութիւն՝ *«Յառաջ»* շաբաթաթերթի, Պէյրութ, 1958:

4. — *«Մէրը որ գին չունէր»*, պատմութիւններ ու վիպակներ, Պէյրութ, 1968: Այս գործը լոյս տեսաւ տպարան «Սեւան»էն, բանաստեղծ ու արձակագիր Պարսումեան Երուանդի մեկնեմասութեամբ եւ Սիմոն Սիմոնեանի յառաջարկով:

5. — *«Վարք Կոմիտաս Կուտինացիի»*, վիպակ: Նախ ամբողջութեամբ տպուեցաւ *«Բագին»* ամսագիրին մէջ, ապա Պօղոս Սնապեանի մախածեմութեամբ 1971ին հրատարակուեցաւ *«Համագգային»* ի տպարանին մէջ:

6.—*«Ջանձն իմ փառաւորեալ»*, վեպ: Արժանացաւ «Գեորգ Մելիտինցի» գրական մրցանակին եւ լոյսին եկաւ Ամբիլիասի տպարանէն, 1989ին:

Ունի անտիպ գործեր: Ունի մամուլի մէջ (յատկապէս *«Բագին»* ամսագիրին) հրատարակուած գործեր, որոնք կը սպասեն խմամուտ ձեռքի, գիրքի ձեւով լոյս ընծայուելու համար:

1992ին, ընդառաջելով Երեսմի Եղիշէ Զարեմցի անուան Գրականութեան քանգարանի առաջարկին, այս տողերը ստորագրողը մեկնեցաւ Լաթափա եւ հեղինակին համաձայնութեամբը արխիւային իր բոլոր ձեռագրերը ապահով հասցուց Հայաստան:

Այստեղ պէտք է արձանագրել, որ Հայրենիքը եւս անտես չըրաւ մեկգոնեանցի այս արձակագիրը եւ «Սփիւռփախ գրողներ» մատենաշարով Սմբատ Փանոսեանի պատմութեամբ մէկ ժողովածուն հրատարակեց:

Եւ որպէսզի պատմութիւնը միշտ գրուած ըլլայ, այստեղ կ'արձանագրեմք, որ Սմբատ Փանոսեանէն հրատարակելի ժողովածու մը կազմելու այդ գործը յառաջարկով մը օժտելը մեզի վիճակուեցաւ 1969ին, երբ ուսանող էինք Երեսմի մէջ:

Ամբիջապէս քղթակցութիւն մը ստեղծուեցաւ մեր եւ Սմբատ Փանոսեանին միջեւ:

Ունեցանք գրողին համաձայնութիւնը ընտրուած պատմութեամբն ունի շուրջ: Գրեցինք յառաջարանը, մեքեմագրել տուինք եւ յանձնեցինք Հայպետհրատին:

Կարն ժամանակ մը ետք ուրախացանք, երբ հաւաստիացուցին մեզի, որ գործը իջաւ տպարան: Ուրախ լուրը հասցուցինք հեղինակին:

Բայց... այդ օրերուն, յօդուած մը լոյս կը տեսնէ *«Ազդակ»*ի մէջ՝ Սմբատ Փանոսեանի ստորագրութեամբ: «Բարի» ձեռք մը այդ յօդուածը կը տանի առ որ անկէ ու ի՞նչ կը կատարուի կը կարծէք... Կը խափանուի գիրքին հրատարակութիւնը աւելի քան 15 տարի, մինչեւ որ գիրքը լոյս կը տեսնէ Գեղամ Սեւանի յառաջարկով:

Սմբատ Փանոսեանի այս գիրքին պաշտօնական յանձնումը զարմանալիօրէն մեզի բաժին կ'իյնայ Ապրիլ 24ի օր մը, երբ Լաթափա հրաւիրուած էինք իբրեւ օրուան բանախօս: Խուռներամ բազմութեան մերկայացնելով գիրքը, ըսինք.— Ահա անապատի սերունդէն ձեր բոլորին համախառն յայտնի գրագէտ Սմբատ Փանոսեանի գործերուն հայրենական հրատարակութիւնը: Այդ օր ծափահարելը արգիլուած էր. բայց մերկաները՝ ի տես մեր ողջագուրումին, ծափահարեցին... մինչ մեմք կը շարունակէինք: Այս գիրքը եւս կու գայ փաստել, որ հայը յաղթած է, շահած է կեանք մահու գուպարը:

Սմբատ Փանոսեանը տարօրէն յուզուած, մեր ակնջին կը փսփսայ.— Պիտի չընեմ այս գիրքին ծննդեան պատմութիւնը:

Ըսած եղանք, թէ Սմբատ Փանոսեան լայն աշխատակցութիւն քերած է յատկապէս մեր գրական մամուլին ու յայտնեցինք մահու, թէ իր առաջին գործերը տպուած են *«Հայրենիք»*ի եւ *«Յուսարբեր»*ի մէջ:

Տանք որոշ տուեալներ մամուլի այլ օրգաններէ.—

Ա.— Սմբատ Փանոսեանը *«Անի»* ամսագիրին մէջ.—

Մեզի մերկայացուցած է *«Թափանցում»* արձակը, որ հատուած մըն է *«Դեղին վարդը»* վեպէն, ամսագիրին 1947 տարուան 11րդ թիւին մէջ:

Վեպին հերոսը Ռուբէն Սեւրեանն է, որ հօրը կողմէ հայ է, իսկ մօրը կողմէ՝ արաբ: Հերոսը ի վերջոյ կը մեկնի հայրենիք: *«Որովհետեւ իրական սէրը չի ծերանար, այլ կ'աճի, կ'ըլլայ անհասանելի»*:

«Անի» Բ. տարի, թիւ 2, Սեպտեմբեր 1947՝ *«Ինքզինքը ողջ ողջ խորովեց»* ցնցիչ պատմութեամբ է. նոյն տարուան թիւ 5ին մէջ՝ *«Մնաք բարով»* պատմութեամբ, իսկ յաջորդ պատմութեամբ՝ *«Պատուհաս»*ը, 1948ի թիւ 11ին մէջ: Կու գայ *«Աղջնակը չուքին մէջ»*ը, Գ. տարի թիւ 1ին մէջ եւ *«Նեղ օրերու բարեկամը»*, 1949ի միացեալ 5-6 թիւերուն մէջ:

*«Անի»*ի չորրորդ եւ հինգերորդ տարիներու թիւերուն մէջ կը տպուի Փանոսեանին առաջին ծաւալուն վեպը՝ *«Որ մըրկաւ էին զատուած»*:

Բ.— Փանոսեանը *«Շիրակ»* ամսագիրին մէջ.—

Երրորդ տարի թիւ 1ին մէջ՝ *«Պարզ պատմութիւն»* պատմութեամբ:

Նոյն տարուան թիւ 3ին մէջ *«Տեսակէտներ»* հարցարանին Փանոսեանին տուած պատասխանը, ուր սրտի ցաւով ի մէջ այլոց կ'ըսէ.

«Մեր գրականութիւնը, Սփիւռքի մէջ՝ եղած է երազային, կադապարուած անցեալի յուշերու վրայ. յուշերը մարդկային են, սակայն չունին յառաջդիմական ձգտում: Բարեկեցիկ դասը սփիւռքահայութեան չունի մտահոգութիւնը հայ գրականութեան կորուստին. մշակոյթը չի խօսիր իրեն: Ինքնաբաւ է. հաճոյքի վայրերը կլանած են զինք. գիրք կարդալու ժամանակ չունի այլեւս: Մշակութային հանդիսութիւններ այլեւայլ առիթներով գուցէ խթան մը ծառայեն...»:

«Շիրակ»ի Թ. տարի 1965ի երեք թիւերում մէջ (Հոկտեմբեր, Նոյեմբեր, Դեկտեմբեր) կը տպուի «Սէրը որ գին չունէր» վիպակը, որ կը շարունակուի ու վերջ կը գտնէ Ժ. տարում (1966) թիւ 1 եւ 2ի մէջ:

Տասներորդ տարում թիւ 8իմ մէջ կը գտնենք «Կատակ... նեղ սենեակին մէջ» արձակը, որում մասին կ'ըսուի դարձեալ, թէ «Դեղին վարդը տապանաքարին վրայ» վէպէն հատուած մըն է:

«Շիրակ»ի Ժ. տարի թիւ 11-12 միացեալ թիւին մէջ Սմբատ Փանոսեանին մասին յօդուած մը ստորագրած է Օննիկ Սարգիսեան, մոյմպէս մեկգոնեանցի, որ կ'ըսէ, թէ Փանոսեանը 1965ին արժանացած է Թէֆէ-եան Մշակութային Միութեան Բ. մրցանակին՝ իր «Աւերակ բերդին առջեւ» վէպին համար:

Սմբատ Փանոսեան գրութիւն մըն ալ ունի Օշականի մասին:

«Շիրակ»ի մոյմ թիւին մէջ Փանոսեան ստորագրած է «Իրն էր գիրը» պատմութիւնը, իսկ ԺԱ. տարի, 1967 թիւին մէջ «Մուռ բախտ» պատմութիւնը: ԺԳ. տարի, թիւ 8-12 Օգոստոս-Դեկտեմբեր 1969ին «Վարք Կոմիտաս Կուտինացիի» գործը:

Գ.—«Բագին» ամսագիրին մէջ —

Սկսած է աշխատակցիլ 1970 թուականին ու դարձած գրական այս հանդէսին մնայուն աշխատակիցը: Այստեղ ունի պատմութիւններ ու վիպակներ, գորս գիրքի մը խմամբին յանձնելը մեր գրականութիւնը սիրողներուն գործը պէտք է ըլլայ:

Սմբատ Փանոսեան «Բագին» ամսագիրի 1970 թուի 6-12րդ թիւերում մէջ ստորագրած է «Վարք Կոմիտաս Կուտինացիի» գործը:

1971ի թիւ 3իմ մէջ կը վերջանայ վիպակը, գրուած՝ Լաթափա, 25 Օգոստոսէն 15 Սեպտեմբեր 1969 եւ 26 Փետրուարէն 16 Մարտ 1970:

Նոյն ամսագիրի 1971, թիւ 7իմ մէջ կը կարդանք «Ժամանց»ը, իսկ 1972ի թիւ 11-12իմ մէջ շարունակութիւնը վերի գործին, ընդհանուրը՝ յիսուն էջ ծաւալով:

«Բագին»ի 1973 թիւ 3 եւ 4իմ մէջ «Սրբազան աճալարութիւն» գործն է՝ 41 էջ ծաւալով:

Եւ մինչեւ վերջ Փանոսեան կը մնայ «Բագին»ի աշխատակից:

Դ.—Սմբատ Փանոսեանը «Նայիրի»ի մէջ —

1945ին կը հանդիպինք Փանոսեանի «Լացը...» պատմութիւն, «Նայիրի»ի Ա. տարում թիւ 3-4իմ մէջ. իսկ 1946ի 7րդ թիւին մէջ

«Մորթը» պատմութիւն: «Նայիրի»ի 1946 տարում թիւ 8-9իմ մէջ «Հայրենիքի կարօտով» պատմութիւն է եւ «Անդրադարձում» խորագիրով գրութիւն մը Օշականի «Վկայութիւն մը...» գիրքին հրապարակումին առիթով:

1949 տարում թիւ 9-10իմ մէջ «Բարեկամները» պատմութիւն է:

Այդ թուականէն ետք, «Նայիրի»ի էջերում վրայ քիչ կը հանդիպինք Փանոսեանի ամուսին:

Ե.—Սմբատ Փանոսեան «Սփիւռք» շաբաթաթերթին մէջ —

«Լացը» պատմութիւնը «Սփիւռք»ի 28 Ապրիլ 1968ի թիւին մէջ: «Քակուող հանգոյցը»՝ 18 Ապրիլ 1971ի թիւին մէջ, «Շռալուծիւն վասն քարի օտար հողի վրայ»՝ այս մէկը՝ յօդուած, գրուած 5 Մայիս 1968ին, մկատի ունի Կիւլպէնկեան Հաստատութեան Հայկական Զեռնարկներու համար ծախսուած գումարները:

Սմբատ Փանոսեանը հագուադէպօրն դուրս կու գայ պատմութիւնի եւ վէպի իր ընդգրկած ուղիէն եւ երբեմն կը ստորագրէ ազգային հարցեր յուզող յօդուածներ, մասն... գրախօսականներ՝ թիւով սակաւ:

«Սփիւռք» շաբաթաթերթի 18 Յուլիս 1971ի թիւով Փանոսեան տուած է տպաւորութիւններ Հայաստանի գրողներու միութեան 6րդ համագումարի մասին:

«Առաջին հանդիպումը» Պ. Սեւակի հետ, 7 Օգոստոս 1971ի թիւով:

«Ութսունամեակը» միւս ունի Միխայիլ Նաիմէ լիբանանցի մեծ գրողը. 1 Նոյեմբեր 1970 թուականին: Առիթը՝ Լիբանանահայ Գրական Շրջանակի կազմակերպած երեկոն էր, մուրումնաւ լիբանանցի հայասեր մեծ գրող Միխայիլ Նաիմէին, որ արժանացաւ օրում լիբանանեան քաղաքագու թերթերու քարճր գնահատման:

«Իրրեւ լուսաբանութիւն»՝ յօդուած, 6 Յունիս 1971ի թիւին մէջ, ուր Փանոսեան խօսած է «Վարք Կոմիտաս Կուտինացիի» գիրքին մասին յառաջացած աղմուկին շուրջ:

«Նամակ»ը այն գրութիւնն է, որ տպուած է 1970ի Դեկտեմբերի 6ին, ուղղուած՝ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկին, որպէսզի այս հաստատութիւնը թիւում կանգնի հայ գրողներու, հայ գրականութեան:

1970ի Դեկտեմբերի 20ին՝ «Գեղօն ի պատիւ մեկնող մեծին», յօդուածը գրուած է Գրիգոր Կիրակոսեանին մասին: Գրուած է ջերմ շունչով, հակառակ անոր, որ անձնապէս փայլուն յիշատակներ չունէր մտաւորական մեծ պաշարի տէր այս մարդէն: Սակայն, Փանոսեան յարգել գիտէր արժանաւորները:

«Սալոն Լէոն» տպուած է «Սփիւռք»-ի 19 Սեպտեմբեր 1971 թիւին մէջ, իսկ «Միւնիխի ճակատամարտը... մղուած Եռագոյնի տակ» յօդուածը, տպուած՝ 14 Սեպտեմբեր 1975 թին, նկատի ունի Արարատ փութպոլի խումբին խաղերը:

Զ.—Սմբատ Փանոսեանը ներկայ է ձախակողմեան մամուլին մէջ:

Իր ստորագրութեան կը հանդիպինք «Ժողովուրդի ձայն» օրաթերթին, «Յառաջ» շաբաթաթերթին եւ «Էջեր գրականութեան եւ արուեստի» պարբերականին մէջ:

«Յառաջ» շաբաթաթերթը 1958 թին Փանոսեանէն տուաւ երգիծավէպ մը, որ կը կրէր «Հայկական վէրք» անունը:

Իսկ «Էջեր գրականութեան եւ արուեստի» պարբերականին մէջ Մարտ 1968 թիւով Սմբատ Փանոսեանը գրած է «Հայ մշակոյթ՝ հայապահպանման ճամբուն վրայ» յօդուածը, ուր ի մէջ այլոց կ'ըսէ. էջ 19 ի վրայ.—

«Հայկական դադթօճախները տարտղնուած աշխարհի չորս ծագերուն, կլիմայական, հոգեբանական կամ քաղաքական յարմարեցումի ճնշման ենթակայ պիտի չունենան նոյնիսկ համայնքային զօրաւոր կռուան մը, մա'նաւանդ՝ որ եկեղեցին այլեւս անկարող դարձած է հոգեկան միասնականութիւն ստեղծելու դարաւոր իր դերին մէջ: Ուրեմն, առաջին հարցին պատասխանը ձեւակերպուած կ'ըլլայ հիմնական այն փաստով, որ Սփիւռքը մշտնջենականի պատրանքէն զերծ, ժամանակաւոր երկարաձգման հիմք ունի միայն, հեռանկար ընդունելով ամբողջական ներգաղթը դէպի հայրենիք»:

Նոյն պարբերգիրքի 1970 թիւին մէջ Սմբատ Փանոսեանէն կը կարդանք «Աւագ... եւ վերածնուած հայրենիք»՝ Գեղօն Սովետական Հայաստանին գրութիւնը:

Է.—Սմբատ Փանոսեանը Մելգոնեան կրթական Հաստատութեան «Յուշամատեան 40ամեակի» հատորին մէջ:

Խմբագրած է Օննիկ Սարգիսեանը, 1967 թ. Փետրուարին, ունի 24 էջերու վրայ տարածուող պատմութիւն մը՝ «Իրն էր դիրքը»:

Առայժմ քաւարարուինք այս տուեալներով, գորս ամբողջացնել կարելի է ուրիշ առիթով մը:

Նայինք թէ ինչքան գրուած են Սմբատ Փանոսեանի մասին մեր մշակոյթի գանազան գործիչներուն կողմէ:

1.—Առաջինը նկատի ունենալով Հայկական Համայնագիտարանը, որ իր 12րդ հատորի 308րդ էջին վրայ գրած է «Սմբատ Փանոսեան (ծնած 1909 թ. Ֆիլիա), հայ գրող: Վաղ հասակում գրկուել է ծնողներից: 1920 ին ապաստանել է Նահրէլ Օմարի որբանոցում, որը 1922 ին տեղափոխուել է Երուսաղէմ»:

«Աւարտել է Նիկոսիայի (Կիպրոս) Մելգոնեան կրթական հաստատութիւնը (1930): Տպագրուել են Փ. ի պատմութեանը «Անարձագանգ քայլեր» (1949), «Սերը որ գին չունէր» (1968) ժողովածուներ, — «Որ մըրկաւ էին գատուած» (1943) (սխալ է, պէտք է ըլլայ 1953 - թ. թ.) վէպը, «Հայկական վերք» (1959) երգիծական վիպակ, եւ այլն: Փ. իր ստեղծագործութիւններում պատկերել է գաղթական կեանքը, արտայայտել արար. իրականութիւնը»:

Այսօր: Հայկական սովետական հանրագիտարանի այս 12րդ հատորը լոյս տեսած է 1968 թուականի վերջաւորութեան:

2.—Վահէ Վահեան իր խմբագրած «Անի» ամսագրի Գ. տարի թիւ 10 թիւին, նաեւ 1987 թիւին Պէյրութի մէջ հրատարակած «Բերքահաւաք» հատորին 272-276րդ էջերուն վրայ կը վկայէ.

«Բայց այս տղուն մէջ, չատ կանուխէն արթնցեր ու զօրացեր է կիրքը ստեղծումին, կազմաւորման տարիներուն՝ ընդունելով նկատելի նպաստը իր գրականութեան ուսուցիչին, որ հանդուցեալ Օշականն էր: Այլապէս ցուրտ իր կեանքը կրցեր է ջերմանալ մտերմութեանը մէջ գրականութեան, ուր գտեր է իր միակերպութիւնը, իր դոյութեան նպատակը նաեւ:

«Մօտաւորապէս քսան տարի առաջ էր, որ լոյս տեսաւ իր առաջին արձակը: Այնուհետեւ իր աշխատակցութիւնը փնտռեց քիչ մը ամէն գրական հանդէսի մեր մէջ: Դարձաւ նկատի առնուած գրիչ մը: Բայց ինք, իր դէմքը, մնաց մոլորին մէջ: Սիրե՞ց այդ մոլոր թէ ընդունեց զայն իբրեւ գիրը ճակատին: Իրողութիւնը այն է թէ ճանաչումը մնաց իրեն օտար: Մինչ այդքան սկսնակներ կը գտնէին միջոցը՝ իրենց բախտը փորձելու հատորով մը, հատորներով նոյնիսկ, Փանոսեանը ցոյց կու տար անտրտունջ համակերպութիւն մը —մեր պարբերական մամուլին մէջ ցանուցիր սպասող իր պատմութեանը ճակատագրին»:

«Իր ամէն մէկ էջին վրայ ինքնիրեն հաւատարիմ, բայց խորքով ու լայնքով մեծնալու հետամուտ, իր բոլոր երակներով կեանքին կապուած արուեստ մըն է իրենինը, որ ազատագրուելով քիչ մը խռովիչ իր սկզբնական մթնոլթենէն, կը դիմէ յստակութեան»:

«Հասարակ, աննշան նկատուած երեւոյթներուն մէջ՝ իմաստալից անսովոր տեսնող նայուածքով մը, Փանոսեան կը խուզարկէ ներքին աշխարհը մարդուն, ու կը բանայ անկէ ծալքեր, ուր իր ճանաչելի դրոշմն է դրած արտաքին աշխարհը, ձեզի ծանօթ նիւթական կեանքը:

«Իր արուեստը կը խուսափի հանդիսաւոր ամէն շարժումէ: Իր տիպարներուն պէս, իր պատկերներն ալ չունին թատերական նկարագիր: Զգայուն բայց չափաւոր, հանդարտ եւ հեզասահ իր ոճը: Նոյն ատեն՝ չեչտուած ինքնութեամբ մը ճանաչելի:

«Սմբատ Փանոսեան մէկն է մեր արդի գրական արձակին հաւատաւոր սպասարկուներէն: Կ'արժէ որ չսակարկենք մեր համակրանքը արժանաւորին»:

Իսկ 44 տարի ետք, այսինքն՝ 25 նոյեմբեր 1993ին, Փօլ Կիրակոսեան անուանի մկարիչին թաղումէն օր մը ետք, Վահեանի տան մէջ, երբ կ'ըսէինք, թէ միւս մը կը պատրաստենք Փանոսեանի մասին, եւ իր կարծիքն ալ կ'ուզէինք, սապէս արտայայտուեցաւ բանաստեղծը. «Փանոսեանը, զարմանք պատճառող հետեւողականութեամբ մը, մենաւոր, Լաթաքիոյ մէջ, հեռու ամէն կարգի խրախուսիչ շարժումներէ, նաեւ աղմուկէ, գրական բացակայ միջոցառումի մը մէջ մնաց հայ գրականութեան նուիրեալ սպասարկուն: Փոքր արժանիք մը չէ այս մէկը: Կ'ըսես թէ 85ի դուռներուն առջեւ է Փանոսեանը, ի՛նչ չուտ»:

Մեղգոնեանի մէջ, գրականութեան մեր երէկի ուսուցիչը չէ՞ր գիտեր արդեօք, թէ իմքն ալ հասած էր 85ին եւ անցած ալ քիչ մը:

Վաստակաւոր մարդիկ:

3.—«Էջեր գրականութեան եւ արուեստի» պարբերականի խմբագրութիւնը իր 1966ի Ապրիլի թիւին մէջ գրած է.

«Ինչպէս ծանօթ է, սփիւռքահայ վաստակաւոր արձակագիր Սմբատ Փանոսեանի «Աւերակ բերդին առջեւ» վէպը արժանաքաւ Ապրիլեան Եղեռնի 50ամեակին առիթով Թէքէեան մշակութային միութեան կազմակերպած Բ. մրցանակին:

«Ստորեւ ուրախութեամբ կը հրատարակենք հատուած մը այդ անտիպ վէպէն՝ «Բանդուած ուղիւ», պարագայական խորագրին տակ»:

Պատահածը եղբրական դէպք մըն է սասունական գիւղի վերջին յիսնեակ մը ծերերուն եւ իր պաշտպոգութիւններուն միջեւ... Հիւանդ տղեկի գալարումներուն ընդմէջէն որբանոցային կեանքը, ուր չեչտուած միշտ ներքին, հոգեբանական վերլուծումն է: Մեռաւ երգելով, արժանապատուութիւնը բարձր պահած...

4.—Միմա Թէօլէօլեան, իր «Դար մը գրականութիւն» Բ. հատորին 295րդ էջին վրայ գրած է.

«Մնած 1909 թուին Թիֆլիս, սալմաստեցի ծնողքէ: Տասը տարեկանին կորսնցուցած է հայրը (պէտք է ըլլայ եօթը տարեկանին - Թ.Թ.), զոհ կոյր գնդակի մը հայ-քիւրտ կռիւներու ընթացքին: Տարագրութեան օրերուն (1919) Միջագետքի մէջ կը կորսնցնէ մայրը: 1920 Նահր էլ Օմարի որբանոց: 1922ին վասպուրականցի 1000 որբերու հետ՝ Երուսաղէմ:

1928-1930 Մելգոնեան կրթական Հաստատութեան Ա. շրջանաւարտներէն:

1930ին՝ Պէյրութ: 1933ին՝ Լաթաքիա: Ա. պատմուածք՝ 1930ին, «Երգը» (պէտք է ըլլայ 1931ին - Թ.Թ.), լոյս տեսած «Հայրենիք» ամսագիրին մէջ. կ'աշխատակցէր «Նայիրի», «Ակօս», «Անի», «Ծիածան», «Ծիրակ», «Սփիւռք», «Էջեր գրականութեան եւ արուեստի» հանդէսներուն:

Թէօլէօլեան կ'աւելցնէ.

«Սմբատ Փանոսեան ամէնէն առաջ օժտեալ արձակագիրներէն մէկն է գաղութահայ գրականութեան, ու իր պատմուածքները թէ վէպը՝ վկայութիւններ են սփիւռքեան մեր կեանքէն, ընդհանրապէս խռովիչ, բնական ու անճիգ: Պատմելու տաղանդ ունի եւ հոգեկան վիճակներ բառի բերելու անսովոր դիւրութիւն մը: Լեզուական որակն ալ տարբեր արժանիք: Ամէնէն վաւերական դէմքերէն մէկն է յետ Եղեռնի սերունդին»:

5.—Սիմոն Սիմոնեան գրած է.

«Սմբատ Փանոսեան հասուն արձակագիր է, վաստակաւոր գրագէտ:

«Ունի ոճի ինքնայատուկ փայլատակում. եւ սահուն լեզու՝ քնարական եւ իրապաշտ երանգաւորումներով: Թելադրիչ քանի մը բառերով տիպարներ կեցնելու, հասարակ երեւոյթներու մէջ շունչ եւ շարժութիւն ստեղծելու ճարտարութեամբ, հոգեբանական ապրումներու մօտեցման ինքնատպութեամբ, Սմբատ Փանոսեանը կը նկատուի Սփիւռքահայ գեղարուեստական արձակի վարպետներէն մէկը, ու շարունակողն է դասականացած արեւմտահայ նախապատերազմեան յաջողած արձակին»:

&

ՍՄԲԱՏ ՓԱՆՈՍԵԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ԳԻՐՔԵՐԸ

Ա.—*«Անարձագանգ քայլեր»*, պատմուածքներ, Պէյրուք, 1949:

Ըսած եղանակ, որ այս գիրքը տպագրուեցաւ Վահէ-Վահեանի ջանքերով: Այստեղ մէկտեղուած են, մեծ մասամբ, մախապէս մեր պարբերական մամուլին մէջ լոյս տեսած գործեր:

Գիրքին անունը կը յատկանշէ մարդը գրողին մէջ: Ըսել չենք ուզեր, որ Փանոսեանի առաջին հատորը մնաց անարձագանգ: Ո՛չ: Այլ կ'ուզենք շեշտել, որ այս գրողը իր կեանքին մէջ քաղց յուշիկ-յուշիկ, ուրիշներու տեսնութիւն չպատմառելու մտահոգութեամբ:

Գործին առաջին քաթինը կը կոչուի *«Մէր»*: Առաջին պատմուածքը՝ *«Եթէ դուն զայն հասկցած էիր»*: Գրուած է 1932ին: Այսօր, սիրոյ միտ խոստովանութիւն մը շատ տարօրինակ կը հնչէ: Տղայ մը, աղջիկ մը կը սիրէ, բայց չի յայտնար իր սէրը: Ժամանակ մը ետք, նոյն տղան երբ կ'երթայ իր սիրած աղջկան տունը, կը հասկնայ, թէ աղջիկը նշանուած է... մախան, տխրութիւն (աղջկան ապրումները) ապա պատասխանը.— Բախտս է, դուն ուշացար...

Յաջորդ պատմուածքը՝ *«Խոստովանութիւն»*, Մելգոնեանի կեանքէն երագայիմ սէր մըն է, որ ապրուած չէ, այլ՝ մտածուած միայն: Այդպէս էր կէս դար առաջ: Դպրոցին անտառները, ջրամբարը, որ հիմա չկայ, երագներ կու տային մեզի:

Երրորդ պատմուածքը խորագրուած է *«Ընկերոջ մը օրագրէն»*. սիրոյ պահեր, անփորձ երիտասարդի խոհեր, հոգեբանական վերլուծումի փորձեր: Ներկայ մօտեցումով չի կարող մշտնադառնալ:

Բայց լեզուն պայծառ է: Ձեռք ըսեր փայլուն: Պատկերները՝ տպաւորիչ: Տանք օրինակներ.— *«Իսկ հովը բակին վրայ կատուի ձագին պէս կը ցատկուէ, թափուած թուղթի կտորներէ գինովցած...»*: *«Գաղջ փափաք մը պտուղի կ'ելլէ արիւնիս մէջ, ու գրգռուած տենդը քառասմբակ կ'արշաւէ...»*:

Երկրորդ քաթինը կը կոչուի *«Վիշտը»*:

«Վիշտը», գիրքին չորրորդ պատմուածքը, մայրամալէ գրկուած աղջկան մը պատմութիւնն է: Պատկերներ կը ժպտին ամէն տեղ. իր հանդիպումը անոնց. խօսիլը, հարցումներ... եւ ամուսին մը, իր ջերմութեան դէմ այնքան անտարբեր: Անյարմար գոյգ մը վերջապէս:

Այս պատմուածքը կը յիշեցնէ Արմէն Դարեանի *«Ջաւկի մը համար»* գործը, ուր հոգեբանական լարումը աւելի համոզիչ է: Մենք արձանագրելով կ'անցնինք, դուք կարդացէք եւ հաստատեցէք:

Յաջորդը՝ *«Մոխրաման»*ն է: Զրացատրուած սէր...: Մօրը անսացող աղջկան մը մտորումները...: Այսօր ալ կա՞նք իրենց մայրերուն խօսքերովը շարժող աղջիկներ սիրոյ հարցին մէջ. գուցէ տեղ մը կան...

անցելայուշ դէպքեր:

Հեղինակին մօտեցումը՝ հոգեբանական, ելլելով օրուան մտածելակերպէն:

Այս քաթինին *«Անարձագանգ քայլեր»* պատմուածքը, գրուած 1935ին, կը ներկայացնէ աղքատացած Զաքարի վերաբերումը իր կնոջ հանդէպ: Լուրջ, զուսպ, հոգեբանական վերլուծումներով մեկնաբանուած պահեր, որոնք մօփասանեան հով մը կու տան գրութեան:

Եւ արդէն, հոգեբանական վերլուծումները կիզակտն են Փանոսեանի գրականութեան:

Երրորդ քաթինը կոչած է *«Որբերը»*:

Արդարեւ, յատկապէս Սփիւռքի յետ եղեռնեան մեր գրականութեան մէջ կեանքի կոչուեցաւ միւս մը, որուն հերոսները մեր որբերն էին:

Եղեռնէն ետք մենք դարձանք որբերու ժողովուրդ: Կրնայի՞մք չգրել այդ մասին: Եւ որո՞նք պիտի օգտագործէին այդ միւսը առաջին առիթով՝ եթէ ոչ որբերը:

Ահա թէ ինչու կէս երկվեցեակ լեզուներու քարգմանուեցաւ Անդրամիկ Մառուկեանի *«Մանկուկներն չունեցող մարդիկ»* վիպակը՝ փրանսերէն, ռուսերէն, պարսկերէն, անգլերէն եւ արաբերէն երատարակութիւնը, որուն յառաջաբանը գրեցինք մենք:

Յուզումնալի էին Անդրամիկ Անդրեասեանի *«Կոտորած թեւերով հրեշտակներ»*ը, դարձեալ որբերու մասին:

Կարելի չէ մոռնալ Արմէն Դարեանի ներկայացուցած որբերը:

Եւ ահա Մմբատ Փանոսեանը եւս վերապրող մը որբութենէ, կը գրէ հայ որբերու մասին, ոչ թէ բնականօրէն որբ դարձած, այլ հայրենիքէ ու ծնողներէ անմիտուած որբերու մասին. որոնցմէ մէկը իմքն էր.

«Երգը» կը կոչուի պատմուածքը: Վաղեմիութիւն՝ աւելի քան վաթսուն տարի: Բայց այսօր ալ խորապէս կը հաւատամք գրուածքին: Ահա էջ մը.

«Առտունն՝ ըրէ. Անոնք կ'արթննային, երբ արեւը իր դերձանը կ'անցընէր վրաններէն ցցուող ձողերուն սուր պղինձին, ու կը լեցուէր օդը լոյսովը. Ամէնքը Տիգրիսի ափը կ'իջնէին լուացուելու: Ճերմակ շապիկներու վերեւ՝ գլուխներու սեւ գիծ մը կ'երկարէր այնքան պատկերաւոր՝ գետի եզերքին, ուր ջուրը աւազին վրայ կը պառկէր բարակ կապոյտով: Ինքը եղբօրը ձեռքէն բռնած, կ'անցնէին վրաններուն առջեւէն՝ հոն երթալու: Լուացուելէ դարձող տղաքը կը բարեւէին իրար».

—Բարի լոյս:

—Բարի լոյս:

—Աստուծո՛ւ բարին:

Յետոյ կը սկսի մարզանքը:

Մեծերուն՝ զէնքով մարզանք կու տային: Անոնց ձեռքերուն արագ շարժումը հրացաններու վրայ կը դնէր ձայնը զինուորի հաճոյքին, ու երբ զանոնք իրենց ուսերուն դրած կը քալէին քէմփերու մէջէն, ժողովուրդը կը թափուէր ճամբուն վրայ, վրաններէն ծերուկներու եւ պառաւներու մրմունջը կը լսուէր:

— Զեր պոյին մատաղ, անո՛ւշ, քա՛ջ տղէք...

Ի՛նչ անուշ էր կեանքը այդ օրերուն: Կարծես թէ հազար տարւան երջանկութիւն մը, ազատ կեանք մը կ'ապրէին, հակառակ որ նահատակուած ժողովուրդի մը մէկ մասը կը կազմէին, փրկուած՝ արիւնոտ կեանքէ մը՝ դեռ անոր շունչին տակ:

Որբուկեան մէջ այդ կենսուրախ տղաքը...

Ի գուր չէր, որ մեծ Եղեռնէն աւելի քան 65 տարի ետք, Արամ Սեփեթմեանը, իր «Ողջակէզ» հատորին մէջ պիտի գրէր.

«Քիչ առաջ թրքուհին հարց կու տար ինծի՝ թէ սիրեցի՞ր Իսթանպուլը:

«Ինչպէս սիրէի Իսթանպուլը, ըսէ ինծի, Սուլմազ, դուն գեղանի թրքուհի... Ինչպէս դիտէի Պալատի հրապարակին կանգնած համալսարանը ու չպատկերացնէի աչքերուս առջեւ դեռ միշտ ճօճուող քսան կախաղանները: Ինչպէս անցնէի Վոսփորի եւրոպական ասիէն դէպի Ասիականը եւ հակառակ վաթսուն տարիներու մշուշին, չյիշէի հոնկէ անցած սեւ շոգեմալը...»:

Գիրքին ութներորդ պատմութեամբը՝ «Փոթըն Մելքոնը», գրուած է 1931ին:

Որբանոցի տղայ: Բոյրը կ'ամուսնանայ: Ինչպէս թէ, ինչպէս թէ իր բոյրը լիք է զինք ու որբանոցը եւ երթայ օտարի տուն...: Եօթը հոգի էին, մնացին որբ բոյր եւ եղբայր եւ հիմա, բոյրը կ'երթայ օտարի տուն...

Փոթըն մերկայ չ'ըլլար բրոջը հարսամիջին. այդպէսով կը կարծէ պատժած ըլլալ հարազատ բոյրը...

Հեղինակին խօսքը թելադրական է: Ընթերցողին կը մնայ իջնել հոգիին խորը այս որբուկին, որ Փոթըն էր...: Բոյրը մոռցա՞ծ էր իրենց մօր թաղումը...

Ապրուած ու ապրումի վերածուող պատմութեամբ մը:

Սմբատ Փանոսեանի հրատարակուած այս վերջին գիրքին չորրորդ եւ վերջին բաժինը կը մկրտուի «Հողին կարօտով»:

Մեր մէջ, անցնող տասնամեակներուն, ինչպէս ստեղծուեցաւ ջարդի ու որբերու գրականութիւն մը առանց երբեք սպառել կարենալու գիրար լրացնող այդ միւթերը, նոյնպէս ստեղծուեցաւ հայրենադարձութիւնը վեր առնող գրականութիւն մը, դարձեալ առանց կարենալ արձանագրելու սպառիչ խօսք դարերու իդօր, կարօտը կրող այս միւ-

թին շուրջ:

Պատմառները քազմապիսի են. ապագայ գրականագէտը, երբ խաղաղիմ ալեկոծեալ ջուրերը, երբ ազատ ու անկախ Հայաստանը դուրս գայ շրջափակեալ վիճակէ ու տիրէ խաղաղութիւն մեր լեռնաշխարհին վրայ, պիտի խորաչափէ մեր անցեալը, դուրս բերէ պատմառները եւ կատարէ իր թելադրամբները:

Մինչ այդ հաստատեմք, որ Սմբատ Փանոսեան մախկիմ որբը, Եղեռնէն ազատուած տղան, չէր կրնար չարձագանգել հայրենադարձութեան կեմսական միւթին:

Եւ ահա գիրքին վերջին երկու պատմութեամբները մուրրուած այս միւթին:

Առաջինը՝ «Հայրենիքին կարօտով»: Կալուսը կը մեռնի: Լացողը կիմն է.

«—Ա՛խ, Կալո՛ւս, Կալո՛ւս...

«Երբ ինկար՝ չմտածեցի՞ր թոռնիկներուդ, մեզի...: Ելարաններուն վրայ՝ քու քովդ ըլլայինք... Թեւ տայինք, ցաւդ առնէինք... ելի՛ր, Կալո՛ւս, տես դրացիներդ, բարեկամներդ հարսնիքի են եկեր... ինկած ատենդ ի՞նչ կ'երագէիր — Հայաստանի կարօտով գացիր...»

«Ա՛խ, մեր գլխին թագաւորի թագն էիր դուն. մենք ոտքիդ հողը ըլլայինք. մեզի կոխելով ելնէիր... Այս ինչ սեւ է, որ բերիլ մեր գլխուն. արեւդ մնար...»:

Տեսակ մը «Պճեղ մը անուշ սիրտ»:

Փանոսեան լաւ կը մանչնայ բնութիւնը կեանքը, անոր ցեխոտ արա-հետները, թիթեղածածկ տունները, թրքախօսութիւնը, հայեռյամբները եւ նոր դպրոց յաճախել սկսող հայ մանուկներու շրթներէն քարձրացող երգերը:

Կարծէք ցեխերու մէջէն ծաղիկ բուսներ, ամեր:

Յաջորդ եւ ուրեմն վերջին պատմութեամբը գիրքին վերնագրուած է՝

«Ինքզինքը ողջ-ողջ խորովեց»:

Երկու պատմութեամբներուն ալ գումաւորումը իւրովի է: Սմբատ Փանոսեանին հայրենասիրութիւնը, խօսքը երբ կը վերաբերի գրականութեան՝ թմրուկի կարիքը չունի:

Մինչ ումամբ հայրենադարձութիւնը նկարագրեցին շողշողուն ածականներով, ասդին, Փանոսեանը անթեղուած կրակը քացայայտեց, մահով եւ իմեմակիզումի պատկերով ցոյց տուաւ հողին յաւիտեանական արժէքը:

Մեմք տեսանք, որ Կալուսը մեռաւ, չտեսաւ Հայաստանը:

Վերջին այս պատմութեամբ մէջ եւս, ուր հերոսը իմեզինքն ողջ-ողջ խորովեց, երբ ամբողջ ընտանիքը ոտքի ելած կ'երթար Հայաստան, ահա կը խորհրդածէր.

«Բերքը առատ էր այս տարի,— կ'ըսէին ու կը կրկնէին.

«Կարօտել եմ հայրենիքիս, քուսս չի տանիր...»

«Հողը տաք էր. թէեւ անջրդի, քարքարուտ, աղքատ, եղունգով փորուած,— բայց տաք էր նաեւ անկիւնը այս խրճիթներուն, ուր յոգնած, տաժանագին աշխատանքէ դարձող տունին հայրը կ'ունակը բարձին կու տար եւ ծխամորճը կը մխացնէր...»

«Բակին մէկ անկիւնը հաստատուած օճախին մէջ, ուր տնեցիները մինչեւ ուշ գիշեր ճամբու համար կ'երակուր պատրաստեր էին, հովը՝ մատները խրած՝ կայծեր կը փնտռէր»:

Ահա, Քեսապի այս պայմանները լքելով հայրենիք երթալ չ'ուզեր պատմուածքին հերոսը:

Ոմանց ախորժալուր չ'երեւիր գուցէ այս լուծումը: Բայց Սմբատ Փանոսեան գրագէտը գագցումներու տուրք տուողը չէ: Ինք, որպէս հոգեբան, պեղողն է մարդկային հոգին, եւ իր պեղածն է, որ կը մերկայացնէ մեզի:

Ամբողջ ընտանիքը հայրենի կը մեկնի: Մնացողը մէկ հոգի է...

(Մնացեալը յաջորդով)

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

Պ. ՄԵԱՊԵԱՆ

«ԵՍ ԻՄ ԱՆՈՒՇ»Ի ՈՒԻՍԱԿԱՆԸ

-Զ-

«Ես իմ ամուշ Հայաստանի...»ն որքան փորձանք դարձաւ ու տառապանք պատճառեց, նոյնքան եւ գուցէ աւելի չափով փառք բերաւ հեղինակին, մա'նաւանդ սկսեալ զինք ի չիք դարձուցած մեծ մարդասպաններուն չքացման օրէն, իրեն շնորհուած յարուսթեան տասնամեակներուն երկայնքին, վայելելով համընդհանուր համարում մը մեր բանաստեղծներուն, արձակագիրներուն ու մտաւորականներուն կշիռքին մէջ:

Աւելի'ն.

«Ես իմ ամուշ Հայաստանի...»ն մտքի մեր ներկայացուցիչներուն մօտ դարձաւ չափանիշի ուժ նուաճած բանաստեղծութիւն մը, որուն հետ յաճախ յիշուեցան ու կը շարունակեն յիշուիլ ժողովուրդին մէջ նուիրագործուած հայրենասիրական ուրիշ ստեղծումներ:

Արդարեւ, Ջարենցի հայրենասիրական այդ յայտնութեան մասին խօսք բացած բազմաթիւ դէմքեր բաղդատական մեկնակէտերով յիշատակեցին նոյնաբնոյթ շարք մը բանաստեղծութիւններ, ընդգծելով անոնց վայլած համարումը՝ ժամանակին մէջ ու ժամանակէն դուրս, ինչպէս եղած է պարագան «Ես իմ ամուշ Հայաստանի...»ի:

Նոյն գուգահեռականներուն վրայ մեր աչքին զարկած են շուրջ քսան կտորներ, անշուշտ իրարմէ տարբեր ու տարբեր նաեւ Ջարենցի համադրումէն, բայց իրենց վայլած ժողովրդականութեամբ մօտիկ-մերձաւոր առաջինին:

Լուելեայն հասկնալի է ի հարկէ, որ քով քովի դրուած այդ բանաստեղծութիւններէն ոմանք, յղացման նորութեամբ եւ արուեստի առումով կը գիջին «Ես իմ ամուշ»ի, իսկ ուրիշներ, յայտնապէս սակաւաթիւները, կը գերազանցեն զայն:

Ի՞նչ ունի այնքան բացառիկ, օրինակ, Դոդոխեանի «Ծիծեռնակ»ը, որ «Ես իմ ամուլ»ի հետ յիշատակութեան արժանանալու պատիւ մը կ'ընծայուի իրեն, կամ Գամառ-Քաթիպայի «Արաքսի արտասուք»ը, կամ Սիլվա Կապուտիկեանի «Խօսք իմ որդուն»ը, որոնք, ճիշդ է, տուն մը կամ երկու-երեք տեղ կը խռովեն ընթերցողին սիրտը, պատկեր մը, խորհուրդ մը կը փոխանցեն, սակայն շատ անգամ կանգ կ'առնէ անոնց կեցուցիչ հմայքը, ինչ որ պարագան նոյնը չէ ու երբեք չեն տկարանար «Ես իմ ամուլ»ի հետ համեմատութեան դրուած միւսները:

Մուկի մէջ չմնաք:

Տարադէնք մեր տպաւորութիւնները,—

Թէ՛

«Ես իմ ամուլ»ը յղացումով աւելի նոր չէ, քան Վահան Տէրեանի «Մշուշի միջից տեսիլ դիւքակամ»ը:

Ուժով աւելի գերազանց չէ, քան Յովհաննէս Թումանեանի «Հայոց լեռներում»ը:

Արուեստով այնքան յանկուցիչ չէ, որքան յանկուցիչ է Դանիէլ Վարուժանի «Զօն»ը:

Ոչ ալ այնքան բազմախաւ է, որքան բազմախաւ է Աւետիք Խահակեանի «Ռալեմնայում»ը:

Ուշագրութեան յանձնենք քանի մը հատը, իրենց միջոցով որ տպագիր աղբիւրներուն հաւատարիմ մնալու համար՝ եղածին պէս պահած ենք անոնց մէջ տեղ գտած կարգ մը թիւրիմացութիւնները, ինչպէս է Ռուբէն Զարեանի գրութեան (էջ 87) մէջ Վահան Տէրեանէն յիշատակուած «Տեսայ երկիրն իմ հայրենի» բանաստեղծութեան պարագան: Յայտնի է, որ Վահան Տէրեան այդ խորագիրով կամ նոյն բառերով սկսող բանաստեղծութիւն չունի, պէտք ըլլայ՝ «Թողի երկիրն իմ հայրենի»:

Թիւրիմացութիւն մը սպրդած է նաեւ Վահան Նաւասարդեանի գրութեան մէջ, ուր Գէորգ Դոդոխեանին վերագրուած է հեղինակը դեռ անյայտ հանրայայտ «Կոռնկ»ը, մինչդեռ Դոդոխեանի թուշունը «Կոռնկ»ը չէ, այլ՝ թեւաւոր միւս գնչուն է, «Ծիծեռնակ»ը:

Ո՛չ իբրեւ վկայութիւն, այլ իբրեւ հաստատում հետաքրքրական է այս վերջինին առիթով յիշել Հայ բանաստեղծութեան բարեկամ օտար մը, ուրս բանաստեղծ Վալերի Բրիւսովը, որ կ'ըսէ.

«Պատկանեալի եւ Շահ-Ագիգի ժամանակակից է եղել բա-

մաստեղծ Գէորգ Դոդոխեանը, որի ոտանաւորների մէջ կայ մէկը, «Ծիծեռնակ»ը, որ մի սքանչելի երգ է եւ միմչեւ օրս էլ մնացել է որպէս գարդ հայ բանաստեղծութեան ժողովածունքի: Եւ այդ երգը անտարակոյս կ'ապրի միշտ էլ, որչափ կ'ապրի եւ կ'ուսումնասիրուի հայ գրականութիւնը:

«Ֆրանսացի բանաստեղծ Արմօի մամ «Ծիծեռնակ» ոտանաւորի հեղինակ Դոդոխեանը բանաստեղծ է այդ մի հատիկ ոտանաւորով միայն, եւ սակայն թէկուզ հէնց դրանով մա առյաւէտ ձեռք է բերել իր տեղը հայոց գրականութեան պատմութեան մէջ» («Հայրենիք» ամսագիր, 1929, Յուլիս, էջ 108):

Նոր հարցում.—

Վալերի Բրիւսովի մտքին մէջ ո՞վ է արդեօք Ֆրանսացի բանաստեղծ «Արմօն», որուն մէկ բանաստեղծութեան օրինակով մէկ բանաստեղծութեամբ բանաստեղծ կը հռչակուի Գէորգ Դոդոխեան:

Որքան մենք գիտենք, Ֆրանսական գրականութեան մէջ մէկ ոտանաւորով մէկ բանաստեղծութեամբ բանաստեղծ հռչակուած կայ մէկ հոգի միայն, Ֆելիքս Արվէր:

Ինչպէս գաղտնիք մը եղաւ, խորհուրդ մ'ալ կեանքս էլցած, Յաւերժական սէր մ'անհուն, գոր երկվայրկեան մը ծնաւ:

Եւ այլն:

Վալերի Բրիւսովի «Արմօն» Արվէրն է արդեօք: Կը դնենք հարցումը ու կ'անցնինք:

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԵԱՆ - ԱՒ. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Պատերազմը նոր էր սկսուել: Մի օր խօսք եղաւ այն մասին, որ Հայ բանաստեղծները շատ են անդրադարձել Հայրենիքին: Գտանք դրա պատմական հիմքերը: Ես ասացի, թէ ճիշդ է, շատ բան է գրուել, բայց բացարձակ արժէքներ սակաւաթիւ են, երեւի մի քանի հատ: Անմիջապէս ուղեց իմանալ, թէ որոնք են: Ասացի, որ չափածոյ գրականութիւնից չորս գործ միայն բացարձակ իմաստով լաւ են:

— Խիստ չե՞ս:

Նկատեցի, որ լաւ դործերի թիւը այնքան էլ փոքր չէ, բայց եթէ բացարձակ չափանիշը աչքի առաջ առնուի, միայն իմ ասած չորսը կը մնան թէկուզ դարեր էլ անցնեն, որովհետեւ բոլորն էլ խտացած ձեւով արտայայտում են Հայ ժողովրդի

պատմութեան փիլիսոփայութիւնը:

Հետաքրքրուեց, թէ որոնք են:

Ես թուեցի. Թումանեանի «Հայոց լեռներում», Խաչակեանի «Ռավեմայում», Տէրեանի «Տեսայ երկիրն իմ հայրենի» եւ Չարենցի «Ես իմ ամուշ Հայաստանի»:

Մտածեց: Սկսեց բանաստեղծութիւններ յիշել եւ ինքն էլ տեղն ու տեղը առարկում էր, ասում, թէ ինչի այս կամ այն գործը չի կարող այդ չորսի շարքը դասուել:

— Ինձ դու դրանց շարքը դասեցիր համոզուած, թէ ինձ չվշտացնելու համար:

Ասում է ու կասկածոտ նայում աչքերիս մէջ: Ես բռնում եմ նրա թելը:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, մի՛ նեղանա:

Հանգստացնում է ինձ, բայց ինքը դեռ հանգիստ չէ:

— Բայց չէ՞ որ այդ ոտանաւորը մարդու անցողիկ ճակատագրի փիլիսոփայութեանն է նուիրուած:

Հասկանում եմ, որ շարունակում է ստուգել ինձ: Մինչեւ չհամոզուի՝ չի հանգստանայ:

Ես տալիս եմ իմ հիմնաւորումը. այդ բանաստեղծութիւնն արտայայտում է Հայրենիքի յաւիտենականութեան հասկացողութիւնը եւ դրա համեմատ մարդու անցողիկ լինելը:

Ժպտաց: Նշանակում է հաւատաց: Մի փոքր յետոյ.

— Ես չգիտեմ, թէ դու ինչ կարծիքի ես, բայց բոլորից լաւը, ի հարկէ, Չարենցինն է: Այդ մի հատիկ ոտանաւորը բաւական էր, որ նա անմահների շարքն անցնէր: Այստեղ նա մրցում է ամէնքի հետ, ոչ ոքից ետ չի մնում, երբեմն կանգնում է հաւասար եւ երբեմն էլ գերազանցում է («Յուշապատում»—1, 1975, Երեւան, էջ 170-171):

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԵԱՆ

Ա. ԻՆՃԻԿԵԱՆ - ԱԲ. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

1950 թ. Վարպետի յանձնարարութեամբ պատրաստում էի նրա երկերի քառհատորեակը: Սեղանին սփռուած թերթերի մէջ տեսնելով նրա 1921 թ. գրած, մինչ այդ անծանօթ՝ «Հայաստանի» բանաստեղծութիւնը, առաջարկեցի զետեղել հատորում:

Վարպետը անառարկելի՝ մերժեց:

Կարծեցի թէ կան իրենից անկախ արգելաւիժ հանգա-

մանքներ: Սակայն սխալուել էի. մերժման պատճառը այդ չէր:

— Ապա ինչո՞ւ... ախր լաւն է,— դիմադրում էի ես:

— Եղիշէի «Ես իմ ամուշ...»-ից յետոյ չի հնչի...— մի կարճ դադարից յետոյ եղաւ պատասխանը:

Իմ հետագայ բոլոր առարկութիւնները, փաստարկները յօգուտ այդ բանաստեղծութեան՝ անցան ապարդիւն:

Վարպետը անդրդուելի էր:

Բերում ենք Խաչակեանի այդ բանաստեղծութիւնը, որ նրա երկերի ժողովածուներից ոչ մէկում չի զետեղուած. («Զարեմեան ընթերցումներ»— 2, 1974, Երեւան, էջ 38-39)

Դո՛ւ, երկնամերձ իմ հայրենիք, դո՛ւ, հիմաւորց ի՛մ Հայաստան,

Ամմահ քանի՞ն սպասարկու, խորհուրդ խորիմ, ի՛մ Հայաստան,

Դո՛ւ, ալեւոր տեսիլների աստեղագոծ ի՛մ Հայաստան,

Եւ մոր խօսքի աւետարներ, հազարավերք ի՛մ Հայաստան:

Գ. ՍԱՐԵԱՆ - ԱԲ. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Խօսք բացուեց՝ թէ ինչպիսին պէտք է լինի բանաստեղծը:

— Բանաստեղծը պէտք է լաւ մարդ լինի,— ասում է Խաչակեանը,— ազնուութիւնը եւ համեստութիւնը բանաստեղծի ամենարժեքը զարդերը պէտք է լինեն: Բանաստեղծը պէտք է սիրի իր հայրենիքն ու իր ժողովուրդը: Այս կապակցութեամբ ես պէտք է ասեմ, որ համաշխարհային պոեզիայի մէջ չեմ հանդիպել հայրենասիրական այնպիսի ուժեղ գործերի, ինչպիսիք են Եղիշէ Չարենցի «Ես իմ ամուշ Հայաստանի», Գեղամ Սարեանի «Դէպի կառափմարամ» եւ Սիլվա Կապուտիկեան «Խօսք իմ որդուն» բանաստեղծութիւնները («Երկերի ժողովածու», հատոր չորրորդ, Երեւան, 1969, էջ 149):

ԳԵՂԱՄ ՍԱՐԵԱՆ

Ռ. ԶԱՐԵԱՆ - Ե. ԶԱՐԵՆՅ

Վեր կացաւ, պահարանից հանեց Մակինցեանի հրատարակած Տէրեանը:

— Այս է իսկական Տէրեանը:

Ձեռքին երրորդ հատորն էր:

—Տէրեանը սա է, որ չգիտեն, դժբախտաբար: Այստեղ է նրա իսկական հմայքը:

Ու թէեւ հատորը ձեռքին, նա անգիր կարդաց «Տեսայ երազ մի վառ»:

—Սա գիտե՞ս ինչ է, մինիատիւր, իսկական մինիատիւր: Հազուադիւր խտացում: Մտքի, երեւակայութեան այս աներեւակայելի թռիչքը միշտ էլ ինձ հիացրել է:

Մի փոքրիկ լուսթիւնից յետոյ երկու ոտանաւոր էլ կարդաց, սկզբում «Դու եպարտ չես, իմ հայրեմի», իսկ յետոյ՝ «Մշուշի միջից տեսիլ դիւթական»:

—Ո՞վ է իր երկրի մասին այսպէս գրել: Ոչ ոք: Հա՛, գուցէ մէկ էլ Թումանեանը: Մնացածը պրիմիտիւ է, հասարակ, ամէն ինչ ուղղակի ասուած, ասես քարոզ լինի, միտինգում ասուած ճառ: Մէր՝ զգում ես, որ կայ, բայց արտայայտութիւն չկայ, վառուած սիրտ, այո՛, կայ, բայց պատկերը գտնուած չէ: Այ, Տէրեանը ուրիշ է, Լսիր:

Ձշլացայ խնդում փառփիդ
Անցեալ ու հիմ փառքով երբեք,—
Սիրեցի հեզ, անքէն եռփիդ
Եւ երգերդ մեղմ ու քիկ-քիկ:
Խեղճութիւնդ՝ խաւար ու լուռ,
Աղօթքներդ դառն ու ցաւոտ,
Զանգակներիդ զանգը տխուր՝
Եւ խուդերիդ լոյսերն աղօտ:

Լռեց ու ինձ նայեց: Ես ասացի.

Սիրում եմ մեր երկինքը մուգ, ջրերը ջիւղ, լիմը լուսէ,
Արեւն ամռան ու ձմեռուայ վիշապաճայն բուքը վսեմ,
Մթնում կորած խրեթների անհիւրընկալ պատերը սեւ,
Ու հնամեայ քաղաքների հազարամեայ քա՛րն եմ սիրում:

Ծիծաղեց:

—Այո՛, այո՛, այդպէս է: Արմատներս այդտեղ եմ, Տէրեանի մէջ: Եւ միայն ի՞մը, արդեօք: Շատերն եմ մրանից գալիս: Եւ ուրիշ ինչպէ՞ս: Տէրեանը քարձր տեսակ է, իսկական փղոսկր: Կրկնել չի կարելի: Ելակէտ է, բայց ճանապարհը իմֆդ պիտի անցնես, սեփական ռոֆերովդ («Յիշողութիւններ Եղիշէ Զարենցի մասին», Երեւան, 1961, էջ 363):

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԵԱՆ

Մի տեղ ընթերցողին դառնալով՝ պոետն ասում է.

Լաւ եմ գրել ես, թէ վատ—
Սրտովդ իմացիր,—
Զկայ ուրիշ քննադատ
Քո սրտից քացի:

Եւ արդար է պոետը, ճշմարիտ արուեստը—սակայն մշմարիտը՝ հոգեղէն թէ նիւթեղէն առումով— այն է, որ հասնում է մարդկային հոգուն, մատչելի է բոլորին:

Հայ ժողովուրդը, իբրեւ գերազանց քննադատ, սրտով սիրեց Զարենցի «Ես իմ անուշ»ը, ինչպէս որ սիրեց Գամառ-Քաթիպայի «Մայր Արաքս»ը կամ Դոդոխեանի «Կոռնկ»ը, ուստի եւ թէ՛ այս եւ թէ՛ ուրիշ կտորներ, իրենց հեղինակի անուան հետ միասին, յաւերժաբար պիտի ապրին Հայ ժողովուրդի երախտագէտ յիշողութեան մէջ («Զարենց», Գահիրէ, 1957, էջ 113):

ՎԱՀԱՆ ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ

Դ. Վարուժանի «Զօն»ը Հայ ժողովրդի պատմական կեանքի, նրա ուշալ վիճակի խտացման այնպիսի համարձակ փորձ է, ինչպէս տարբեր ձեւերով արել են Վ. Տէրեանը «Երկիր Նայիրի» բանաստեղծական շարքում եւ Եղիշէ Զարենցը «Ես իմ անուշ Հայաստանի» քերթուածում («Դանիէլ Վարուժան», 1931, Երեւան, էջ 164):

ՀԵՎՏՈՐ ՎՇՏՈՒՆԻ

«Զօն»ը Հայրենասիրական պոեզիայի գոհարներից է: Հայրենիքի նկատմամբ ունեցած իր խորունկ սիրոյ մասին Վարուժանից առաջ այդպիսի խօսքեր էին ասել Իսահակեանը «Երմէկ ունեմամ հազար ու մի կեանք, Հազարն էլ սրտանց քեզ մատաղ անեմ» Թումանեանը «Մղկտում է սիրտս անվերջ քո քառանչից աղակէզ», Սիւսանյան «Ափ մը մոխիր, հայրենի

տում»։ Յետոյ նաեւ Տէրեանը «Ինչպէս չսիրեմ, երկիր իմ կիզուած...», *Զարեանը* «Իմ Հայաստան եարմ եմ սիրում» («Դանիէլ Վարուժան», 1978, Երեւան, էջ 163)։

ՎԱԶԳԵՆ ԳԱՐՐԻԷԼԵԱՆ

«Ես իմ անուշ Հայաստանի» քերթուած՝ Մ. Պէշիկթաշլեանի «Գարուն», Վահան Տէրեանի «Մի խառնէ՛ք մեզ...», Ա. Խահակեանի «Մեր ցախահայրերը» բանաստեղծութիւնների հետ կազմում է Հայ Հայրենասիրական մշտահոլով նուագենբրի շարքը («Սովետական արուեստ», 1984, թիւ 6, էջ 39)։

ՌՈՐԵՐՏ ԴԱԽԹԵԱՆ

...Բազմալար ու բազմերանգ է բանաստեղծի «Նորից քեզ հետ» գիրքը եւ եթէ սիրահար ու սիրերգակ Սեւակը մեծ հաւատ չի ներշնչում իր հաւատարմութեամբ, ապա Հայրենասէր Սեւակը միաձուլ է ու երգուեալ հետեւողական, ոչ մի սիրային երգ նա չի գրել այնպիսի կրքով ու ջերմութեամբ, ինչպիսին նրա «Հայաստան» հայրենական գեղօնն է, որը հնչում է հիմնի ուժով։ Սա մի նոր «Ես իմ անուշ Հայաստանի» է, գրուած նոր երանգներով եւ արդիւնք նոր ժամանակաշրջանի։

Իմ փառապանք,
Իմ քարճրանք,
Իմ տառապանք,
Իմ փառապանք։

Այդ նա է, բանաստեղծի Հայաստանը, հների մէջ ալեհեր, նորերի մէջ ջահել, խաղողի վազ, վշտերը ջուր, ինքը աւազ, նա բարդենի է սաղարթաշատ եւ փշատ է առուն ի վեր փռուած, նա՛ կիսաւեր ամրոց ու բերդ, մագաղաթեայ մատեանի թերթ, նա է Զուարթնոցի աւեր տաճար, կոմիտասեան Ծիրանի ծառ, եւ ջրադաց խորունկ ձորում եւ հորովել անուշ ծորուն, գութանի փայլ արծանօթ խոփի, նետ ու նիզակ, մկունդ կոպիտ, նա՛ Հայրենի ծխանի ծուխ, նա՛ անգիր վէպ ու Սասնայ ծուռ...

Իմ փառապանք,

Իմ տառապանք,
Իմ քարճրանք,
Իմ փառապանք։

Նա մրգեղի շտեմարան է եւ գինու մառան է, ոսկեվազեան թաւիչ դեղձ է եւ փրփուր հաց, արտաշատեան սեւաչ խաղող է ու Սեւանի վառուող կոհակ, Երեւանի սիւն է նա ու խոյակ, նա հանգրուան է եւ կանչող փարոս, նա հայկական գերբ է ու դրօշ,

Խօսում վկայ կոտորածի
Ու վնիտ աչք ցամաքած լացի.
Արդարութեան անեղ ատեան,
Սրի պատեա՛ն,
Սիրոյ մատեա՛ն—
Միշտ եիմ ու նոր իմ Հայաստան։

Ահա Սեւակի «Հայաստան»ը, որի զարդանկարներն ու քանդակները կարելի է հանդիպել մեր ժամանակակից բոլոր պոետների մօտ. ի՞նքն է մուրիկ-մուրիկ հաւաքել եւ կառուցել իր սքանչելի կառույցը, թէ՞ նրանից են վերցրել եւ զարդարել իրենց գործերը, կարեւոր չէ, կարեւորն այն է, որ Սեւակին յաջողուել է ստեղծել մի գործ, որին վիճակուած է երկար կեանք եւ արեւշատութիւն, մի գործ, ընդամենը երեսունութ տողերից բաղկացած, որը մեր պոեզիայի ոսկէ ֆոնտին է պատկանում («Սովետական գրականութիւն», 1961, թիւ 9, էջ 147)։

ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԱՀԱՐԻ

Տէրեանագէտներուն մէջ ամէնէն աւելի տէրեանական Ռաֆայէլ Իշխանեան կը գրէր շուրջ քառորդ դար առաջ.

«Եթէ Ֆ. Տոստոեւսկու յայտնի խօսքը՝ «Մենք բոլորս դուրս ենք եկել գոգոյեան շինելից» վերափոխեմք հտտերեանական արեւալաւայ բանաստեղծութիւնը բնութագրելու համար, կարող եմք ասել, որ այն ծնուել է տէրեանական մթնշաղից» («Զարեանցեան ընթերցումներ» —1, 1973, էջ 96)։

Ուրիշ մտաւորական մը, Ռ. Կ. Մաքսապետեան, իր կարգին կը կատարէ նոյնօրինակ հաստատում մը.

«Անհնար է Զարեանի ստեղծագործութիւնը կտրել անփշական ուսուցչի՝ Տէրեանի ստեղծագործութիւնից, մա՛նաւանդ

սկզբնական շրջանում, երբ նա ամբողջովին գտնուում է Տերեանի ազդեցութեան տակ» («*Չարենցեան ընթերցումներ*» – 3, 1977, էջ 177-178):

Այս եւ այլ մտաւորականներու կատարած նման հաստատումներուն չափ եւ հաւանաբար շատ ակելի տարրողութիւն ու հնչեղութիւն ունի Չարենցի խոստովանութիւնը, որ կարդացւեցաւ նախորդ էջերուն վրայ: Կրկնենք.

«Այո՛, այո՛, այդպես է: Արմատոնքս այստեղ են, Տերեանի մեջ: Եւ միայն ի՞նչ արդեօք: Շատերն են նրանից գալիս»:

Երբ անդրադառնանք, որ Չարենց «Նս իմ անուշ»ի առիթով ճշդած է իր արմատներուն տէրեանական հասցէն, երեւոյթը կը ստանայ բոլորովին տարբեր գունաւորում:

Անցնի՛նք քիչ մը աւելի առաջ, մնալով միշտ «Ես իմ անուշ»-ի մթնոլորտին մէջ:

Քննադատ Հրանտ Թամրազեան կը գրէ.

«Աւ. Իսահակեանը այս տաղը եամարել է հայրենիքի մասին հիւսուած ամեմամեծ երգը: Այնինչ բանաստեղծութեան մէջ գրեթէ ամէն ինչ աւանդական է՝ ե՛ւ սէրը, ե՛ւ տրամադրութիւնները, ե՛ւ ռմբ: Մինչեւ իսկ որոշ համեմատութիւնները, տողերը, մակդիրները յիշեցնում են Տէրեանի նայիրական բանաստեղծութիւնները» («Սովետահայ գրականութեան պատմութիւն», 1985, Երեւան, էջ 206):

Տէրեանի եւ Չարենցի հայրենասիրական տարերքին առըն-
դուլի իննները ընդգծած վերը յիշատակուած մտաւորականնե-
րուն հետ նաեւ ուրիշներ ուշադրութեան յանձնելէ ետք, «Յս
իմ անուշ»-ի մասին ամէնէն ուշադրաւ վերլուծումներէն մէկը
ստորագրած Աերգէյ Ալթարեկեան կը գրէ.

«Եւ, ահա, այստեղ լիովին ընդունելով այդ պարագան իբրեւ հիմք, մենք առաջ ենք տանում խօսքը, բացի դրանից մի այլ հում քացելով հենց Զարեհի նախորդ երգերում որոնելով ուրիշ ակումք ու սկիզբ: Դրանով փաստօրէն վերստին ընդգծում ենք Տէրեանի հետ ունեցած կապի առընչութեան տեւականութիւնը» («Զարեհեան ընթերցումներ» —5, 1988, էջ 246):

Շարունակելով՝ Աբրգէյ Աթաբեկեան պահ մը կը հեռանայ Վահան Տէրեանէն եւ ուշադրութեան կը յանձնէ Չարենցի «Ինքնաառնչութիւնը», իր բառերով՝

«Հարցի պատմութեան մէջ պէտք է առանձնացնել առընչութիւնների մի տեսակ եւս, այսպէս ասած՝ ինքնաառընչութիւնը: Նախապէս մենք այստեղ կատարում ենք մի գուգաեեռ. բանաստեղծութեան «*ինչքան էլ սուր սիրաս խոցեն արիւնաքամ վէրքերը մեր*» տողը, ապա եւ «*որք ու արնավառ*» արտայայտութիւնն իր ակունքներն ունեն եւ «*կապուաաչեայ հայրե-*

նիք»ում, եւ «Դանթէական առասպել»ում, եւ «Վահագն»ում, «Ողջակիզողուող կրակ»ում եւ տաղի նախօրեակին գրուած «Մահ-ուան տեսիլ»ում («Զարեմցեան ընթերցումներ» —5, Երեւան, 1988, էջ 246-247):

Ինչպէս ըսած են ուրիշներ, ինչպէս կ'ըսէ Աբրգէյ Աթաբեկեան, «Նս իմ անուշ Հայաստանի...»ն միայն տէրեանական արմատ մը չունի, այլ ունի նաեւ նոյնինքն չարենցեան աշխարհին մէջ արմատ մը, «ինքնաառնչութիւն» մը: Ո՛չ միայն խորքային առումով, պիտի ըսէինք մենք, այլեւ՝ արտայայտչական: Արդարեւ, շատ կարգացուած, շատ երգուած, շատ ունկնդրուած այդ տաղին դիմաց այն կարծիքը կազմուած է յաճախ, որ անոր մէջ գործածուած բառերը առաջին անգամ ինկած են բանաստեղծին գրչին տակ:

«Հնամենայ» բառը, օրինակ, «Երեմ»-ը անուն բանաստեղծու/թեան մէջ է:

«Արեւն ամրան»ը: «Ամառ» բանաստեղծու[թեան:

«Արնապառը»՝ «Դանթեական առասպել»/հն:

«Արնանման»ը՝ «Ազգային երազ»ին:

ᄒᆞᆫᄃᆡ:

Ասոնք լրագրողիչ մանրամասնութիւններ են:

Երեւոյթը աւելի զարգացնելով, Սեբգէյ Աթաբեկեան խնդրոյ առարկայ բանաստեղծութեան ծննդոցին պատմական ու հոգեբանական պատճառները կ'ողողէ այնպիսի լոյսով մը, որմէ կարելի չէ զուրկ պահել ընթերցողը: Այսպէս.—

«...Ուզում եմ շնչել այն միտքը, որ արուեստի լուսագոյն երկերը հեղինակի աշխատանքի տարածության վրայ չեն ստեղծում: Ինչպես մի ամբողջ ժողովրդի մշակույթ տեսանկյունից, տեսանկյունի ու «անցում» կուտակումներով ի վերջոյ հասնում է իր «աստեղային ժամին», ապրում ծաղկման կրակոտ շրջան, այնպես էլ մի առանձին ստեղծագործողի գլխաւոր գործը (կամ գործերը) իրենց կառուցուածքային շերտերում, բովանդակութեան ինչ-ինչ հանգոյցներում, բառերի ու պատկերների մթնոլորտում կրում նախորդ տարիների (իր եւ ուրիշների) գրական համախոհների) նուաճումների ուժեղ կամ թոյլ արձագանգը: Անընդհատ հոսքով գործում է ստեղծագործական յիշողութիւնը, փոխարկուած կամ տեսանկյունի անբով կրկին գեղագիտական շրջանառութեան մէջ եմ դնում «հին» իմացութիւնները, մտայնացումներն ու տպաւորութիւնները: Ինչ խօսք, այստեղ վնասական դեր եմ կատարում եւ գրողի կենսափորձը, եւ ժողովրդական մակատագրի տատանումները, լայն իմաստով՝ միջավայրն ու հասարակական կեանքը:

«Ահա եկեց նման անհրաժեշտութեամբ է ծնուիլ նաեւ «Ե»

իմ անուշ Հայաստանի...» բանաստեղծութիւնը: Ուզում եմ ասել, որ ամ կար արդէն իր ծննդից առաջ՝ սակայն, տարակերպ, հատուածային, մի տեսակ ցրուած դրսեւորումներով» («Զարեգեան ընթերցումներ» — 5, 1988, Երեւան, էջ 265-266):

Հետաքրքրական է դարձեալ կարդալ իսահակեանագէտ Արամ Ինճիկեանի սա խոստովանութիւնը.

«1950 թ. Վարպետի յամձնարարութեամբ պատրաստում էի մրա երկերի փառաբանութեակը: Սեղանիմ սփռուած թղթերի մէջ տեսնելով մրա 1921 թ. գրուած, մինչ այդ ինձի անծանօթ՝ «Հայաստանին» բանաստեղծութիւնը, առաջարկեցի գետնդել հատորում:

«Վարպետը անառարկելի՝ մերժեց»:

Առարկութեան պատճառը, կրկնենք, «Նդիշէի «Սա իմ անուշ...»-ից յետոյ չի հնչի»:

Պարզապէս խախտւոյ բան մը կայ այս փոխյարաբերութիւններուն մէջ, այս անտեղեակութեան, առաջարկներուն ու առարկութիւններուն երկայնքին:

Աւետիք Իսահակեան կրնար ծանօթ չըլլալ 1920-ին գրուած Չարենցի «Սա իմ անուշ»-ին, երբ տարի մը ետք գրեց իր «Հայաստանիմ», բայց անպայման ծանօթ էր Չարենցի մոսկովեան «Նրկեր»-ի առաջին հատորին (1922) մէջ անոր ներկայութեան, անպայման հանդիպած էր անոր նաեւ Սուրիաթեանի «Գրական գոհարներ»-ուն (1922) մէջ, ինչպէս նաեւ արտասահմանի թերթերուն ու ժողովածոներուն կողմէ գրկաբաց հիւրընկալուած ու ամէնուրեք խօսակցութեան նիւթ դարձած անոր բացառիկ բախտին, երբ 1924-ին «Հայրենիք» ամսագրին մէջ լոյս ընծայեց իր «Հայաստանիմ» (Մայիս):

Քառորդ դար ետք անդրադարձաւ, որ Չարենցի «Սա իմ անուշ»-էն ետք չի հնչի:

Չարենցի բանաստեղծութեան հնչեղութիւնը հետեւաբար չի կրնար պատճառ ըլլալ անոր «անառարկելի» մերժումին:

«Արգելադրութիւն» ուրիշ պատճառ մը պէտք է գոյութիւն ունեցած ըլլայ հոս:

«Արգելադրութիւն» պատճառ մը պէտք է ունեցած ըլլայ նաեւ Արամ Ինճիկեանի ուշացած յայտնութիւնը:

Տրամաբանական է, որ իսահակեանագէտ մը մինչեւ 1950 թուականը անծանօթ մնացած ըլլայ իր հերոսին առնուազն տպագիր գործերուն, որոնցմէ մէկը, «Հայաստանիմ» է՝ որ արձակ ու չափածոյ տասնվեց ուրիշներու շարքին փռուած էր յիշեալ ամսագրի էջերուն: Սպասելի էր, նոյնպէս, որ իսահակեանագէտը հանդիպած ըլլար «Հայաստանիմ» Օշականի «Հայ

գրականութիւն» դասագիրքին (1924, էջ 605) մէջ, կամ գոնէ իմացած ըլլար պատմութիւնը երիտասարդ Օհան Տուրեանի նոյն բանաստեղծութեան ընծայած երաժշտական հնչեղութեան...

Կը թուի, թէ երկուքին ալ, թէ՛ Իսահակեանի եւ թէ՛ իսահակեանագէտի «արգելադրութիւն» պատճառները ուրիշ են, ո՛չ առաջինին «չի հնչի»-ն է, ոչ ալ երկրորդին չգիտութիւնը, խօսուածներէն աւելի կը թուի թէ լռուածներն են անոնց պատճառները: Ու տարբեր չէր կրնար ըլլալ, երբ տառապածները գրած են ու մենք տառապելով իմացած ենք, որ Աւետիք Իսահակեան «Խորհրդային կարգերում ապրեց կծկուած, ահաբեկուած, երկիւղ կրելով ամէն քառի ու տողի, ամէն մի միտք-դատողութեամբ համար» (Վլատիմիր Ալեքսանեան, «Նորք», 1991, թիւ 1, էջ 144): «Ժամանակը» պիտի ըսէր ուրիշ մը, ստալինեան մռայլին մէջ գործող «դժնէհայեաց» արարածներուն հայրենամերժ խստութիւնը պիտի ըսէր այն օրերու մէկ սարսափահարը: Ստալինը դեռ ողջ էր ու ստալինականութեան երկրորդ մոլեգնութեան տարիներուն (1949-1950) ընթացքին երեւի կարելի չէր ըսել:

Բարեկամներից վաճառուած, անիրաւուած իմ հայրենիք,

կամ՝

Ծիրամաւոր Բաջ Մասիսըդ ըսպարապետ քեզ պահապան...

Կարելի չէր:

Երեւի:

Չարենցի «Սա իմ անուշ Հայաստանի...»-ի հետ գուցահեռաբար հայրենասիրական բանաստեղծութիւններ յիշող մտաւորականներէն ոմանք պարզ յիշատակութեամբ չեն բաւարարուիր, այլ վճռական դատողութիւններ ալ կ'ընեն ու կը յանգին բաղդատական եզրակացութիւններու, ինչպէս է պարագան քիչ առաջ պարզուած Ռուբէն Չարեանի: Ողբացեալ մտաւորականը հայրենասիրական ապրումներ ընդգրկած բանաստեղծութիւններէն կ'առանձնացնէ միայն չորսը, մինչ գրուցակիցը, Աւետիք Իսահակեան, շատ կը գտնէ այս խստութիւնը ու քննադատին հետ հաշտութիւն կնքելէ առաջ կը փորձէ յիշել նոյն նկարագիրը ունեցող եւ ուժի տէր ուրիշ ստեղծումներ: Իսահակեանի մտքին մէջ եղած կամ չըթնեւորուն վրայ գտնուող միւսներէն երկուքը հաւանաբար Գեղամ Սարեանի հետ ունեցած հանդիպումին նշուածներն են, նոյ-

նինքն Գեղամ Սարեանի «Դեպի կառափնարան»ը եւ Սիլվա Կապուտիկեանի «Խօսք իմ որդուն»ը եւ իրենց օրին ու հետագային իրենց հնչեղութիւնը պահած քանի մը ուրիշներ, զորս չըջանցելով Ռուբէն Զարեան յամառ հետեւողականութեամբ մը կ'առանձնացնէ իր չորսը:

Իսահակեանի պէս, եւ իբրեւ հայրեններգակ բանաստեղծներ Տէրեանն ու Թումանեանը անգերազանցելի համարող Զարենցի պէս, անուանի մտաւորականը ինք եւս եւ յայտնապէս արեւելահայ բանաստեղծութիւնը հաշուի առած է, այլապէս չարքին մէջ պիտի չմոռնար Մկրտիչ Պէշիկթաշեանը, Սիւսանթոն, Թէքէեանը, Վարուժանը, որոնք «չորսը» առնուազն պիտի քառապատկէին:

Ռուբէն Զարեանի առանձնացուցած «չորս»էն Զարենցի հայրենասիրական բիւռմին առիթով, Օշական պիտի ըսէր.

«Անտեղութիւն պիտի ըլլար այդ առիթով ոգեկոչել ստուերները արեւմտահայ մեծ քերթողներուն, որոնք այդ պատկերները արտայայտեց ինք խորքի, յուզումի, խռովքի շփեղ, ողորկի պայծառութիւններով» («Հայ գրականութիւն», 1942, էջ 608):

(Շար. 6)

ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ

Մ. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

ՀԱՄԱՍՏԵՂԻ «ԳԻՒՂ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ

«Անցած օրերը որքան հիննան՝
գինիի պէս արժէքաւոր կը դառնան»

Մայրական ժպիտի չափ ջերմ, մանկութեան պէս անմոռանալի ու Կարօտի մման ցաւոտ է Համաստեղի պատկերած գիւղը, որ վաղուց չկայ աշխարհի քարտէսի վրայ, բայց կայ, ապրում է գրողի յիշողութեան եւ ստեղծագործութեան մէջ: Եթէ յանկարծ Համաստեղի գիւղի պատկերն անհետանայ, մարդն ու մարդկութիւնը կը կորցնեն յուշ ու յիշողութիւն, աշխարհից կը պակսի շատ թանկ մի բան՝ ջերմ, անմոռանալի, ցաւոտ: Գրողը, յանուն մարդու ու մարդկութեան, իր գրչով վերակենդանացնում, պահում ու պահպանում է աշխատանքի, բարութեան, հեփիաթի այն հրաշք աշխարհը, որ կայ ու չկայ, եղել է ու չի եղել: Գիւղը՝ ծանօթ ու հարազատ, կորուստի ցաւով գունաւորուած, բայց միշտ կենդանի, որ ապրի ու ապրեցնի հայրենիք, գիւղ կորցրած մարդուն, որ մարդկութիւնը չդառնայ մահկանայնների բազմութիւն: Որ աշխարհի, բնութեան գոյների մէջ զօրանայ, տարածւի գիւղի յուռթի արտերի կանաչը, ծածկի աւերի ու աւարի սահմակեցուցիչ պատկերները, փոռի ովկիանոսից ովկիանոս, թեւ տայ աշխարհի մեծ ու փոքր, բայց միշտ օտար քաղաքների՝ շացուցիչ լոյսով ողորկուած փողոցներով քաղաքի Կարօտին, ապրելու Յոյս դառնայ, բարձրացնի նրան մինչեւ ամպերը, որտեղից անպայման կ'երեւայ գիւղը: Համաստեղն այս ամէնն անում է «ինքն իր մէջ խորասոյգ եւ ունկնդիր լոկ իր ներքին ձայնին, վերստեղծելու համար կեանքն ու աշխարհը արուեստի դիւքական գոյներով»¹:

Այսօր ճակատագրի քերումով ու պատմութեան դատավրձով հայն է թափառում երկրից երկիր, եւ Համաստեղը պահպանում է հայ գիւղն ու գիւղաշխարհը նաեւ նրա համար, որ

1) Համաստեղ, «Երկեր» Ա., Պէյրութ, 1966, էջ Թ. /Մ. Իշխանի առաջաբանը/:

մարդկության խղմին մի նոր մեղք չծանրանայ, ուրիշ ազգության անհայրենիք մերկայացուցիչ էլ չթափառի օտար բաղաժում, օտար փողոցներում, օտար մարդկանց ամբոխի մէջ: Յանուն վաղուայ Համաստեղը կտրում է ու կտրում այսօրուայ հետ իրեն՝ մարդուն, հային կապող բոլոր զօրաւոր ու զօրեղ թելերը, հեփիաթասացի պէս փակում աչքերն ու յիշողութեան ամենագոր տեսողութեամբ տեսնում, յիշում, պատմում է իրական ու անիրական, սրտի կսկիծի չափ շօշափելի հեփիաթն իր գիւղի, նրա մարդկանց մասին:

Համաստեղի գիւղն անուն չունի, բայց հոգեւոր է ու կենդանի՝ մեծ ու փոքր ուրախութիւններով, ողբերգութիւններով, աշխատանքի ու աշխատաւորի պաշտամունքով, առօրեայ հոգսերով, եւ այս ամէնը՝ թաթախուած յուշի, յիշողութեան ծովի մէջ: Յուշը, Կարօտը, կորուստի ցաւը երանգաւորում են անցեալն ու անցած մարդկանց, բայց չեն խաթարում իրականութեան շօշափելի պատկերը: Դժուար է տարբերակել՝ իրականութեան պատկերներն են շնչաւորում յիշողութեան ջերմութեամբ, թէ՞ յուշն է թելաւորում իրական մարդկանց հոգու եւ սրտի բրբռում տափութիւնից: Համաստեղը ջնջում է այս փխրուն սահմանը, եւ յուշը քնակում է իրականութեան մէջ տիրոջ իրաւունքով, թելադրում իր օրէնքներն ու կարգը, այլապէս կ'անհետանայ, կը կորչի իրականութիւնը: Գրողը լաւ գիտի, որ միայն երեկուայ օրով ապրել չի կարելի. ով կը մոռանայ անցեալը, կը կողոպտի իր որդիներին ու թոռներին: Յանուն վաղուայ այսօր պիտի դիմանալ ցաւին, շրթունքները կրծոտելով՝ ապրել օտար աշխարհի ուրախութիւններով, բայց միշտ քայլել յիշողութեան դաշտի եզրով, քայլել ու յիշել, յիշելով պահել, կտակել թոռներին: Այս ամէնն ունի եւս մի նպատակ՝ հայի ու հայութեան հայրենիքը սրտի պէս բռնակալապէս Հայաստանը չէ միայն, հայի արեան մէջ պիտի ապրի Հայրենիք ունեցողի երազն ու ցաւը, յիշողութեան դաշտում ծլարձակի վաղուայ Յոյսը:

Համաստեղի գիւղից երեւում է Մասիսը, թէ՞ ոչ, դժուար է ասել, բայց գիւղացիներն իրենց հետ օտար աշխարհներ են տարել սրբազան լեռան անմոռանալի պատկերը: Այլ խօսքով՝ իրական աշխարհում կայ հեփիաթային մի գիւղ, կան նրա քնակիչներն ու նրանց սերունդները՝ կորուստի կենդանի ցաւով, կորցրածը վերագտնելու յամառ, անկոտրում երազանքով, կամքով, կան, ապրում են երազի, յուշի աշխարհում, որ մի քառով կոչում է Համաստեղի Գիւղ:

Համաստեղի «Գիւղը» շարքի թեման հայ դասական գրականութեան աւանդական ու աւանդապահ գիւղն է՝ մարդկային մեծ ու փոքր ողբերգութիւններով, որոնց ակունքները չունեն սոցիալական երանգաւորում: Գրողը պատկերում է բաղաժան, սոցիալական, ազգային մեծ խնդիրների, հարցերի անդադարձը անհատի մակատազրի, հոգեբանութեան, վարքագծի

վրայ: Ամբողջական պատկերն ստացւում է առանձին-առանձին դրուագների համադրութեամբ, իսկ ամէն մի դրուագ Համաստեղը կերտում է յատուկ խնամքով, հմտօրէն:

«Գիւղը» /1924/ շարքի տասնմէկ պատկերները մերկայացնում են Համաստեղի ստեղծագործական աշխարհի հիմնական թեմաները՝ քնութիւն, գիւղաշխարհ, աշխարհաւեր փոթորիկ ու, որպէս դրա հետեւանք, գոյատեւման կռիւ օտար բաղաժում: Այս ամէնի վրայ թելածում են Կարօտի, Յոյսի, Երազի մերմակ աղանձները, որ կեանքի անիմաւի օրէնքով դառնում են կատուի գոհ, աւելի յամախ՝ մարդկային ողբերգութեան պատմառ:

«Տափան Մարգար» պատմութեան հերոսն ապրում է հողի թելադրած օրէնքներով՝ աշխատանք, քարութիւն: Նա անբաժան է արտերից, լաւ է հասկանում հողի եւ անասունների «լեզուն»: Մանաւանդ՝ իր գոմէշների, որոնց սիրում է, որոնց հետ խօսում է սրտանց, որոնց հետ եւ որոնց համար ապրում է: Հանդից վերջինն է տուն գալիս Մարգարը: Ու այսպէս տարիներ շարունակ: Կայծակնահար եղած գոմէշների վիճակից անտեղեակ գիւղացին, որի «սիրտը կիներուն համար չէր, այլ իր գոմէշներուն, արտերուն, լուծփին, ջրտուփին»², մահուան մահնում մտածում է գոմէշների ու կիսատ թողած գործի մասին:

«Ինքնակենսագրութեան» մէջ Համաստեղը «Տափան Մարգարն» անուանում է «իմ առաջին յաջողուած վիպակը»³, որ նշանաւորեց գրողի վերադարձը «կապոյտ թռչունի մը փնտռութեան», «կեանքէն հեռու, գետնէն վեր» ոլորտներից դէպի իրականութիւն, դէպի կեանք: Ու պատահական չէ, որ Համաստեղի առաջին ժողովածուն քացւում է այս պատմութեան:

Փիլիկ աղբարն էլ՝ «եզան պէս չարձառ ու ծառին պէս քարի», աշխարհ է եկել չարաչար աշխատելու համար /«Փիլիկ աղբար»/: Մարգարի մման Փիլիկն էլ ամբողջ կեանքն անցկացրեց աշխատանքի ու ծայրայեղ աղքատութեան մէջ, չմերժեց ոչ մէկի խնդրանքը: Մեծ աշխարհին խորթ եւ օտար է այս տգեղ մարդը, որ «Յիսուսի չափ կը սիրէր մարդերը ու անոնց օգտակար ըլլալու համար էր, որ կը չարչրկէր ինքզինքը» /էջ 54/: Կեանքում առաջին անգամ հարբած Փիլիկը հարսանիքի ժամանակ քարձաւայն երգեց իր իմացած միակ երգը, որ ողջ կեանքում ցածրաձայն երգել էր մեմակ եղած ժամանակ /իսկ նա երբ մեմակ չէր/, փորձեց հարսանքաւորների հետ ուրախանալ, սակայն

2) Համաստեղ, «Հայաստանի լեռներու սրնգահարը», Երեւան, 1989, էջ 5.
«Գիւղը» ժողովածուից յաջորդ մէջբերումները կատարւում են նոյն գրքից, փակագծում նշում է էջը:

3) Համաստեղ, «Երկեր» Ա., Պէյրուս, 1986, էջ ԺԵ:

յայտնուեց նրանց ոտքերի տակ ու ակամայ համարձակութիւն ունեցաւ գոռալու. «Հէ՛յ, սատանի՛՝ ձագեր, սատանի՛՝ ձագեր»։ Փիլիկի համարձակութեան պատճառը առաջին անգամ իր երգը լսելու զարմանքն ու անսահման, անծանօթ ուրախութիւնն էին։ Նոյնիսկ եկեղեցում մարդկանցից հեռու կանգնող Փիլիկը ստիպուած էր հեռանալ աղայի տնից, քաժանուել կենդանիներից։ Սովն ստիպեց մարդկանց յիշեցնել իր ծառայութիւնները եւ ուշացած վարձ խնդրել։ Պարգուեց, որ գիր, մուրհակ է հարկաւոր։

Իր նման ծեր ու անօգնական ձիու հետ է Փիլիկը կիսում վիշտը։ Բչախօս, անշնորհք, մուրացկան Փիլիկը կորցրել է աշխատաւորի իր հպարտութիւնը, փորձում է իմացած միակ երգով փափկացնել մարդկանց քար սրտերը, հաց վաստակել իր «անհամոյ ձայնով»։ Նրա վերջին ու միակ քարեկամ ձին միակ յուղարկաւորն էր, որ ուղեկցեց Փիլիկի դիակին մինչեւ գերեզման։ Դաժան, քայց իրական է գիւղացիների նկարագիրը պատմուածքի վերջում։ Համաստեղը չի բնութագրում նրանց անտարբերութեան արմատներն ու պատճառները, քայց Փիլիկն իր անձնագոհ մարդասիրութեամբ հակադրում է շահի ու շահամոլութեան հոգեբանութեանը, քարճացում, առանձնանում միջավայրից, դառնում գրեթէ անիրական։

Հոգսերի ու կարիքի մէջ թաղուած գիւղը քիչ գուարճալիքներ ունի, տասնչորսամեայ Միջոն է գիւղացիների դժգոհութեան առիթն ու հերոսը /«Միջո»/։ Միջոն փախաւ դպրոցից, ծաղրասէր դասընկերներից, փախաւ, որ ազատ բնութեան մէջ ազատ լինի։ Այլ հարց է, որ Միջոյի՝ ազատութեան գիտակցումն ինքնատիպ է՝ կատու սատկացնել, թակարդն ընկած աղուէս գողանալ, ջրի գնացող հարսների կծերը կոտրել, թռչունների բները քանդել, եւայլն։ Մրտոյեց ախոռում գոյութիւն քարշտուող /«ապրել»ը շատ է շփեղ այս դէպքում/ պատանին հեքիաթի թռչող ձիու հետ սլանում է մի ուրիշ աշխարհ, ուր «դեւերու հետ կռիւ կ'ընէր, իր աղջիկը կ'ազատէր եւ ինչե՛ր, ինչե՛ր կ'ընէր...» /էջ 18/։ Ի՛նչ իմանար խեղճ Միջոն, որ իսկական հեքիաթը՝ Լուսիկը, կողքին էր ապրում։ Միջոն դպրոցից փախաւ Արեւի կարօտից, որ նրա համար «հետզհետէ շնչաւոր էակ մը կը դառնար», երկրի վրայ գտաւ իր Արեւը, եւ հեքիաթը կենդանացաւ։

Հեքիաթը միսիթարութիւն է, երկար ու անբուն գիշերները կարճելու միջոց, երջանկութիւն գտնելու յոյս։ Ս. Սարգսի տօնի օրը Միջոն էլ գնաց ուխտագնացութեան, իսկ գիւղացիները համոզուած էին՝ տղան գնում է մոմեր կամ թակարդն ընկած աղուէս գողանալու։ Ոչ ոք նրան իր նման, իրեն հաւասար մարդ չհամարեց։ Մարդ, որ երազանք ունի, պատրաստ է ամէն ինչի՝ յանձն առնել երազանքի իրագործման։

Միջոն հասաւ սրբավայր։ Երջանկութեան կապոյտ թռչունը

մի պահ թեւածեց նրա հոգում, քայց կոպիտ իրականութիւնը մխրճուեց սիրուն հեքիաթի, երազի սահմանները. Միջոն աղանի չունէր, որ գոհարերէր Ս. Սարգսին, ծունկի գար ու խնդրէր իրեն Լուսիկեց տանը մշակ դարձնել։ Գիշերը Միջոն գողացաւ Մնչիկի աղանին եւ քէի, խաւարի մէջ կրկին բռնեց ուխտատեղի մամբան։ Հիմա արդէն մօտ է երջանկութիւնը...

Ցաղորդ առաւօտ որսորդ Դուկասը գտաւ Միջոյին դիակը՝ «երկու թեւերը ցից, աղբրսի պէս Ս. Սարգսի քարին տնկած»։ Գիւղը համոզուեց, որ Միջոն գողութեան էր գնացել. ուրիշ ի՞նչ կարող էր նա անել։ Մարդն աշխարհ եկաւ, ապրեց մարդկանց կողքին, քայց նրանցից հեռու, վտարուած, ապրեց մեռակ, մի կաթիլ երջանկութիւն փնտռեց, քայց մակատագիրը մարդկանցից էլ դաժան էր։

Հեքիաթն անբաժան է մանկութիւնից /«Հին օրերուն»/, գիւղից, ջրաղացից, որի մօտ գտնուող ժայռերն ունեն քանաւորանալի անուն՝ Աստղկան սայլ /«Աստղկան սայլ»/։ Հեքիաթի ձկնորսը մի գիշեր ծովից հանեց «լեփկեցուն աստղեր»։ Տխրեց ձկնորսը. նրան ձուկ էր հարկաւոր։ Առաւօտեան ձկնորսը գնաց աստղերը վաճառելու։ Ու երկնային զարդերը յայտնուեցին ձիերի մակատներին, եզների վզերին, կանանց կօշիկների վրայ... Խեղճ աշուղը, որ «հեռաւոր աստղեր միշտ երազելով միայն ապրած էր», ոչ մի աստղ չստացաւ, որովհետեւ փող չունէր։ Ցանկարժ ջրաղացից քամի քարճացաւ, պտտուեց գիւղում, հաւաքեց բոլոր աստղերն ու երկինք քարճացրեց, իսկ աստղերն աշուղին իրենց խաղընկեր տարան։ Հեքիաթից մնացին քարէ արձան դարձած ձկնորսը, սայլը եւ երկնքի աստղերը։

Գիւղն ունի իր անխախտ օրէնքները, որ գալիս են պապերից /«Աղաւնիները»/. «Աղվընիկ խաղցնողին ո՞վ աղջիկ կու տար» /էջ 137/։ Մանոն հպարտ է իր աղանիներով, յատկապէս Կապուտիկով, որ յաճախ է մտնում գիւղի միւս աղանապահի՝ Աղանանի աղանիների երամը եւ գոյգով վերադառնում։ Գիւղը չթափքըրած արեամարեանով է մայում այս մարդկանց ու նրանց զբաղմունքին. աղանի տան մէջ պահելը անէժ է։ Այս համոզմունքն ունեն բոլորը, քացի խաչիկից, որ հմայուած է աղանիներով, երազում է դառնալ Կապուտիկի տէրը։ Խաչիկի միտքն ու հոգին Կապուտիկի թռիչքի հետ են։ Ի գուր է հայրը յիշեցնում Կըլկըլ Զաֆարի «աղունիկներու առատութեան» պատճառով գիւղը պատուհասած սովի, Զաֆարի ինքնասպանութեան մասին։ «Ա՛խ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ չէին հասկնար...», -մտորում էր Խաչիկը։ -Թող իրենց ըլլան արտն ու աւար, հողն ու փողը, միայն թէ գինքը չգատէին Մանոյէն ու աղանիներէն։ Ա՛խ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ չէին հասկնար» /էջ 143/։

Գիւղը, որ յիշում է աղանիներով հրապուրուած մարդկանց կեանքի ողբերգական աւարտի շատ օրինակներ, ուշադիր հետեւում է դէպքերի ընթացքին։ Վատ կանխագագում ունի

նաեւ ընթերցողը, որ չի մոռացել Մանոյի մասին պատմութեան սկզբում կարդացածը: Մանոն հաշմեց ու խեղդեց խաչիկի աղանձները, քայց չգտաւ Կապուտիկին: Նրա արիւնոտ ձեռքը հաթաղանի պէս կախուեց խաչիկի գլխին, որը «հասկնալու ու հասկցնելու ժամանակ չունեցաւ»:

Այս ողբերգութեանը յաջորդեց եւս մէկը՝ կատուին գոհ գնաց Կապուտիկի հաւատարիմ ընկերուհին՝ Ծիրանը: Աւերւեց խաչիկի աղանձատունը, քայց տարիներ անց խաչիկի եօթը տարեկան որդին է մուրն վերցնում, որ նորոգի հօր աղանձատունը: Ի՞նչ իմանաս՝ ինչպէ՛ս կը զարգանան դէպքերը...: Հերիք են թափուած արիւնն ու արցունքները, թող խաչիկի որդին երջանիկ լինի, թող աղանձները իրենց թեւերով երկինք տանեն նրա երազն ու երազանքը, թող Երկինքը մեծահոգի ու բարեգութ լինի նրա ու անմեղ թռչունների նկատմամբ:

Գիւղի կեանքի, ամէնօրեայ խօսակցութիւնների անբաժան մասն են նաեւ Մնուշի կոիւները, անվերջ անէծքները /«*Հին օրերուն*»/: Ի՞նչ իմանան համագիւղացիները, թէ ի՞նչն է Մնուշի ու նրա հարեւան Միսիի կոուի պատճառը /«*Երնէկ այն օրերուն*»/: Համաստեղը շատ նուրբ ու դիպուկ է քնորոշում կնոջը կորցրած ծերունու վախը մեռակութիւնից. «Ամիս մը վերջ Միսին մոռցաւ իր կինը այնպէս, ինչպէս կը մոռցուին բոլոր մեռելները: Սակայն Միսին իր միմակութիւնը չկրցաւ մոռնալ» /էջ 45/: Գիւղական ասպտի ուշադրութիւնը, վարձագիծը քիչ-քիչ կասկածի, զգուշաւորութեան տեղիք տուեցին, յետոյ դարձան անվերջանալի կոիւների պատճառ: Հերթական կոիւն անըստ պասելի վախճան ունեցաւ. Միսին ընկաւ տանիքից եւ ոտքը կոտրեց: Թշնամամբն այնքան խորացաւ, որ Մնուշի՝ եկեղեցում հաղորդութիւն ստանալու մասին լսելուց յետոյ Միսին երկու տարի եկեղեցի չգնաց:

Տարիներ անց սկսուեց տեղահանութիւնը: Բարաւանները «նամբայ ինկան սայլերու եղբրական ճշոցներու հետ», օրեր շարունակ քայլեցին, ու մի օր էլ... հանդիպեցին Մնուշն ու Միսին, «հրարու գիրկ ինկան ու լացին երկու փոքրիկ մանուկներու նման», երանի տուեցին հին օրերին: Զուսպ, թանձր գոյներով է Համաստեղը ներկայացնում մեր ազգային ողբերգութիւնը: Ոչ մի աւելորդ բառ, մէկ-երկու մանրամասն ամբողջացնում են գրողի ասելիքը. բարաւաններ ձգուեցին դէպի աշխարհի չորս ծագերը, իսկ հողը մնաց մեռակ, առանց տիրոջ...

Հայրենիքից հեռու ապրող վարդանի կեանքը «կաթնավաճառի ձիւն մը կեանքին չափ միօրինակ էր» /«*Վարդան*»/: Ամուսնանալու վերջին փորձն էլ չյաջողուեց: Նորից կողոպտուեցին վարդանի սիրտն ու բազուկը: Աշխարհի բոլոր կանանցից միայն Բիւնան՝ «*Հեթանոս աղջիկը*», կարնատեւ երջանկութիւն պարգեւեց երազի եւ իրականութեան սահմանագծին ապրող այս մարդուն: Կեանքը վերադարձաւ իր հին ու ձանձրալի հունը,

աշխարհից խարուած, աշխարհին օտար մարդուն մնաց գիւղի ու ջրաղացի մասին հին երազը: Ուրիշ ոչինչ:

Մեծ ու անհոգի աշխարհի խորթ զաւակներից է նաեւ Կար Ամուն /«*Զոհը Կար Ամուն էր*»/, որ սիրում էր խօսել անցեալից, առանձնակի սիրով է պատմում գիւղի մասին: Ինչ-որ չար դիպում քաժանեց հողագործին հողից ու նետեց օտար ավեր: Այստեղ Կար Ամուն ապրում է միայն երազով: Հակասագրական այդ օրն էլ զարթուցիչը կտրեց Կար Ամունի երազից, ու նա սրտի ցաւով բռնեց գործարանի նամբան: Բայց երազից չկտրուեց. դեռ խօսում էր Սաֆոյի հետ, շոյում եզան ականջները, նակաւոր... Գործարանատիրոջ ձեռքը դիպաւ Կար Ամունի ուսին, իսկ ձայնն ստիպեց աւելի արագ աշխատել: Մի քանի վայրկեան հողագործը կրտուեց երազից, յայտնուեց իրականութեան մէջ, սոսկ մի քանի վայրկեան: Նորից գիւղում էր...»: Մեքենաները դանդաղեցան, գործաւորներն իրար անցան ու գտան մարմնի կտորներ անիւներու փաթեւում...

«*Զոհը Կար Ամուն էր*» /էջ 128/, - աւարտում է ողբերգական այս պատկերը: Երազի եւ իրականութեան կուում կրկին յաղթեց կոպիտ ու անմարդկային, անհոգի ու անսիրտ իրականութիւնը:

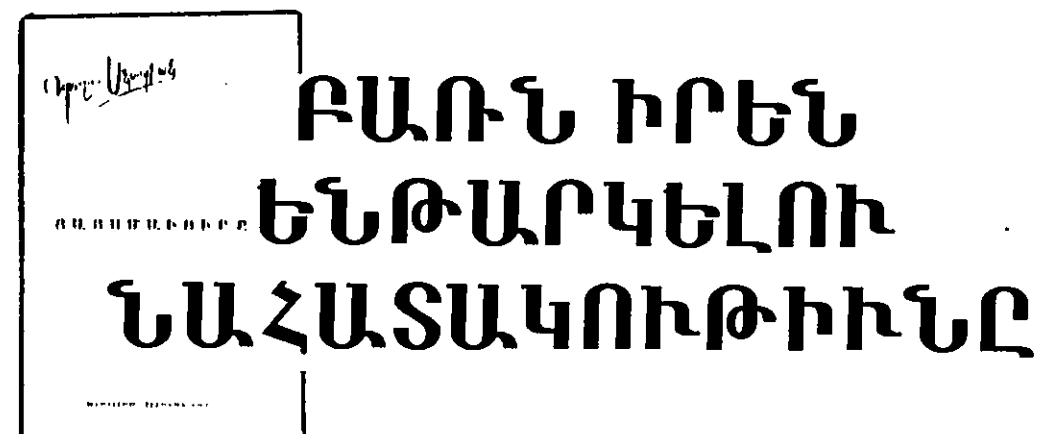
Համաստեղի գիւղում ամէն ինչ հեփիաթ է ու հեփիաթանք՝ ման, նոյնիսկ նապաստակն օրագիր ունի /«*Նապաստակի մը օրագիրը*»/, շունը կախարդական մի մտերմութեամբ կապուած է լուսնին ու մարդկանց /«*Զալօ*»/: Զալոն գիւղի երեխաների խաղրնկերն է, փորձել է նրանց հետ եկեղեցի մտնել եւ շատ է զարմացել, երբ ներս չեն թողել: Հետաքրքիր ու արկածներով լի կեանք է ապրել Զալոն /այո՛, ապրել/, կարող է մարմնի վերքերը ցոյց տալ, իր կեանքի հեփիաթը պատմել:

Օրեր անց Զալոն՝ նեխած վերքով ու երէշաւոր տեսքով, փախաւ մարդկանցից, մի կերպ փրկուեց: Ծանօթ փողոցներն ու ձայները կանչում էին շանը: Մութ գիշերով նա վերադարձաւ գիւղ եւ կեանքի գնով փրկեց Գոթանեց լաւագոյն եզը: Անձնագոհութեան այս որակին ընդունակ է ազատ բնութեան ազատ զաւակ Զալոն. մարդիկ դառնացրել են նրա հոգին, քայց չեն փշրել:

«*Գիւղը*»ի բնաշխարհը ե՛ւ իրական է, ե՛ւ երազային: Իրական են միջավայրը, հերոսները, նրանց աշխատանքն ու փոխարարներութիւնները, քայց այդ ամէնը կան, ապրում են հեղինակի յիշողութեան մէջ: Համաստեղի հերոսներն ապրում են հայրենի լեռնաշխարհի քարձուներում ծուարած իրական եւ հեփիաթի պէս անիրական գիւղում. լեռնաշխարհի վրայով փոքորիկ է անցել...

Համաստեղը ծնունդով այլ լեռնաշխարհից է, բնակում է Ամերիկայում, երազում հայրենիքում այգի փորել ու ծառ տնկել: Երազն ուղեկցում է նաեւ գրողի հերոսներին: Երազը

Ա. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Համրայայտ գրագետ Պօղոս Սնապեանի մոր գիրքը՝ «Յայտաւորք»ը սկսում է «Միականկ տասնարանեայ»ով, որի մասերն են՝ **Բառը, Բանը, Գիրքը, Տունը, Հողը, Սաղմը, Կիրքը, Լոյսը, Միւսը, Զայնը**։ Թուարկեալները գրողի հոգու պատուհաններն են, որոնցով մաւտահայեցման առարկայ է դարձնում հայ իրականութիւնը, մրա գարգացման հանգրուանները, դժուարութիւններն ու խնդիրները մշակոյթի ազգային իմեքնութեան մորօրեայ պատշաճ դրսեւորումների, ասպարէզ մտած երիտասարդների դանդաղ անի. դրական մուսնումների պակասութիւնը եւ վտանգը գրքի հեղինակը տեսնում է հարագատմաւկոյթի հետ հաղորդակցուելու սակաւութեան եւ գործը առաքելութեան վերածելու պակասի մէջ։ «Բիչ մը դժուար է կարդալ... ունկնդրել, հետեւիլ, հաղորդուիլ մէկու մը խոհերուն, որ մորագոյն իր փորձառութիւնները գրի առած կամ աւանդած ատեն հեռու մնացած ըլլայ մեր ապրող ժառանգութեան կեցուցիչ հիւքերէն...»։ Աւելի որոշակի ասել չի լինի։ Թուում է, Պօղոս Սնապեանը մոր բան չի ասում, երբ ծնող էակի, ծարձակող ուստի կամ բխող ջրի համամանութեամբ պահանջ է դնում՝ գրուած էջը կամ արտասանուած խօսքը հող ունենայ, մթնոլորտ, որպէսզի հասնին իրենց նպատակին, ընկալուին դրսեւորման իրենց մղիչ պատմառնեքով, որովհետեւ ինչ միգով, ապրումով ստեղծում են, այնպէս էլ ընկալում են։ Սակայն երբ գրողը **Բառը** իրեն ենթարկելը համարում է աստիճանական մահատակութիւն եւ այդ մահատակութիւնը թեթեւագոյնը չէ համարում այլ մահատակութիւններից, մեզ հետ խօսում է գեղարուեստական ստեղծագործութեան ընթացքը մորովի, խորութեամբ ու գեղեցկութեամբ ընկալող ու արտայայտող, արեւմտահայ գրականութեան քարձոնմանի չափանիշը պահպանող գրողը։

Այնուհետեւ **Բառը** դառնում է Բան։ Թէ ինչպէս է **Բառը** դառնում

Բան, այսինքն խօսքը, ստանում իր իմաստը, ուժականութիւնը, լոյսը, գեղեցկութիւնը եւ այն արտայայտելու «փորձութեամբ շահուած եւ տրամաբանութեամբ անթերին շնչաւորող ձգողական տարրերը, ջերմութիւնը, տրոփը, կշռոյթը, արիւնին խայտանքը, արիւնին տառապանքը, որոնք վստահութիւն կը ներշնչեն այլոց մտքին ու մասնակցութեան հանելի ու անյետաձգելի ստիպողականութեան մը տակ կը դնեն դիմացինին սիրտը»։ Եւ միանգամայն իրաւացի կերպով է գրողը խօսքը համարում մէկը մեր պայմանական, այսինքն՝ հոգեւոր սնունդներից, «գլխաւորը, թերեւս, մեր պայմանական հայրենիքն է, մեզի համար մականագրական ու աշխարհի համար անհրաժեշտ ցեղային մեր անհատականութիւնը ցայտեցնող վիթխարի հնարաւորութիւնը...»։

Նման խորքային իմաստաւորումներ պարունակում են «Տասնարանեայ»ի միւս մասերը։ Ընթերցողը արդէն պատկերացում կ'ունենայ, թէ ինչպիսի իմեքնայատուկ բնութագրութեան է ենթարկում գիրքը։ Սակայն Պօղոս Սնապեանի մոր գրքի մէջ արժեքաւորը միայն այդ գեղեցկագոյն ու խորախորհուրդ բնորոշումները չեն, այլ այն ուժականութիւնը, որով հեղինակը ուշադրութեան է կոչում հայ մարդկանց առ մեր հարուստ գրականութիւնը, դէպի առ մեր գիրքը, որը «երկրային սնունդները գերիվերոյ համարող մեր վատասերող հոգիներու համար դարձել է անծանօթ»։

«Տունը» ենթավերնագրի տակ խարագանում է բարոյք պայմաններում գտնուող ազգային նկարագրից դիմագրկուող հայը։ Յատկապէս սփիւռահայի համար առանձնակի նշանակութիւն ունի Տունը, որը ամէնօրեայ է, «որը պիտի դառնայ զանազանելի վայր մը, ազդակ՝ հոգեկան արեւելումի, ու բով՝ լրացուցիչ զօրութեանց։ Տունը միայն բնակավայր չէ... անփոխարինելի օճախ, աչալըջութեան պարագային՝ մէկը ազգային անհատականութեան հօգի ձուլարաններէն»։

Մէկը միւսի յետեւից հոգեկան փորձի բովից անցնում են **Հողը, Սաղմը**, կամ ինչպէս հիմա ասում են, **Գէնը**։ Եւ հայերս այս գաղափարները հասկանալու դժուարութիւնը կարծես չունենմ, սակայն հեղինակի բնորոշումները դարձեալ իմեքնայատուկ են, որովհետեւ ոգին, սաղմը եւ իմեքնութիւնը դիտւում են իրեն հոմանիշ հասկացութիւններ. «որ իւրաքանչիւր ժողովուրդ ունի շարք մը անհերքելի իւրայատկութիւններ, ի վերուստ միայն իրեն շոյալուած ընծաներ, որոնց շաղախած այլագանութեամբ կայ իմք ու կշիռ ունի իմք. - մարտարապետ Տրդատը, բանաստեղծ Նարեկացին, նկարիչ Ռուսիկը, երաժիշտ Կոմիտասը մոյն սաղմին տարրեր մառագայթումները, աշխարհի հարստութեան վրայ հայկական որակը, հայկականութեամբ պայմանաւոր համաշխարհային հարստութիւնը»։

Եւ այսպէս շարունակ։ Մէկը միւսից գեղեցիկ որակումներ, խորաքափանց մտատեսութիւններ, վերաբերեալ **Կիրքին, Լոյսին, Միւսին, Կիրքին** վերաբերող հետաքրքրական նկատառում. կիրքը օգտագործւած է ոչ իր սովորական իմաստով, այլ իր «միւս ու ազնուական առու-

մով, մեծ երազներու կենսագործման մանապարհի վրայ ապրուած իր-
բեւ անհամգստութիւն, իրրեւ համբերատարութեան պատմաւ, յափշ-
տակութեան հրայր՝ հրապարգեւ ու լուսասփիւռ... Անկա կարգ մը
մարդոց... երկրորդ անձը չէ. այլ առաջինը, հօր եւ արարչագործ»:
Հելվեցիուսի մնացած այսպիսի դրական բովանդակութեամբ է տեսնում
Կիրքը գրագէտ Պօղոս Սնապեանը, այլ ոչ սովորական իմաստով, իրրեւ
անձը արժեքը կողմէ եւ նրան իրադարձութեանց, տարերքին խաղալիք
դարձնող անկառավարելի մի ուժ:

Հողի եւ Լոյսի վրայ անդրադարձներ չենք անում, որովհետեւ
դրանց իմաստները իմաստաւորում են մնացեալ ստորոգելիների իմաստ-
ները:

Մէկ խօսքով՝ «Յայտնաւորք»ի հեղինակի գլխաւոր միտքը հայ-
կական ոգու, հայոց ինքնութեան յաղթանակն է, սակայն յաղթանակն իր
նկատմամբ, որ շատ աւելի դժուարին է, յաղթանակ միւրի դիմադրու-
թեան, միութեամբ, ժամանակի, պայմանների ու յանգամանք-
ների, որոնք բարեկապատ չեն եւ երբեք բարեկապատ չեն եղել, այդ իսկ
պատմառով Ազատութեան եւ Հայրենիքի համար պայքարող հայութեան
պատմութիւնը հայրենասիրութեան դիւցազնութիւն է, ըստ Պօղոս Սնապ-
եանի եւ մեր պայքարը ջղաճգային չէ, հետեւաբար, որովհետեւ մենք՝
հայրես, իրրեւ բանական էակներ, ապրում ենք աստուածային յատկու-
թիւններ դրսեւորելու կոչումով:

Գիրքը գրուած է 19րդ դարավերջի արեւմտահայ արձակի մէջ
սկզբնաւորուած բնարական միւլի աւանդներով: Այս էսէներէի շարք է,
բոլորը իրար լրացնող, միաժամանակ՝ ինքնուրոյն:

«Միավանկ տասնաբանեայ»ին յաջորդում են «Լրացուցիչ ու-
ժեր», «Անհարթ ճամբաներու վրայ» եւ «Արարչական» շարքերը:
Հեղինակը ուշագրաւ յայտնաբերումներ է անում մեր պատմութեան
անկիւնադարձային պահերի իմաստաւորման ընթացքին: Ձեր մտքով
անցնել է՝ Արուստը յաղթանակի պակ համարել: Ջարմանալի անակըն-
կալ, որի մնացները շատ կան գրքի մէջ: Հոգու խորքերից Պօղոս Սնապ-
եանը երկնել է «Արարչականը»: Խօսք չկայ հիացմունք արտայայտելու,
բայց կայ Գիրքը, որ շատ կարեւոր մտորութիւն է: Կարդացէք, եթէ ձեռք
կը բերէք:

Երեւան

ԱՇՈՏ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԱԽԱՐԴԱՆՔԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱՒՈՐ ՇՔԵՂՈՒԹԻՒՆԸ

Ֆրանսայի մէջ վերջերս
լոյս տեսած է Հայաստանի եւ
Արցախի պատմական վայրերն
ու կոթողները ֆրանսահայ եւ
տեղացի օտար հասարակութեան
ներկայացնող լուսանկարներու
արժեքաւոր ալպոմ մը՝ «Արմե-
նի, սփլանտէօր տ'էօն փէյի
սըբրէ» («Հայաստան. խորհր-
դաւոր երկրի մը շքեղու-
թիւնը») խորագրով:

Լուսանկարներուն հեղի-
նակն է լեհ նկարիչ Վոժեք Պիւս
(35 տարեկան), որ 1987էն ի վեր
կ'ապրի Ֆրանսա: Իրեն համար
Լեհաստանն ու Հայաստանը
ժող երկիրներ են. այս մէկը ան
յայտնաբերած է իր պատանե-
կութեան օրերէն եւ, իրրեւ այդ-
պիսին՝ մախաճեցած է Հայաս-
տանի եւ հայկական աշխարհի
ներկայացման՝ լուսանկարչա-
կան մնայուն արժեք ներկայաց-
նող գիրքով մը:

Լուսանկարներուն բնագ-
րային տեղեկութիւններն ու
անհրաժեշտ ծանօթութիւնները
ստորագրած է «Լա քրուա» քեր-

թի 32ամեայ լրագրող Մարի
Անսընէ, իսկ յառաջաբանը
գրած է աշխարհահռչակ հայագ-
գի երգիչ, բանաստեղծ եւ յօրի-
նող Շարլ Ազնաւուր, որ Պիւսի
նկարներուն ի տես ըսած է, թէ
արուեստագէտ նկարիչին գոր-
ծերէն շատ աւելի բան ստրված
ու տեսած է Հայաստանի մա-
սին, քան դէպի հայրենի աշ-
խարհ իր կատարած մամրոր-
դութիւններէն ու ցարդ ընթեր-
ցած գիրքերէն:

160 մեծադիր էջերէ բաղ-
կացած ալպոմին պատրաստու-
թիւնը լեհ նկարիչին չորս տա-
րիներու հետազօտութեան եւ
աշխատանքին արդիւնքն է: Կող-
քին գեղեցիկաւ է Արցախի
առաջնորդ Պարգեւ Կաւ. Մար-
տիրոսեանի նկարը, էջերուն եր-
կայնքին՝ հայրենի բնաշխարհն
ու ժողովրդային մշակոյթի գան-
ձերը, ինչպէս նաեւ՝ հայկական
կենցաղն ու ժողովուրդը պատ-
կերող նկարներ, որոնք կ'արդա-
բացնեն հատորին խորագիրը՝
իրենց խորհրդաւորութեամբ եւ